EGYETEMI KONYVTAR
734102

KOVÁCS ÉVA
TANULMÁNYA

AZ *Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár*

ÖTVÖSMŰVEINEK
SZAKKATALÓGUSA

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM,
BUDAPEST

2312/233
2004 MÁRC 2.9.
...A
...AZGATÓSÁGA
Dátum
Iktatószám
25846/04
Melléklet:
Ügyintéző.
Irattári tételszám:

AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR ÖTVÖSMŰVEINEK SZAKKATALÓGUSA

AZ *Esztergomi*

KOVÁCS ÉVA
TANULMÁNYA

SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST 2004

Főszékesegyházi Kincstár

ÖTVÖSMŰVEINEK
SZAKKATALÓGUSA

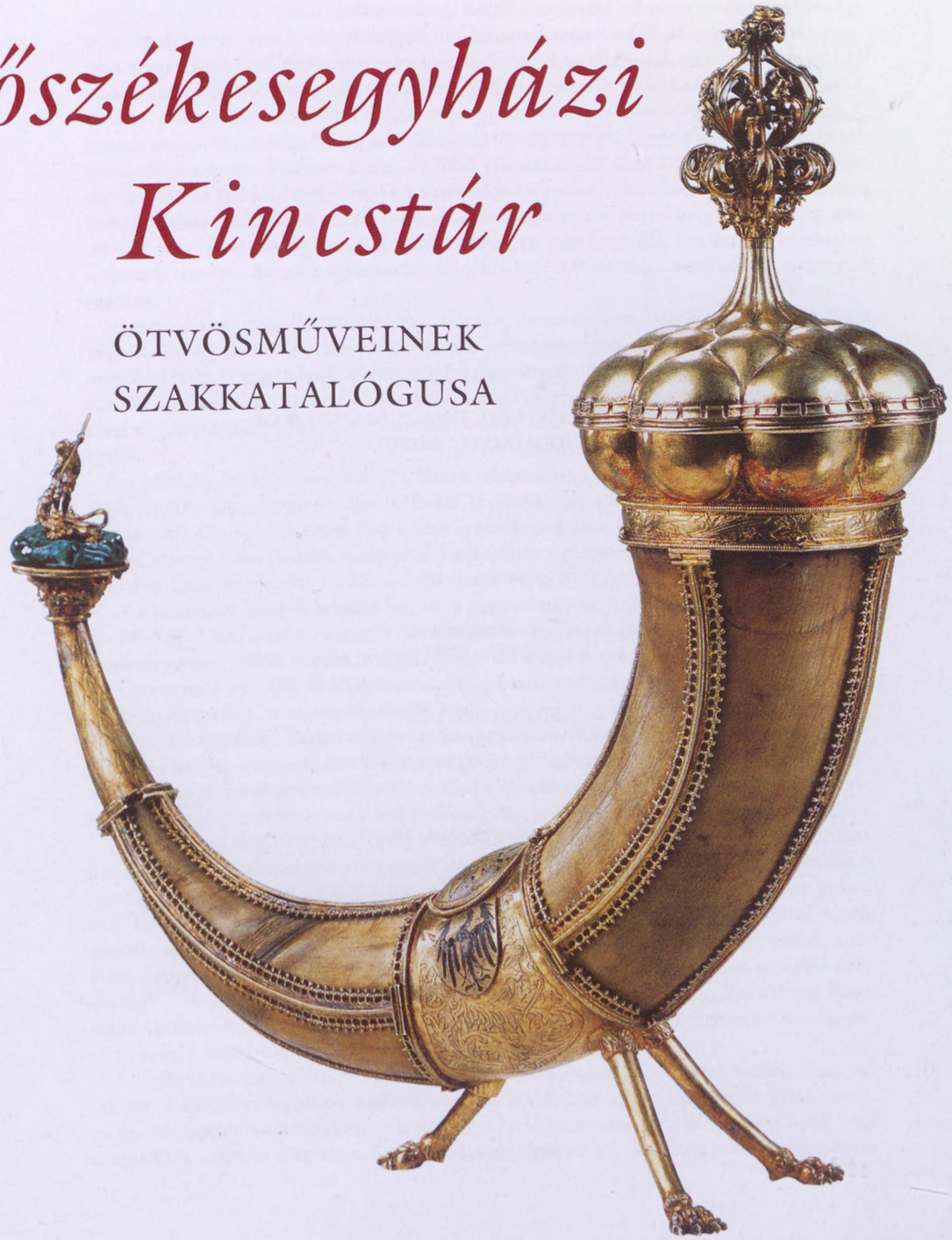

EGYETEMI KONYVTAR
734102

A KÖNYV A NEMZETI KULTÚRÁLIS ALAPPROGRAM
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

A kiadványt tervezte
LENGYEL JÁNOS

Fotók
MUDRÁK ATTILA

© szöveg: KOVÁCS ÉVA / © képek: MUDRÁK ATTILA

Felelős kiadó
© SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM, Budapest

Nyomdai munkák
W-PRESS Kft. Budapest

ISBN 963 7441 99 9

B.4 815608

Előszó

A kincstárak másképpen vonzanak, mint a múzeumok. Festmények, szobrok, iparművészeti tárgyak, de az emberiség történetének bármilyen emléke, ruhák, eszközök, fegyverek – hogy csak utaljunk a múzeumi tárgyak fantasztikus változatosságára – a múzeumokban végképp kiszakadnak eredeti környezetükből, elvesztik eredeti rendeltetésüket. Kiállítási tárgyakká válnak, absztrakt együttesekké. Múzeumok számára nem készülnek tárgyak, de a kincstárak részére tulajdonképpen igen. Ez a kincstárak vonzerejének egyik motívuma: helyszínen találkozni olyan tárgyakkal, melyek ott vagy oda készültek, esetleg századok óta töltik be rendeltetésüket. A dél-franciaországi Conques kincstárának varázsát meghatványozza Szent Fides ereklyetartó arany szobra. Ez az egyetlen megmaradt „Majestas", vagyis trónuson ülő szent alak, mely az 1000 előtti idők emlékét őrzi. Essenbe előkelő, a császári családdal rokon apátnők ajándékoztak négy, az 1000. év körül készült arany keresztet, Bambergben pedig remekművű egyházi ruhák őrzik XI. századi adományozók emlékét. Aachen, a német császárok koronázóvárosa, Nagy Károly császár óta szakadatlanul gazdag adományokkal gyarapodott: az ajándékozók sorában ott találjuk Nagy Lajos királyunkat is, aki gyertyatartókat, fém borítású képeket, remekművű csatokat adott, a magyarországi Anjouk udvari művészetének legelőkelőbb megmaradt emlékeit.

Conques-ba ma turisták zarándokolnak, s nem a compostellai zarándokok állanak meg Szent Jakabhoz vezető útjukon; Aachen és Köln magyar zarándokseregeinek emlékei is csak a történészek tudatában élnek. A kegyes zarándokokat felváltották a turisták. Bár a turista is zarándok, a {történeti} múlt vonzásában. Ez a kincstárak bűvöletének másik magyarázata: a tárgyak mögött megjelennek a régi vagy közeli múlt történelmének szereplői, szentek, királyi donátorok, kegyes vagy hatalmas egyházfők.

Így például a limburgi sztaurothéka, a bizánci rekeszzománc e páratlan remeke mellé több név is idézhető: Bíborban született Konstantiné és fiáé, II. Romanoszé, a készíttetőké, s mellettük Heinrich von Uelmen lovagé, aki magával hozta, nem éppen kegyes úton, Konstantinápoly kirablása után. A bécsi kincstár remek keleties szablyájával kapcsolatban a cicerone ma is Nagy Károly császár és Harun Al Rasid nevét említi. Ez esetben ugyan méltóbb és főleg igazabb lenne Nordheimi Ottóról és Salamon magyar királyról beszélni: ugyanis a magyar király anyja ajándékozta el Ottónak a pompás honfoglalás kori szablyát, a magyar fejedelmi kincs egyetlen megmaradt emlékét. Az esztergomi színarany kálvária először minden jel szerint Zsigmond királyé és császáré volt, utána Mátyásé, akitől fia, Corvin János örökölte. Ő zálogosította el Bakócznak, a pápaságra aspiráló hatalmas reneszánsz főpapnak, akinek később végleg tulajdonába került.

Eddig donátorokról s hajdani tulajdonosokról beszéltünk, akiknek életéből egy szikrányit megvillantanak a tárgyak. A tárgyak alkotóival viszont ma is úgy vagyunk kissé, mint a középkorban: személyiségük eltörpül a donátoré mellett, részben mert a legérdekesebb, legrégibb tárgyak mestereiről ritkán tudunk valamit, részben mert a hely szelleme parancsolóan amazok felé tereli figyelmünket.

Vonzó és kissé meghökkentő csoportja a kincstárak emlékeinek az ereklyéké. Az ereklyéké, melyek a középkorban zarándokok ezreit mozgatták meg, hatalmasan felvirágoztattak egyes templomokat és kolostorokat, „praesentia"-juk politikai súlyt és hatalmat jelenthetett. Az ereklyék védelmet, győzelmet, hatalmat biztosíthattak, palládiumok voltak, olykor szinte személyiségek. Ereklyéket kértek, ajándékoztak, vásároltak, s nemritkán raboltak. Orozással jutott Conques a fiatal mártír kislány, Szent Fides ereklyéinek birtokába, s hadizsákmányként került Milánóból Kölnbe a három napkeleti király maradványa is: Barbarossa Frigyes császár elfoglalta a várost, s okos kancellárja, Rainald von Dassel azonnal politikai-hatalmi elgondolásainak szolgálatába állította a Krisztustól szentesített első fejedelmek csontjait, császárának s saját magának hatalmát erősítve velük.

Az ereklyék tisztelete végtelen változatosságban szülte a foglalatokat, fej vagy mellkép alakú tartók, kar- és lábereklye-foglalatok, hajócska, kapszula, ládika, monstrancia, szobrocskák, ereklyetartásra használt egyéb rendeltetésű tárgyak formájában. Pazarul változatos sor, nem beszélve arról, hogy esetenként a templom felépítésére is hatott az ereklyekultusz. Az elsődleges ereklyék rendszerint

csontok, néha egész csontvázak, melyek főleg barokk időkben jöttek Rómából, mikor a „Roma sotterranea" feltárása hatalmasan földuzzasztotta a meglehetősen személytelen ókeresztény mártírok tiszteletét. A másodlagos ereklyék néha elbűvölően egyszerű használati tárgyak, melyek egy-egy szent nevéhez kapcsolódva maradtak fenn a templomi kincstárakban, e középkori múzeumokban.

A kincstárak fogalmához valaminő módon a középkori jelleg is társul. Csak a középkori alapítású templomokban van meg a varázslatos történelmi folytonosság, amit a századokon át odaáramló tárgyak és a hely történeti mozzanatainak összeolvadása biztosít. Ez tágabb értelemben azt is jelenti, hogy a kincstáraktól nem tagadható meg a nemzeti szentélyeknek tulajdonítható vonzóerő. Másrészt a középkori fejedelmi kincs is bizonyos fokig egyházi jellegű: a császár-koronázáskor használt tárgyak néhányát Aachenben őrizték; hasonlóképpen Székesfehérvárott a Szent István alapította bazilika volt az Árpádok alatt a magyar koronázási jelvények őrzési helye.

Korábban szembeállítottuk egymással a múzeumot és a kincstárat; ez ilyen mereven természetesen nem választható szét. A kincstár is múzeum, s napjainkban egyre inkább azzá lesz, különösen ott, ahol a bemutatás módjában is ügyelnek arra, hogy a múzeumi kiállítások előnyös tanulságait alkalmazzák. Hiszen a nagyon régi vagy nagyon értékes tárgyakat többnyire a kincstárakban is csak őrzik, s ritkán vagy egyáltalán nem használják. Ahogy Kremsmünsterben nem áldoztatnak ma már a Tassilo herceg ajándékozta hatalmas VIII. századi kehellyel, úgy az esztergomi gótikus kelyhek is használaton kívül láthatók a vitrinekben. A templomi kincstárak tárgyainak nagy része liturgikus tárgy: kelyhek, keresztek, füstölők, gyertyatartók, könyvek, paramentumok, az istentisztelet végzéséhez szolgáló eszközök. Ehhez csatlakoznak az ereklyetisztelet emlékei. A szorosan vett liturgikus tárgyakon kívül gyakran másféle emlékeket is találunk a kincstárakban: profán vagy főpapi ékszereket, sírleleteket, egyéb helyi emlékeket, pecséteket.

Ezúttal csak az esztergomi kincstár ötvöstárgyait kívánjuk bemutatni, s nem foglalkozunk a jelentékeny textilművészeti gyűjteménnyel, sem a kódexekkel és könyvekkel; utóbbiakat különben is az esztergomi Bibliothéka őrzi.

Nem fejezhetjük be a kincstárak fentebb érintett jellemzőinél jóval gazdagabb vonatkozások ismertetését egy momentum említése nélkül: a kincstárak arany és ezüst, gyöngyök, drágakövek és ékszerek, kincsek gyűjteményei. Ősibb, gyermeki énünket is vonzzák csillogásukkal, rejtettségükkel, válogatatlan, véletlenül felhalmozódott egységükben.

Az esztergomi kincstár története

A nagy Árpád-kori kincstárak mind megsemmisültek az első székesegyházakkal egyetemben. Így, noha Esztergomban találunk 1000 előtti, majd XII. és XIII. századi tárgyakat is, csak egybevetésekkel és utalásokkal tudjuk megírni, illetve érzékeltetni az első századok történetét. A várhegyen az első templom még a X. században épült Szent István protomártír tiszteletére. A mai bazilika ősét 1010 körül emelték. Védszentje Szent Adalbert, a térítő mártír püspök, aki valószínűleg keresztelte is Istvánt, apjával, Géza fejedelemmel együtt. A XI. századi székesegyház leégett. Helyébe III. Béla emelt díszes újat 1188–1195 között. Ennek töredékekben ránk maradt díszkapuján a közben kanonizált István és Adalbert együtt jelennek meg mint az ország védelmezői.

Szent István kedvelt temploma a székesfehérvári bazilika volt. Ezt temetkezőhelyének szánta, ecclesia propria volt, saját egyháza, mindvégig a legelőkelőbb a hasonló jogi helyzetű templomok között. Maga s számos utóda, főleg XII. századi királyok és a vegyes házakból való uralkodók ide is temetkeztek. Székesfehérvár a magyar Aachen: a magyar királyok koronázótemploma egészen a törökdúlásig. Esztergom főtemploma viszont a nemzeti szentély; a XI. század végétől kezdve vitathatatlan az esztergomi érsekek főssége a magyar egyházban. Több királyi oklevélben az esztergomi bazilikát „mater regni"-nek és „metropolis"-nak nevezik. Az esztergomi érseké a koronázás joga is.

A koronázás ugyan Székesfehérvárt történt, s az Árpádok alatt ott őrizték a koronázási kincset is, de az esztergomi kincstár történetében is kimutatható a koronázások emléke.

Még Árpád-kori, XIII. századi a remek arany filigrános kereszt, de később lett csak eskükereszt. Mint koronázót ábrázolja az esztergomi érseket a káptalan gótikus nagy pecsétje. 1440 körül készült a gyöngyös koronázási infula, a XV. század végéről való az apostoli kereszt, XVII. századi a koronázási miseruha, kehely és pacifikále.

Az esztergomi kincstár alapjait minden bizonnyal még István király vetette meg. A keresztény fejedelmek – Nagy Konstanint is beleértve – bőkezűen, gazdag ajándékokkal látták el az egyházat. Istvánra ez a gond fokozottabban hárult. Nem akarjuk lekicsinyelni a korábbi kereszténység jelentőségét, sem István elődjének, Géza fejedelemnek a munkáját, de tényként kell felfognunk, hogy a szervezett krisztianizációt vaskövetkezetességgel ő hajtotta végre. Törvényeiben elrendelte a tíz faluból álló közösségek számára a templomépítést, s kötelezte a királyt, saját magát és utódait, hogy felszerelésről gondoskodjanak. Könyveket a püspököknek kellett adniuk. A királyi gondoskodás bizonyára különösen bőkezű volt a királyi alapítású templomokban. A tárgyak, sajnos, szinte kivétel nélkül elvesztek. Ismeretes viszont a fehérvári bazilika felszerelésének leírása, mely díszes cibóriumról és arany oltártáblákról értesít, valamint számtalan egyházi ruháról és edényről. Mindebből egyetlen darab maradt: arannyal gazdagon hímzett, Te Deumot ábrázoló miseruha, István és Gizella királyné közös adománya 1031-ben, melyet később, még az Árpád-korban koronázási palásttá alakítottak. A kazula a korszak legszebb ilyen nemű emlékei közé tartozik. Geometrikus felépítése alapján a nagyszabású ötvösművekkel rokon; egyik újabb méltatója pedig templom apszisához hasonlította.

Az ötvöstárgyakról a müncheni kincstárban őrzött arany kereszt adhat némi fogalmat, melyet István felesége anyjának sírjára rendelt. A kereszt stílusát tekintve meglehetősen társtalan a korabeli emlékek között. Újabban a bázeli antependiuméval (Párizs, Cluny Múzeum) azonos művészi körben keresik eredetét. Az igaz, hogy a palásttá alakított miseruha is a II. Henrik császár, István sógora számára dolgozó műhelyek hatósugarában készült, mint az ún. bázeli (újabban: bambergi) arany oltárelő. Nehezebb azt eldönteni, hogy hol. A német emlékek készülési helye sem egyértelműen tisztázott. A fő textilműhely minden jel szerint Regensburgban volt, az ötvöstárgyak készülési helyeként Regensburg mellett Reichenau, Fulda s újabban Seeon jön számításba. Magyarországon feltétlenül számolni kell azzal, hogy a nagy szükséglet miatt műveseket és műhelyeket kellett idetelepíteni, illetve szervezni. Művészeti, politikai és rokoni kapcsolatok alapján vélhetjük, hogy a művészek főleg II. Henrik környezetéből érkeztek, valószínűleg már Gizella királynéval. Mármost az esztergomi bazilika sajnálatosan elpusztult legkorábbi tárgyait olyanoknak kell képzelni, mint az István és Gizella megrendelésére készült miseruha és a Gizella-kereszt. Mindkét mű ékesen bizonyítja, hogy nemcsak hasonlóak a császári példákhoz, hanem egyenrangúak is velük: a korszak legelőkelőbb emlékei közé tartoznak.

Ajándékok mentek külföldre is: Jeruzsálembe, Monte Cassinóba ötvöstárgyak, hímzett miseruha a pápának. Utóbbit a francia forradalomig Metzben őrizték. A krónika szerint Imre herceg saját öltönyeit adta az egyháznak, Gizella királyné koronáját a veszprémi székesegyházra hagyta. Súlya 12 márka színarany volt, bizonyára közeli rokona sógorasszonya, Kunigunda ma is meglevő fejdíszének (München, Residenz). Nemcsak István és Gizella, utódaik is adományoztak. Szent László hat gyertyatartóját 1473-ban a kápolnai pálos zárdából a törökök rabolták el. László felesége, Adelheid, Rudolf sváb ellenkirály lánya, anyjának sírjára nagy kereszteklyét, aranyat annak foglalására és miseruhákat küldött. Valószínűleg III. Béla feleségének, Antiochiai Annának diadémja volt a magyar korona alsó része, melyet Anna királyné a székesfehérvári egyháznak adományozott, Gizella példáját követve. Ugyancsak Árpád-házi hölgyeknek, IV. Béla leányainak birtokából kerültek ki a színarany női koronák, melyek keresztté alakítva jelenleg a krakkói dóm kincstárában találhatók.

Esztergomban azonban talán a prímás-érsekek donátor szerepe volt nagyobb, mint a királyoké. Erre enged következtetni a későbbi idők története: a Zsigmond-féle szarvserlegek Pálóczy érsek révén,

a Mátyás-kálvária pedig Bakócz tulajdonából került oda. Az 1659-es leltár említ ugyan egy szerényebb aranyozott ezüst kelyhet Mátyás címerével, de kérdés, hogy közvetlen módon jutott-e oda.

Királyi ajándék lehetett ereklye is: István Ochridból hozott magával ilyeneket a II. Bazileosz szövetségeseként vezetett hadjárat alkalmából, s Székesfehérvárnak ajándékozta. III. Béla viszont Esztergomnak adta Rilai Szent Iván maradványait. Az ereklye ugyancsak hadizsákmány volt Szerdikéből (Szófia), s idehozatalában bizonyára politikai megfontolások is vezették a királyt, mint ahogy ilyen szempontok alapján küldte vissza is, de előbb a koporsót, vagyis ereklyetartót arannyal és ezüsttel gazdagon felékesíttette. Az esztergomi ereklyeadományozás is mutatja, hogy III. Béla uralkodása alatt a nemzeti szentélynek számító esztergomi bazilika milyen fontos szerepet játszott. Fehérvár különösen gazdag lehetett ereklyékben. Anne de Foix-nak, II. Ulászló menyasszonyának francia kísérője az oltáron több mint ötven fejereklyetartót látott, szenteket, királyokat, püspököket. Az 1553-as esztergomi leltár két karereklyetartót említ és Szent Adalbert ezüst szobrát, valószínűleg fejereklyetartóját. Ezek feltehetően középkoriak voltak; 1809-ben olvasztották be őket. Viszonylagos régiségük mellett szól az is, hogy a káptalan, ameddig lehetett, próbálta menteni ezeket: már korábban erre a sorsra jutott ugyanis a többi, későbbi korból származó ereklyetartó szobor.

A király nemcsak ad, hanem esetenként el is vehet az egyháztól. Így Gizella drágaköves arany koronáját Veszprémből és egy hasonlóan értékes kelyhet Tihanyból szentföldi útjának költségeire vette igénybe II. Endre. IV. László ugyancsak Veszprémből s ugyancsak hadi célokra 15 márka aranyport és Tétény Pál püspöknek aranyból készült, kövekkel, gyöngyökkel díszített övét vitte el. Esztergom történetében hasonló konfiskálásról származó korai adat nincsen. Tudjuk viszont, hogy 1523–1526 között II. Lajos, a mohácsi csatát követően pedig Szapolyai János vette igénybe a kincsek nagy részét. 1683-ban, Bécs ostroma idején a magyarellenes tevékenységéről hírhedt Kollonics Lipót foglalta le a Bécsben, Szelepcsényi prímás házában őrzött kincsek tetemes hányadát. Szelepcsényi hatalmas vagyona, melyet a bazilika újjáépítésére szánt, szintén a felszabadító háború költségeire emésztődött fel. A napóleoni háborúk is nagymértékben sújtották a kincstárat: 1793-ban, 1799-ben nagy beszolgáltatások voltak a hadi kincstárnak. 1810-ben újabb beszolgáltatást követeltek: ennek esett áldozatul Mária Terézia nagy kelyhe is.

Királykoronázás és -temetés ugyancsak alkalom lehet egyházi tárgyak igénybevételére. Így került el Fehérvárról a koronázópalástnak átszabott István-kori miseruha. Feltehetően ugyancsak a fehérvári bazilikából származik a palást gallérja, előbb vállkendőszegély és minden valószínűség szerint a magyar korona két része is. A konfiskálások és a hasonló királyi beavatkozások mellett nagyon gyakori a kincstárak kirablása is. Így azt lehet mondani, a tárgyakat legfőképpen anyagi értékük tette ki az elpusztítás veszélyének. Veszprémből Csák Péter 1276-ban három arany és négy ezüst tömjénezőt rabolt el. Hogy milyen gazdag volt ez a kincstár, s egyáltalán milyen gazdag lehetett egy Árpád-kori székesegyház kincstára, arra jó példa egy ugyanabból az évből származó adat, mely 15 színarany drágaköves kelyhet sorol fel, összesen 60 márka súlyban, és 20 ezüstből készültet.

Az esztergomi kincstár története nem lehetett az Árpád-korban sem a zavartalan gazdagodás és gyarapodás folyamata; erről azonban nincsenek adataink. Mindenesetre a tatárok a várat nem tudták bevenni. A Németújváriak és Cseh Vencel 1304-ben, Csák Máté 1312-ben kirabolta Esztergomot. Az Árpád-kori kincsek java része már ekkor elpusztulhatott. Az Anjou-korból való daraboktól pedig Stibor vajda fosztotta meg a székesegyházat. II. Mátyás még kormányzó korában magához kérette Bécsbe „lerajzoltatni" a Mátyás-kálváriát, s csak a káptalan ismételt sürgetésére küldte vissza egy méltatlankodó levél kíséretében. Ugyanő hasonló ürüggyel vitette Bécsbe a koronázópalástot is. A művészetkedvelő Habsburg uralkodó adományozta a bécsi kapucinusoknak az ún. Szent István-sapkát és -tarsolyt is, melyek feltehetőleg Magyarországról származnak. Így a káptalan erélyességének köszönhető, hogy a kálvária ma Esztergomban s nem a császári gyűjteményekben látható.

Az emlékek és az összehasonlításként felhozott példák is bizony nagyon szórványosak. Ennek ellenére elégségesek ahhoz, hogy gazdagnak, pompázatosnak higgyük az esztergomi kincstárat abban

az időszakban is, melynek emlékei elpusztultak. Az Árpád-házi uralkodók bizonyára nemcsak Fehérvárnak és Veszprémnek adományoztak, hanem Esztergomnak is. S nemcsak ők, hanem a hatalmas, hatalmukat féltékenyen őrző és gazdag esztergomi egyházfők is. Ha Asztrik esztergomi érsek, Szent István kortársa jelentékeny adományokkal jelentkezhetett Bambergben egy tűzvész utáni újjáépítés és felszentelés alkalmával, mennyivel inkább tehette ezt saját egyházával. Bizonyára megtette, és megtették közvetlen utódai is. Így a színarany filigrános eskükereszttel kapcsolatban is két lehetőséget kell latolgatni: vagy IV. Béla király, vagy az érsek megrendelésére készült. Az esztergomi érsekeknek mint donátoroknak a szerepe csak később mutatható ki biztosan. Talán Telegdi Csanádot (1330–1349), a bazilika újjáépítőjét ábrázolja a káptalan Anjou-kori nagy pecsétje. Széchy Dénesé (1440–1456) volt a legkorábbi, címerével díszített sodronyzománcos kehely. Beckensloer János (1473–1476), Mátyásnak III. Frigyeshez pártolt diplomata főpapja nem ajándékozott, hanem vitt a kincstárból. Estei Hyppolit (1487–1496) nevéhez kapcsolják az apostoli keresztet, ám erről nem állanak rendelkezésünkre hiteles adatok. Bakócz Tamásé (1497–1521) volt Mátyás csodálatos arany kálváriája. Hyppolit vagy Bakócz idejéből való a késő gótikus pásztorbot, mely ma Oláh Miklós (1553–1568) pásztorbotjaként szerepel. Azonosítható is egy korábbi leltárban. Oláh csak újra használatba vette és javíttatta. Várday Pál (1526–1549) a mohácsi csatában elesett Zalka László utóda volt. Az ő prímássága alatt kezdődött a török elől való menekítéssel a kincstár több mint három százados vándorútja s viszontagsága. Az ő idejéből ismerjük az első leltárakat. Korábban azt hitték, az ő birtokából származik a két gótikus monstrancia közül az egyik. Oláh Miklós kísérte Máriát, II. Lajos özvegyét Németalföldre. Innen csipkéket hozott magával, de csipkés miseinge később elkallódott. Gazdag hagyatékából a már említett pásztorboton kívül semmi sem maradt, pedig többek között arany kelyhe és gyöngyös arany mellkeresztje is volt. Közel hasonló sors érte Kutassy János (1597–1601) hagyatékát is, melyet pár évvel halála után összeírtak. Ebből származik a kincstár híres bizánci rekeszzománcos táblája: „Tabula quadrata argenteis laminis obducta iconisque Constantini Imperatoris ac Helenae Reginae... confecta Anno D. 1190." A váratlan évszámra s ennek jelentőségére a mű bemutatásánál még kitérünk. Ezenkívül még kehely, pásztorbot, kandeláberek, szenteltvíztartó, füstölő, nyolc kárpit és számtalan paramentum is volt birtokában. Mivel e könyvben nem foglalkozunk a textilművekkel, csak mint érdekességet említjük, hogy volt egy igen szép miseruhája, mely Szent István ruhájából készült ("Casula pulcherrima ex veste S. Stephani Regis").

A templomi felszereléshez hozzátartoznak a könyvek is. Sajnos, igazán díszes fedelű, ötvösművészeti remek nem maradt, mint ahogyan a korai századokból teljességgel hiányzanak az ilynemű magyar emlékek. A meglevő könyveket ma a Bibliothékában őrzik, így Kutassy misekönyvét és címeres pontifikáléját is. Pázmány Péternek (1616–1637), az ellenreformáció legmarkánsabb magyar szereplőjének hagyatékát sokáig külön kezelték; legpontosabban tájékoztat erről az 1667-ben kelt összeírás. A hagyaték igen tetemes volt; egyik legfontosabb darabja egy nagy monstrancia lehetett, mely sokáig nyomon követhető, de végül elveszett. Egy gyűrűje később a Nemzeti Múzeumba került. Valószínűleg tőle származik az arabeszkes gyűrű (bár szerintünk korábbi keletű), bizonyosan pedig a Szent Adalbertnek ajánlott mellkereszt, a nagy házioltár s az ovális ereklyetartó medaillon, Krisztus köpenyének ereklyéjével, melyet VIII. Orbán pápától kapott. Tőle való, illetve ő vette újra használatba a nagy kristály ereklyetartó-ládát, mely az 1610-es leltárban már szerepel. Újabb kutatások alapján Pázmány kapta Rozsályi Kun Lászlótól mint Mátyás király egykori tulajdonát a korábban Várday érseknek tulajdonított gótikus úrmutatót. A monstranciának új talpat készíttetett, s ő javíttatta meg az eskükeresztet is. Pázmány, a rekatolizáció nagy alakja bizonyára nagy fényt óhajtott kifejteni a koronázásokkal: hagyomány iránti érzékét mutatja, hogy a román keresztet is kiszemelte erre a célra. Utódának, Lósy Imrének (1637–1641) hasonlóan tetemes hagyatékából csak előkelő mellkeresztje maradt meg. Pázmány második követőjének, Lippay Györgynek (1642–1666) ajándéka Szent Erzsébet botjának ereklyéje.

A másik jelentős barokk főpapnak, Szelepcsényi Györgynek (1666–1685), Pázmány pártfogoltjának hatalmas vagyona volt. Ezt az esztergomi vár és templom újjáépítésére szánta, de mind elfogyott

a felszabadító háború költségeire. Emlékét a legszebb barokk tárgy, a ronde-bosse zománcos arany feszület és színarany koronázási kehely őrzi. Szelepcsényi mindkettőt Claudia Felicitas királynévá koronázása emlékére adományozta. A nagy karriert futott Szelepcsényi aulikus érzelmeiről aligha lehet kétségünk. Ennek a bizonyítéka, hogy milyen fényesen emlékezett meg a királyné koronázásáról. Szelepcsényi Bosnyák István kanonoktól vásárolt szerényebb kelyhet, ezt ellátta saját címerével. Ezenkívül még egy monstrancia őrzi emlékét. Nyolc mellkeresztjéből egyetlenegy sem maradt. II. Lipót koronázása alkalmával a gyémántokat, drágaköveket és gyöngyöket a koronázási eskükereszten, miseruhán és infulán helyezték el. Hét darab nagyon értékes köves gyűrűje fedezte jórészt a felszabadulás emlékére készült nagy ezüst feszület költségeit. Esterházy Imre (1725–1745) nevéhez fűződik a legnagyobb barokk monstrancia s feltehetően a festett zománcos gráci kehely, a hagyomány szerint Mária Terézia ajándéka. A rövid ideig rezideáló, fiatalon elhunyt Károly Ambrus főherceg (1808–1809) után főleg sok paramentum maradt, továbbá díszkelyhe tálcával és ámpolnákkal. Szép barokk együttes, 1717-es augsburgi munka.

Rudnay Sándor (1819–1831) készíttette az empire tárgyak nagy részét. A kincstár 1820-ban került vissza Nagyszombatból Esztergomba. 1856-ig, a bazilika felszenteléséig a vízivárosi templom sekrestyéjében volt elhelyezve. Az esztergomi kincstár sorsában az újabb korban a legnagyobb fordulatot Simor János (1867–1891) főpapsága jelentette. Simor érdemei feledhetetlenek az esztergomi gyűjtemények történetében. Ha nem fogalmazta is meg, de ő valósította meg a Keresztény Múzeum eszméjét, bár tagadhatatlan, hogy gyűjtési elvei és elképzelései nem voltak mindenben szerencsések. A kincstárt is ő helyezte el 1886-ban – akkor igen korszerű, múzeumszerű felállításban – a ma is használatos páncélszobában. Vásárolt és cserélt, például a szakolcai és pobedényi gótikus kelyheket. Vásárolt Schnütgentől, a híres kölni gyűjtő kanonoktól is. Ezek a tárgyak azonban jórészt a Keresztény Múzeumba kerültek. Számos régi tárgyat, így több gótikus kelyhet és a szarvserlegeket is *ő* restauráltatta, főleg a bécsi Brix és Anders cégnél. Ezek a restaurálások, gyakran erős átdolgozások Lippert Józsefnek, a prímási palota építészének tervei alapján készültek. Simor, illetőleg Lippert historizáló eklektikus ízlését tükrözik az érsek számára készült tárgyak is. Simor barátjától, Ipolyi Arnold püspöktől, a korai magyar művészettörténet nagy triászának egyik jelentékeny alakjától viszont kitűnő tárgyak kerültek a gyűjteménybe: gótikus kehely, a nagyszebeni mellcsat, gótikus ciborium s a limoges-i tárgyak nagy része is.

Az érsekek mellett az esztergomi kanonokoktól is számos tárgy került a kincstárba. Valószínűleg Mátyás nógrádi főesperessel, aki 1459-ben volt esztergomi kanonok, azonos Mathias Literatus, akinek nevét az egyik késő gótikus nagy filigránós kehely viseli. Rövid ideig volt Esztergomban nagyprépost Ilosvai István, korábban nagyváradi kanonok, akinek politikai okokból János Zsigmond elől menekülnie kellett Erdélyből. Lepold Antal benne látja a Suky-kehely ajándékozóját. A kehely 1530–1609 között érkezhetett Esztergomba. Kevéssel előtte viszont még szerepel Gyulafehérváron. A nagy filigránós kehely valószínűleg Thomasinovics Jánostól (1573–1588), Verancsics érsek udvari papjától származik. Egri Imre (1614–1630) hagyatékából való az eredetileg talán világi rendeltetésű, 1500 előtt készült kristály tartó; ebben őrizték egy időben Pázmánynak Krisztus-köpeny-ereklyéjét. Böjthe Miklósnak (1631–1640) az 1667-es leltárban felsorolt igen gazdag hagyatékából csak mellkeresztje maradt. Korábbi munka, nem ő volt első tulajdonosa. Mérey Mihály (*1689–1729*) számos szerényebb kivitelű kelyhet és cibóriumot készíttetett; ezekből van a kincstárban s a Keresztény Múzeumban is. Telegdi János kalocsai érsek korában küldte remek gyémántos mellkeresztjét a Szent Adalbert-ereklyetartó részére. Gyerkényi Pyber László (*1679–1719*) után mellkereszt és gyűrű maradt. S végül Arady János (1783–1810) révén került a kincstárba az a díszes augsburgi kehely, mely jelenleg Salzburgban, a dómban őrzött párjával együtt Küenburg salzburgi érsek tulajdonából származik. A gyűjteményhez tartozó számos XIX–XX. századi tárgy javarészt szintén egykori esztergomi kanonokok hagyatéka. *A XX. században* legtöbbet Lepold Antal őrkanonok tett a kincstárért, nemcsak történetének és az egyes tárgyak eredetének tisztázásával, hanem tőle telhetőleg vásárlásokkal is. Ő

vásárolta meg a Szarvason talált limoges-i keresztet, egy pápai gyűrűt és a friauli békecsók-táblát. A tulajdonába került késő reneszánsz kelyhet is e kincstár őrzi.

E rövid történeti áttekintésből látjuk, hogy az esztergomi kincstár közel ezeréves múltja során számos kincs birtokosa volt, de ezekből csak egy töredék rész maradt meg. Az első századok története igen homályos. Viszonylag jól ismerjük Lepold kutatásai alapján az újabb kor, a közel háromszáz éves vándorlás egyes állomásait. Ez a vándorlás a török elől való menekítéssel kezdődött. 1528-ban Drégely várába vittek három ládányi kincset; innen van az első leltár is. Drégelyből Nagyszombatba került, majd Oláh Miklós 1566-ban a nevezetesebb darabokat a pozsonyi társas káptalanra bízta. 1594-ben Thurzó György Trencsén megyei várába, Letavába vitték. 1605-ben Bocskai István hadai elől Olmützbe menekítették, ahol a szállás fejében ott is maradt egy infula és egy pásztorbot. 1607-ben újra Nagyszombatban találjuk a kincstárat, a következő évben leltárt is vesznek fel. 1619-ben a gráci jezsuita kollégium, 1626-ban Pállfy István Vöröskő várában ad menedéket a kincseknek. 1629-ben a győri káptalanhoz, majd 1643-ban Lánzsér várába kerül, Esterházy Miklóshoz. 1663–1667 között Bécsben és Pozsonyban őriztek egyes darabokat. A török idők után a napóleoni háborúk késztették újra vándorlásra a kincstárt. Részletekben szállították Garamszentbenedekre és Garamszentkeresztre; az ekkori leltárakban nem szerepelt a két legnagyobb érték, a sztaurothéka és a Mátyás-kálvária. Az érsekség csak 1820-ban tette vissza székhelyét Esztergomba.

Az első, 1528-as leltárt még három másik követte a XVI. században, majd megsokszorozódnak a jegyzékek. A kincstár viszontagságos történetének megfelelően a leltárak a menekítéssel és költöztetéssel vannak kapcsolatban. A leltárak egy részét Dankó József kanonok adta ki a múlt században. Ezek alapján sikerült Lepold Antalnak azonosítania számos darabot. A kincstárról először Franz Bock bécsi kanonok írt. Az egyes tárgyakkal kapcsolatban igen lényegesek Czobor Béla tanulmányai. A XX. században Lepoldén kívül Gerevich Tibor munkássága nagy érdemű. Ő tulajdonította az apostoli keresztet Francesco Franciának – kár, hogy a bolognai iskola e kitűnő szakértőjének véleménye nem eléggé ismert külföldön. A tárgyak részletes leírását Csányi Károly készítette el. Ez főleg a későbbi tárgyak megismerését segítette elő. A kincstár anyagának első tudományos feldolgozását, teljes bibliográfiával együtt Genthon István tette közzé az esztergomi topográfia első kötetében.

Karoling-kor, Bizánc

A kincstár legrégebbi tárgya előkelő és ritka műfaj képviselője. Ovális, erősen domború hegyikristály, lapos oldalába metszett jelenettel. (1) A műfaj rövid virágzása – mai tudásunk szerint – II. Lothar frank király uralkodásának idejére, a IX. század második felére tehető. A kristályok valószínűleg egy helyen, feltehetően Metzben készültek. II. Lotharé volt a legszebb példány, mely nyolc jelenetben a bibliai Zsuzsanna történetét meséli el (London).

A metszett hegyikristályok száma – meglevő és lappangó példányoké együttesen – nem éri el a húszat. Közülük legtöbb, így az esztergomi is a Kálváriát ábrázolja. E csoporton belül az esztergomi egyike a legkorábbiaknak.

A Kálvária-jelenet drámai sűrítésű: Krisztus a kereszten, Mária és János evangélista a kereszt szárai alatt, fent Sol és Luna szimbolikus ábrázolása, lent a sötétség fejedelme, a kígyó. Az egyes darabok között apróbb eltérések figyelhetők meg. A Kálvária asszisztenciája Stephaton és Longinus alakjával bővül (Freiburg), a kereszt gemmás keresztet ábrázol a széleken gömbökkel (Conques), a kígyó alakja bizarr dekorativitással tekereg (Conques, London). A téma azonos, a megváltás művének legdrámaibb mozzanata és beteljesülése Krisztus halálával. Különösen mozgalmas a gyász érzékeltetése az egyik londoni példányon: a halott Krisztus feje lecsuklik, s a kereszt mellett zokogva hajladozik kendőjébe rejtve arcát Mária és a kedves tanítvány. A világmindenség gyászát a nap és hold gyászoló alakja jelképezi. A kereszt lábára tekeredő kígyó az ősellenség, melynek hatalma megtört Jézus halálával;

ugyanakkor utalás a paradicsomi almafára, melyen tekeregve a gonosz az emberi nem őseit bűnbe vitte – a legenda szerint ebből a fából készült a kereszt.

A hegyikristály kvarcféleség, az üvegre emlékeztet, de lágyabb a tapintása, és selymesebb a fénye. Az anyag maga a tisztaság jelképe a középkorban, s védelmet nyújt különböző betegségek ellen. A nagy kerek Zsuzsanna-korong eredetileg melldísz volt, később tál közepébe foglalták. A többi példány vagy ötvöstárgyakra applikálva, vagy foglalat nélkül maradt meg. Nincs kizárva, hogy eredetileg önálló tárgyakként készültek. A lapok aljára vékony aranylemezt préseltek, s így a finom díszítés aranyosan hatolt át a kristály átlátszó testén.

Az esztergomi igen finom munka. A hátoldalba metszett parányi alakok plasztikus fehér árnyképek; ruharedőik hullámzásában és puha plaszticitásában a Karoling-kor antikizáló öröksége él. Eredetét, sajnos, nem ismerjük, szintúgy egy másik kisebb, *mindkét* oldalán domborúra csiszolt, de metszetlen példányét sem. (2) Emez későbbi, s egy elveszett ötvöstárgy maradványa lehet.

A karoling hegyikristály régebbi, mint az első esztergomi bazilika, melyből származik – legalábbis a történeti folytonosságot tekintve – a mostani kincstár. A bizánci ereklyetartó tábla története is csak a XVII. század elejéig követhető nyomon. (3) Kutassy prímás hagyatékával került a kincstárba. Az érsek a török miatt Nagyszombatban székelt. Hagyatékát, közte a négyzetes, ezüst lemezekkel borított, Konstantin császár és Ilona „királyné" képével díszített táblát, melybe Krisztus keresztjének kettős kereszt alakú darabja van befoglalva, 1602-ben említik először egy kincstári leltár függelékeként. A leltár írója még azt is tudni véli, hogy a sztaurothéka 1190-ben készült. Különös ez a határozott dátum e stíluskritikával nem élő korban. Kutassy ezzel a dátummal vette, kapta, vagy honnan e határozottság? Klaus Wessel *legutóbb* a bizánci zománcokról írott összefoglaló munkájában feltételezi, hogy a dátum az Esztergomba kerülés idejét jelenti, amiről Kutassy idejében még tudhattak valamit, s ilyenformán az ereklyetartó III. Béla király ajándéka lenne, aki Komnenosz Mánueltől kaphatta. E feltevés ellen egy súlyos érv szól: a tábla kerete későbbi (legkorábban XIV. századi) balkáni munka, tehát nem valószínű, hogy maga a darab előbb jutott Magyarországra, mint a keret készülésének lehetséges dátuma.

Az esztergomi tábla a bizánci rekeszzománc legismertebb emlékeinek sorába tartozik; e tekintetben Magyarország különben is előkelő helyet foglal el Konsztantinosz Monomakhosz diadémjával és a magyar korona alsó részével, melyek a rendkívül vitatott datálású sztaurothékával szemben a kisszámú pontosan keltezhető emlékek közé tartoznak. Már a *XIX.* századi kutatás számon tartotta, s azóta is gyakran említik a limburgi sztaurothékával együtt. Ez az összehasonlítás csak a műfajt illetően találó, mert a limburgi kincs előkelő eredetével, korai dátumával és utolérhetetlen technikai tökélyével rangosabb darab.

A táblát aranyozott ezüst lemezen rekeszzománc alakok, jelenetek és ornamentális sávok díszítik. Közepe kettős kereszt alakban kivágva: ide van süllyesztve a cédrusfa kereszt, melybe eredetileg a szent kereszt szilánkját foglalták. A szent kereszt ereklyéjéhez fűződő képzetek, legendák száma óriási. Az ereklyét Szent Ilona találja meg a Golgota hegyén. A kereszt fája, melyen Krisztus legyőzve a halált meghalt, megvéd a haláltól, és biztosítja az ellenség feletti győzelmet. Ereje minden részecskéjében jelen van. Szilánkja éppolyan hatékony, mint az egész keresztfa. A bizánci császárok a VI. századtól kezdve hadban magukkal vitték a birodalom üdvének legfőbb biztosítékaként a győzelemhozó kereszttereklyét. A kereszttereklye, illetve az ereklyével összefüggő kettős kereszt forma beleszól a császári jelvények alakulásába is. A pénzeken ábrázolt császárok felségjelvénye gyakran a kettős kereszt. A legbecsesebb császári ajándék a particula volt. Jeruzsálem és Konstantinápoly az ereklye adományozásának két hiteles központja. Az ajándék ereklyék újabb központokat alakítanak ki: Róma, Aachen, *Scheyern*, s ha nem tévedünk, a magyar királyi udvar is ilyen „hiteles hellyé" alakult

Megszámlálhatatlan a kereszttereklyék tömege s a kultuszukról szóló adatok. IV. Béla király egyszer egész birtokot adott egy Balkánról származó kereszttereklyéért. Aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Kutassy prímás is inkább az ereklye, mint a művészi érték miatt szerezte meg a tartót, százados magyar hagyományt követve, melyre lesz módunk még utalni az eskükereszttel kapcsolatban. (5)

A tábla három szférára osztható, a középsőben és az alsóban van kimetszve a kereszt helye; azt is mondhatjuk, itt áll a diadalmas kereszt. A jelenetek és alakok a kereszt megdicsőülésének történetét mesélik el. Az alsó haránti szár alatt és felett négyszer körben X betű; feloldása görögül: Krisztus kegyelmet ad a kereszténveknek. A bal alsó sarokban poroszló vezeti Krisztust, akinek fejét töviskorona helyett szalag övezi. Előtte haladva s rá visszanézve egy zsidó főpap a keresztre mutat. A jelenetet, melynek nem ismerjük másik példáját a bizánci művészetben, a felirat értelmezi: a keresztre vonszolt Krisztus A jobb sarokban mozgalmas csoport ábrázolja a keresztről való levételt. A kereszthez létrát támasztottak, az ősz hajú Arimatheai József a halott derekát átölelve Máriának bocsátja le Krisztus testét. Mária mereven áll sok redőjű ruhájában, arcát az aláereszkedő halott főhöz érinti, s tétován nyúl fiának keze után. A másik oldalon a zokogó János megmarad a Kálváriacsoportoknál megszokott, Bizáncban kialakult tartásában. Lent a szeget húzó alak szinte genreszerű epizodista. A megváltás műve lezajlott, a kereszt megszentelése, diadala immár teljes: a középső szféra a keresztnek e megdicsőült állapotára utal. A mellette álló két alak, Szent Ilona császárné s fia, Nagy Konstantin, a milviusi győző, akik a nagy császári gálát viselik, rámutatnak a keresztre. A gesztus saját történeti szerepüket hangsúlyozza, hiszen a császárné alakjához fűződik az ereklye megtalálása, a császáréhoz pedig a kereszt jelében való győzelem momentuma. A föld koronás hatalmasai egyben Krisztus utódai is. A bizánci császár Krisztus földi helytartójának tudja magát, s a kereszt diadala egyben az impérium diadalának záloga is. A felső, keskenyebb sáv az eget jelképezi, a két angyal pedig az ég lakóit, akik ugyancsak részt kérnek a kereszt dicsőítéséből, s részesülnek dicsőségében.

Az alakok és jelenetek között meglehetősen érzékelhető a stiláris ellentét. Más-más ábrázolási hagyomány szerint készültek a lenti mozgalmas, de kuszált s néha bizonytalan rajzú alakok s a császár és császárné hieratikus merevségű alakjai; utóbbiak Wessel szerint jó minőségű, zománc császár arcképek nyomán születtek. A két középső alak szertartásos merevségét a gazdag belső rajz sem oldja fel. A rajz főleg a császári díszruha mintázatát és a díszítés részleteit érzékelteti. Koronát viselnek, a császár zárt formájút, a császárné nyílt diadémot; utóbbinak ruháján kettős kereszttel díszítve megjelenik a sajátságos álpajzs is, mely egy redőcsomó félreértéséből alakult, s idők folyamán kötelező részévé vált a bizánci császárnői díszruha ábrázolásának. A tárgy datálása – mint említettük – rendkívül vitatott. A két szélsőséges álláspontot D. Talbot Rice és J. Beckwith képviselik. Előbbi a XI. századra, Beckwith pedig a XII*I.*-ra keltezi, s velencei provinciális munkának tartja. A kutatók nagy része a XII. századot tartja a készülés lehetséges idejének (Bréhier, Bárányné, Lazarev), Demus a század első negyedét, Frolow az 1250 utáni időszakot s végül Wessel a XII. század közepét vagy inkább első negyedét. Demus a darab legközelebbi rokonát a velencei Pala d'Oro „Bevonulás Jeruzsálembe" jelenetében látja: mindkettőt azonos stiláris jellemzők, zavaros vonalháló mellett határozott körvonalak s hozzá gazdag mintázat alkalmazása határozzák meg, s ezek eredménye a plasztikus formálás. Wessel a darab stílusában jelentkező heterogén elemeket két stíluskorszak közé eső váltási periódus jeleiként fogja fel. A bizánci rekeszzománc történeti feldolgozása még számos kérdést tartogat. Jelentős eredmények voltak e területen a *közelmúltban* a Pala d'Oroval kapcsolatos munkák Ezeknek eredménye a sztaurothéka stílusának mélyrehatóbb megismerése is. A rekeszzománc stíluselemzésének két vezérfonala a színek és a vonalháló vizsgálata. Még két momentumot tartunk fontosnak az esztergomi tábla meghatározásában. Az egyik a határozottan triumfális jellegű ikonográfia, mely a hagyományos elemek mellett új jelenettípus feltalálásával gazdagította a bizánci művészet meglehetősen kötött példatárát. Ez ismét konstantinápolyi, császári műhelyre utal. A másik mozzanat a határozott dátum, 1190, melyet legalábbis latolgatni kell mint a készítés időpontját. Ez a datálás ugyanis semmiképpen sem akkor született, mikor először leírták, hanem a tárgyhoz kapcsolódva élt és követte azt előttünk ismeretlen útján, mely út a keretből ítélve a Balkánon keresztül vezetett Magyarországra. Márpedig a középkori „datálások" nem évszámokhoz kötve születtek. Nagy Károly, Harun Al Rasid, Magyarországon Attila neve és a „török császár" szokott felmerülni egy-egy ismeretlen eredetű, értékes, régi

tárggyal kapcsolatban. Vagy említsünk egy konkrét, korban megfelelő példát: Révay Péter koronaőrét, aki a magyar koronát a rajta levő Konstantin-mellkép alapján Nagy Konstantin koronájának tartotta, melyet a császár I. Szilveszter pápának adományozott...

A koronázási eskükereszt (5)

Oltárkereszt, gazdagon formált karéjos szárvégekkel. Színaranyból készült, filigrán borítja. Az előoldal filigránja dúsan burjánzik, magasra emelt, az alaptól elváló ágak, sodrott kacsokkal, apró virágokkal élénkítve, amelyek mint valami miniatűr kúszónövény indái, ölelik körül a gyöngyöket és köveket, melyek közül a nagy, részben átfúrt zafírok a díszítés hangsúlyos pontjai. A hátoldal ezzel szemben a geometrikus rendbe szorított absztrakt nyugalom képe: körökbe írva, egy centrum köré csoportosítva vagy párhuzamosan egymás mellé fektetve díszítik az alapot a csavart kacsocskák. Itt nincsenek kövek, hanem a szárvégeket kiemelkedő, kör alakú ereklyetartó kapszulák hangsúlyozzák. Eredetileg öt ilyen tartó lehetett, de a középsőt feláldozták egy Patrona Hungariaet ábrázoló későbbi lemez miatt. A keresztet ugyanis a rajta levő évszám szerint 1634-ben restaurálták – sajnos, nem túlságos kímélettel. Nemcsak az eredeti famagot cserélték ki súlyos és durva ólomszerkezettel, hanem megrongálták a két középen levő filigránós lapot is; ezek ma az újabbak alatt vannak. Megmentették és újra felhasználták viszont az előoldal egyenlő szárú kereszt alakú ereklyetartóját és az eredeti talp három filigránós-gyöngyös lemezét. A mű formája, szárvégződései, filigránja és típusa alapján jól beilleszthető a XIII. századi ereklyetartó keresztek sorába, azzal a különbséggel, hogy ezek többnyire kettős keresztek. Készültek Franciaországban, a Maas vidékén, Németországban és Magyarországon is.

Az előoldal filigránjának legközelebbi analógiáját a jelenleg a prágai Szent Vitus-dóm kincstárában őrzött ún. Závi?-kereszten találjuk. Jellegzetességei ennek a magasra húzott, szinte „reliefben" megjelenő filigránszálak, a levelekkel, kacsokkal és rozettákkal történő élénkítés. A prágai keresztet a legutóbbi időkig a Vy??i Brodi (Hohenfurt) ciszterci kolostorban őrizték, ahová a hagyomány szerint *f*alkensteini Závi? adományozta. Závi?nak két magyar királylány felesége is volt. Első neje Kunigunda, Ottokár cseh király özvegye s IV. Béla unokája volt. A cseh királyné anyja volt Anna hercegnő, aki apja halála után a magyar királyi kincs tetemes részével menekült Csehországba. Meglehetősen valószínűnek tűnik, hogy a különben szerény anyagi javakkal rendelkező Závi? a királyi özvegy és IV. Béla unokája révén jutott a nagyszabású színarany kettős kereszthez. A hohenfurti kereszt szárvégződéseinek és felépítésének legközelebbi rokonát egy Wasmes au Bac-bóI származó példányban találtuk meg (Lille, Múzeum). Ennek a szálnak a segítségével biztosabbnak tűnik a filigrán Maas-vidéki kapcsolatainak feltételezése is. A Maas-vidéken a XIII. század első harmadában nagy szerepet játszik a filigrán, főleg Hugo d'Oignies-nak, a vidék névről is ismert nagy ötvösmestereinek sorában az utolsónak munkásságában. Nagy művészi öntudattal és sajátságos játékossággal fogalmazott könyvfeliratát mottóként tettük e könyv elejére. Mások dicsérjék ám dallal Krisztust, ő alkotó művészetével énekel – szól a feliratban Hugo szerzetes. Visszatérve műveire azt látjuk, hogy neve szélesebb körben inkább gyűjtőnévnek tűnik, amelyben bennfoglaltatik a Maas-vidék ötvösségének késő román – kora gótikus periódusa. A magyar filigránós keresztek határozottan késő román jellege azonban eltér ettől az inkább gótikába hajló stílustól. A Mass-vidéki műveken nem találjuk a dús, szervetlen burjánzást, a filigrán jobban simul az alaphoz, szabályosabb. Az apró díszítőelemek, gyakran parányi állatfigurák szabályos rendben fonódnak a filigrán szálai közé. A magyar példák közül még leginkább az eskükereszt hátoldalának geometrikus, kiegyensúlyozott duktusához találunk kö-

zelebbi analógiákat azon a területen. A Závi?-kereszt hátoldalának szövedékszerű, szabályosan, granulációval díszített „Würmchen-filigránja" viszont bizánci mintákra utal; ennek alapján számba kell venni közvetítőként Velencét is, a bizánci művészet Európába olvasztásának egyik kohóját. Az előoldalak dús, késő román jellege viszont egészen helyi megoldásnak látszik, s megfelel stílust és időt tekintve is a magyar építészetben a romanika kései, dús virágzásának. A székesfehérvári királysírokból előkerült filigránós töredékek, a magyar jogar és az újabban ehhez csatolt salzburgi kettős kereszt segítségével ma már ennek a XIII. századi magyar filigránművességnek XII. századi előzményei is körvonalazhatók.

Hugo d'Oignies és köre a filigrán mellett szívesen alkalmazza a niellós és vert, gyakran figurális díszítést. Már a XII. századi magyar munkákat is jellemzi viszont a figurálistól való idegenkedés, s ezt látjuk a két XIII. századi kereszten is, leszámítva a Závi?-kereszt másodlagosan felhasznált (szinte drágakő szerepű) bizánci rekeszzománcos lemezeit. A leszűkített technikai és díszítő megoldások mellett viszont feltűnő a drágaköveknek e korban már-már archaikusnak számító, hangsúlyos kiemelése. Számolva bizonyos késéssel az indítékokat adó Maas-medencéhez viszonyítva és figyelemmel az építészet stílusának hasonló fejlődésére hazánkban, az eskükeresztet a XIII. század közepére tehetjük. Kétféle ikonográfiai típus összeolvadásából született: részben „crux gemmata", (erre utalnak a nagy kövek), másrészt „arbor vitae", életfa vagy élőfa (ezt jelzi távolról a filigrán, növényi dús burjánzásával).

A koronázási ceremóniáknál csak későn, a restaurálás után kezdett szerepelni. Az ennél korábban kelt két leltárból (1553, 1609) értesülünk arról, hogy a kereszt rongált volt. Csak az 1659-es jegyzékben olvasható, hogy a keresztet Szent István adományozta a templomnak, s erre szokták letenni a magyar királyok a koronázási esküt. A tudósítás Istvánra vonatkozóan biztosan téves: a XIII. századi keresztre nem illik rá. Valami távoli történeti magva azonban van. A kereszt ereklyéjének kultusza Magyarországon korán összekapcsolódott Szent István nevével. Úgy tűnik, hogy a ereszt-ereklyének hadi vonatkozású, győzelmet biztosító tiszteletét már István átvette Bizáncból, s ő még valószínűleg ereklyét is kapott hadi szövetségesétől, II. Bazileosz császártól. Nem sokkal ezután Szent István neve mintegy hitelesítőként csatlakozott az itteni vagy innen elkerült szent keresztfa-ereklyéhez. Ez a folyamat kimutatható már 1204, tehát Konstantinápoly kirablásának dátuma előtt, mikor megindult az ereklyék áradása nyugatra. Későbbi állomása ennek a kultusznak a magyar címer kettős keresztje, mely III. Béla idejében került az ország címerébe. III. Béla bizánci mintára és a kultusz helyi előzményeire támaszkodva valószínűleg jelvényként is használta az ereklyetartó kettős keresztet.

A török időkben a magyar koronázásnál előírt feltételek között nem volt biztosítható a székesfehérvári koronázás. Igyekeztek tehát felújítani olyan szokásokat, melyek fokozzák a koronázások „hitelességét", többek között azzal, hogy kiválasztottak egy régi keresztet, és azt István nevéhez kapcsolva újra használatba vették. Igaz ugyan, hogy a javítás dátuma nem esik egybe egy koronázásával sem, az viszont elgondolkodtató, hogy a javításról Pázmány gondoskodott, aki igen jó viszonyban volt III. Ferdinánddal.

Eredeti donátorát csak találgathatjuk; lehetett az esztergomi érsek vagy a király, IV. Béla. Hajlunk az utóbbi feltételezés felé. Nemcsak azért, mert a Závi?-kereszt IV. Béláé volt, hanem azért is, mert a király nagyapjának, III. Bélának példájára ismét nagy híve volt a szent kereszt kultuszának. Ebben nemcsak hagyománytisztelő, komor egyénisége, de bizánci származású felesége is befolyásolhatta. Valószínűleg a kincstár tulajdonába legkorábban jutott tárgy az eskükereszt.

Esztergomi eredetű még az ásatásoknál 1937-ben talált kicsiny, öntött bronz Krisztus-test. (4) De nem a bazilikához, hanem a várkápolnához tartozott. Nyújtott karjával, gondosan redőzött, öves ágyékkendőjével a vége felé áll annak a sornak, mely szép és változatos példákkal szerepel a magyar román kori bronzművesség emlékei között, s mely a XII. század végéről a nagy Ottó-kori feszületek családfájának távoli, helyi változata.

Limoges-i zománcok

Zárt, egységes csoport a limoges-i tárgyaké. Egyik sem tagja az eredeti felszerelésnek. Mind később került a kincstárba. A limoges-i művesség emlékei, vörösréz alapon ágyazott zománcos tárgyak sora, szinte minden kincstárban, minden ötvösgyűjteményben előfordulnak. Napjaink kutatásai nyomán derül arra fény, hogy bár Limoges egyik fontos központja volt a középkor óta róla elnevezett tárgyaknak, de gyártásuknak, illetve készítésüknek helye sokkal tágabb körű. Limoges szerepe a XIII. század folyamán volt igazán jelentékeny; ez a virágzás egybeesett a termelés óriási méretű kiterjedésével, szinte ipari jellegű előállítási formákkal. Ebben az időben hatalmas az export is. Nemcsak a tárgyaké: sejthetőleg művesek is elvándorolnak, s másutt is meghonosítják művészetüket. Magyarország igen nagy mértékben vesz részt a középkori importban: a tatárjárás utáni siralmas állapotokat enyhítik a kifosztott templomokban az aránylag olcsó és tetszetős tárgyakkal. Utánozzák is ezeket magyar művesek, de csak a típusokat veszik át, mindig zománc nélkül.

Középkori import lehet a körmeneti kereszt, mely Szarvas község kondorosi határában került elő, s Lepold Antalnak, a kincstár egykori tudós őrének gondoskodásából került a kincstárba.(6) A kereszt ikonográfiai felépítése, gondosan megfogalmazott jelentés tartalma mögött hosszú út áll. Az esztergomi példány egyik legtipikusabb és legépebb példája a limoges-i keresztek sorozatai közül annak a nagyon népszerű, kereskedelmi változatnak, mely a XIII. század első felében született meg. A további négy tárgy Ipolyi Arnold hagyatékából való. Közülük két darab, az előbbi keresztéhez hasonló, de annál nagyobb méretű Krisztus-test, és az ereklyetartó ládika ismeretlen, feltehetően magyar lelőhelyről, a gyertyatartó és ostyatartó külföldi magángyűjteményekből került Ipolyi birtokába. (8,7,10,9) Az ereklyetartó ládika ugyancsak a szerényebb limoges-i termékek példája. (7) Későbbi, mint a kereszt, a XIII. század második felében készült. A díszítőelemek együttese azonos a keresztével. Vésett zománcos lapok és lemezek borítják, félalakos, domborművű szentecskék és ékkövek díszítik. A keskenyebb oldalain álló szentek és az előoldalon sorakozó bábuk ábrázoltjai nem azonosíthatók. Kivétel a középre szegezett koronás, szakállas Krisztus-fej, mely azonban olyan szokatlan megoldás, hogy eredeti volta gyanús is. A ládika tipikusan piacra és nem megrendelésre készült tárgy, bizonytalan ikonográfiája alkalmassá teszi bárhol, bármilyen ereklye befogadására. Ez természetesen mit sem von le megjelenésének naiv-rafinált szépségéből, a limoges-i kék-zöld harmóniák megejtő varázsából. Szerencsés szintézis ez – egy nagy hagyományú, nagy mesterek kezén született művészet és *az* egyre szélesebbé váló megrendelő közönség kölcsönhatásában. Pierre Verlet szavaival élve: a limoges-i műveseknek sikerült megvalósítani az egyensúlyt az ipari jellegű termelés és a műalkotás között, amit a modern világ is keres.

A házikó alakú ereklyetartó a legnépszerűbb a limoges-i ereklyetartók típusai között. Előzményei az antik szarkofágig vezethetők vissza. Középkori átértelmezésben pedig e házak vagy ládák a szent díszes nyughelyét és égi házát egyszerre jelképezik.

Hasonlóan sűrűn előfordul a limoges-i emlékek között a két másik tárgytípus, a háromlábú gyertyatartó s az ostyatartó szelence is. (9,10) Mindkettő, de főleg a gyertyatartó szép formájával és kiegyensúlyozott díszítésével megkapó. Díszítésük elemei azonosak: medaillonokba foglalt, felhőből kiemelkedő angyalokat indadísz fon körül.

XIV. századi emlékek

E századból igen kevés emléket találunk az esztergomi kincstárban, mindössze öt műtárgyat, három ezek közül is későbbi szerzemény. Simor prímás Schnütgen gyűjteményéből vásárolta a jellegzetes olasz kelyhet, a kincstár gazdag kehelysorozatában a legkorábbit, mely 1350 körül készülhetett. *(12)* Talpa egyszerű, hatkaréjos, a díszítés a szárra és a kiemelkedő nodusra koncentrálódik. A rotulusokat zománcképek díszítik: Kálvária-csoport, Magdolna, Szent Pál és ismeretlen szent püspök.

Ipolyi Arnold gyűjteményéből való a réz körmeneti kereszt. *(13)* Felirata szerint 1363-ban készült. Ikonográfiája hasonló a limoges-i keresztekéhez, de megkülönbözteti ezektől az előoldalon a felső szárvégen. a pelikán ábrázolása Krisztus szimbólumaként. Korpuszának megoldása monumentális előképekre utal. Több példány ismeretes; ezek sorozatban készültek mint a limoges-i keresztek. Az ugyancsak Ipolyi gyűjteményéből származó olasz gótikus üveg ámpolnás ereklyetartó elegáns, kiegyensúlyozott munka. *(14)*

Stílusából ítélve a XIV. századból maradt ránk az esztergomi káptalan első ismert pecsétnyomója, felirata szerint a nagy pecsét. *(11)* A bronz tiparium királykoronázást ábrázol, feltehetően Nagy Lajosét, s ez esetben 1342 táján készülhetett. A kerek pecséten tornyos architektúra látszik; ezelőtt áll a liliomos jogart tartó király, akinek feje fölé koronát tart a koronázó esztergomi érsek, aki ekként legfontosabb közjogi funkcióját gyakorolva jelenik meg. Nagy Lajost Telegdi Csanád koronázta, de természetesen hiába keresnénk egyéni vonásokat az alakokon: a vésnök a „királyt" és az „érseket" kívánta megjeleníteni. Ismerjük éremvésők neveit e korszakból. A sienai Pietro Gallicus készítette Lajos apjának nagy pecsétjét 1330 után, Lajos pecsétjének mestere pedig Csói Sebestyén fia, György volt. Az esztergomi példány levegős kompozíciójával, szűkszavú előadásával eltér a királyi pecsétek hagyományosabb, sok járulékos részletet tartalmazó felfogásától s a korból ismert egyházi pecsétektől is: ezeken nagyon gyakori a részletező gótikus architektúra. A két alak elhelyezésében a bizánci császárkoronázásokat ábrázoló művek távoli visszhangja fedezhető fel. A magyar pecsétek közül legközelebb áll hozzá Újbánya szintén jelenetet ábrázoló hatszögű tipariuma, melyen a térdelő Nagy Lajos felajánlja koronáját a trónoló Szűz Mária térdén álló kis Jézusnak (a Nemzeti Múzeumban őrzik; először 1348-ban használták).

Baráti István prímási jószágigazgató ajándékozta 1607-ben a hegyikristály lapokból készült keresztet, melyet többször átalakítottak s javítottak. *(15)* A kereszt Krisztus tövisének ereklyéjét tartalmazta: ez a tény is arra utal, hogy a kristály munka kétségtelenül velencei eredetű.

Gótikus szarvserlegek

Az esztergomi kincstár három példányt őriz ebből a jellegzetes középkori műfajból. *(16, 17, 30)* Mindhárom egy, a XVII. század elején kipusztult ősi bölényfajta (őstulok; Bos primigenius Boj.) szarvából készült. Ezekből az állatokból már a középkorban kevés élt Európában; vadászatuk ritka és veszélyes alkalom volt, éppen ezért trófeájukat különösen értékelték. A bölényszarv a természeti ritkaságok egyik fajtája, melyet fém foglalattal ellátva, ötvöstárgyakként dolgoztak fel. A strucctojásból készült serlegek, díszesen foglalt cápafogak, kagylók mellett jelentékeny csoportot képviselnek. A szarvserlegek néha ereklyetartók vagy olajtartók, mint régtől fogva az esztergomiak is. Eredetileg világi rendeltetésűek voltak, asztaldíszek, ivóedények. Kedveltségükhöz hozzájárult a hiedelem, hogy megvédnek a mérgezéstől. Középkori felfogás szerint elég egy ilyen méreg ellen ható tárgyat (például a cápafogakból készült kígyófát) elhelyezni az asztalon, hogy hatástalanítsák a mérgeket. A monda szerint Szent Cornelius pápa megszabadított egy mesebeli griffet a nyavalyatörésből, s az cserében megajándékozta csodatevő karmával. A bölényszarvakat ezért griffkarmoknak is (Greifenklaue) tartották.

Az esztergomi példányok már az első ismert leltárban, az 1528-asban szerepelnek. Sajnos, 1880-ban mindegyiket restaurálták, és erősen kiegészítették. Ekkor cserélték ki a nagyobbnak korábbi, talán XVI. századi, a régi ábrázolások szerint egyébként eléggé ügyetlen talpát, a régebbi címerek, a két zenélő angyal és egy díszítő sárkány megtartásával. Ekkor derült az is ki, hogy a legnagyobb szarvserleg a ma láthatókon kívül egyéb címereket is tartalmaz.

Régebbről ismert egy érdekes adat, mely a marienburgi számadások között található, hogy tudniillik Jungingeni Ulrik, a német lovagrend nagymestere 1408-ban egy képpel és két szarvserleggel ajándékozta meg Zsigmondot. A serlegeket a nagymester előbb Werner ötvössel megaranyoztatta és

megtisztíttatta. Az ötvös, aki gyakrabban szerepel kisebb-nagyobb megbízatásokkal a rend szolgálatában, öt és fél márkát kapott a munkáért, másfelet fizettek viszont a tokokért, hogy az utazás alatt meg ne rongálódjanak a tárgyak. Az ajándékot Sayne gróf hozta a nagymester megbízásából. Követjárás és ajándékozás ekkor már évek óta folyt a rend és Zsigmond között. Marienburgból főleg sólymokat és lazacot küldtek, amit a magyar király vizával és borral viszonzott.

Már az adatok napvilágra kerülése előtt is Zsigmonddal hozták kapcsolatba a két szarvserleget a rajtuk levő címerek alapján. A címerek szerepe meglehetősen zavarba ejtő, főleg a nagyobbik serlegen. Viszonylag világos a feltehetően legkésőbbi címer jelentése: ez a Pálóczy családé, mely minden bizonnyal Pálóczy György esztergomi érsekre, Zsigmond kortársára utal. Ebből arra következtetünk, hogy Pálóczy hagyta a székesegyházra. A többi, különböző korból származó címer ugyancsak vallatóra fogható az egykori tulajdonosokat illetően. A nagyobbik szarv övén a múlt századi restaurálás alkalmával címertartó sasoktól tartott régebbi jelvényeket fedeztek fel: a Pálóczy-címer alatt egy páncélos háromlábat (triquètre) ábrázolót, a cseh kétfarkú oroszlán alatt pedig egy kétfejű császári sast. A szarv csúcsán levő címertartó alakocskák felváltva egyfejű sast és cseh oroszlánt mutató címerei szintén régebbieket fednek: egy ötszirmú rózsásat s egy ismeretlent, melyet rongáltsága miatt nem tudtak leolvasni. Az alsó kis címerek a többivel ellentétben nem zománcosak, hanem domborművűek. A szájnál ismét címersor: egyfejű fekete sasok váltakoznak a vörös cseh oroszlánnal. A talpon további Pálóczy-címert és kétfejű sast ábrázoló pajzsok. Mindebből világosan kitűnik, hogy a szarvserleg a háromlábas jelvény segítségével azonosított lengyel Sandomir család (hasonnevű helység Krakkótól mintegy 180 kilométerre északkeletre fekszik) és két másik megrendelő számára készült, akiket a rózsás és a másik ismeretlen címer jelképez. A kérdés mármost az, mikor kerültek a két szarvserlegre a kétféle sast ábrázoló és a cseh oroszlános címerek, s mit jelentenek.

A régebbi szakirodalom felfogása szerint a cseh oroszlán és a kétfejű császári sas Zsigmondra utal, az egyfejű sas pedig esetleg az ajándékozó rendre, s a címerek az ajándékozás alkalmával készültek a nagymester utasítására. Werner mesterről tudjuk, hogy a rend kis jelvényeit is készítette, de a szarvserlegek esetében a pontos feljegyzésekből kitűnik, hogy csak aranyozással és tisztítással bízták meg. Az is bizonyos, hogy mindkettőre egyidőben kerültek pótlólag a címerek: a kisebbik szarvserleg övén is megtalálható ugyanis az előbbiekkel teljesen egyező felfogásban készült kétféle sasos jelvény. Továbbá Zsigmond római királyi pecsétjén szerepel az egyfejű sas, a serlegen levőkhöz igen hasonló megoldásban. Ezek alapján valószínűnek látszik, hogy a címereket nem az ajándékozó nagymester, hanem később Zsigmond tetette a szarvakra, s ekként talán budai munkák. Mindhárom címer vonatkozhatik Zsigmondra: a kétfejű sasos császári, a cseh oroszlán, s éppen az említett római pecsét alapján az egyfejű sas is.

A nagyobbik szarv *(16)* a múlt századi restaurálás alkalmával nemcsak új talpat kapott. Akkor készült a fedélen levő csokor s a csúcs kis Szent György-alakja, melynek korábbi meglétére utal az eredeti sárkány.

A két serleg nemcsak a címerek révén, hanem stílusukat tekintve is rokon, ezt főleg a foglaló pántok mutatják. Mindkettőnek a csúcsán a sárkányölő Szent Györgyöt ábrázolták, ami szokatlan a szarvserlegek ikonográfiájában, s további összefüggést jelent. A kisebbik grifflábakon áll; ez a konvencionálisabb s ez esetben sikerültebb megoldás. A grifflábak alkalmazása összefügg a szarvaknak a mesebeli szörnytől való eredeztetésével. A kürtök rendeltetésével magyarázható a kisebbiken levő niellós Keresztelő Szent János-kép. A szertartásos ivások mint Szent János-áldomások ugyan főleg az evangélista tiszteletére voltak szokásosak, de vonatkozhattak a Keresztelőre is, akinek ünnepe egybeesik a nyári napfordulóval. A vízkereszti ceremoniális ivósokkal függhet össze más példányokon a három napkeleti király neve is.

A részletek, a gazdag liliomos pántok, a nagyobbiknak talpán a finoman mintázott sárkány (egyik kiegészítés) és angyalok, valamint mindkettőn az elegáns rajzú niellók, még a XIV. század hűvösebb szellemét sugározzák. A talapzatok megoldása nem olyan szellemes, mint a közel egykorú vagy kissé

későbbi nürnbergi madaras vagy ember alakos példányoké. Eltérnek gazdagabb megoldásukkal a szerényebb északi daraboktól is. Műhelyüket pontosabban lokalizálni nem tudjuk, valószínűleg német munkák. A német lovagrend területén működtek mesterek s minden bizonnyal műhelyek is. Erre Lengyelországba került tárgyak vallanak. Az is bizonyosnak látszik, hogy művészeti szempontból a lovagrendi terület volt az adományozó fél a lengyelek irányában. Ez esetünkben azt jelenti, hogy a lengyel megrendelő ellenére ezen a területen kereshetjük a később a rend birtokába jutott nagyobbik szarvserleg eredetét is. Sajnos, a lovagrend helyi művészetének stílusa éppen a serlegek készülési idejében nagyon halványan körvonalazható. Kétségtelenek – egyéb vonatkozásban is – csak a Rajna-vidékhez fűződő kapcsolatok. A nagyobbikon látható címertartó alakok, finom zenélő angyalok és a szájnál levő három jelenet (a negyedik kiegészítés), niellós mezőben oroszlánon lovagló gyermek, nő oroszlánon, ruhátlan ifjú lovon (életkor-jelképek?) stílusában és hangulatában a század kozmopolita udvari művészetének hangja csendül.

Mindkettőnek hólyagos fedele, azonos beütött rózsával és C betűvel, későbbi hozzátétnek tűnik.

A harmadik serleget *(30)* egy kései inventárium utalása alapján Mátyás királlyal szokták kapcsolatba hozni. E közlés szerint mindhárom szarvserleget Mátyás a török császártól kapta, ami kellőleg aláhúzza, hogy az adat történelmi hitele csekély. Ennek ellenére, stiláris jegyek alapján, melyek a harmadik szarvserleget az 1480-as évekre datálják, eléggé elterjedt a Mátyástól származtatás. A darab egyszerűbb, egységesebb az előbbieknél. Hátán stilizált sárkányfigurácska, izgatott, játékos körvonalakkal. Valószínűleg az előbbiek hatására készült magyar munka.

Mátyás arany kálváriája (18)

A kincstár legrangosabb remekét, a színarany kálváriát Mátyás király nevéhez fűzik. Valóban, a kincs története Mátyás királyig követhető vissza. Ő készíttette színarany talapzatát, tőle örökölte fia, Corvin János, aki elzálogosította Bakócz Tamásnak, aki akkor egri püspök volt. Bakócz később véglegesen megszerezte, s talán esztergomi sírkápolnájára hagyta. Mindenesetre innen kezdve a kálvária sorsa a kincstáréval fonódott össze.

A mű két részből áll. Felső része, a tulajdonképpeni kálvária Mátyás király koránál előbbi. Ezzel kapcsolatban Zsigmond magyar király és német-római császár nevét szokták emlegetni. A feltételezés, hogy Zsigmond lett volna előbbi tulajdonosa, már régebbi keletű. *Újabban* Th. Müller és E. Steingräber a ronde-bosse tárgyakat összefoglaló dolgozatukban hivatkoznak egy adatra, mely szerint Isabeau francia királyné 1424-ben egy gyöngyökkel és drágakövekkel ékített arany keresztet ajándékozott Zsigmondnak. Ez az adat nagyon csábító, azonban korántsem elégséges a bizonyossághoz. Nemcsak azért, mert Zsigmond rengeteg ajándékot kapott, és mert rengeteget el is ajándékozott, azonkívül gyakori pénzzavarában hajlandó volt bármit elzálogosítani, hanem azért is, mert a szóban forgó darab valószínűleg mellkereszt volt.

A kálvária egyik legszebb példája annak a francia-burgundi-németalföldi ötvözetű előkelő udvari művészetnek, melynek egyik központját IV. Károlynak és feleségének, Bajorországi Isabeau-nak, Zsigmond megajándékozójának udvarában találjuk. Zsigmond pedig egyik legpregnánsabb alakja ennek a késő középkori, rafinált nemzetközi udvari világnak, melynek határai éppen ez időben kitolódnak kelet felé, IV. Károly Prágájába és a magyar Anjouk Budájára. Zsigmondot ellentétektől feszülő egyénisége, *és* eseményekben gazdag, hosszú élete korszakának megszemélyesítőjévé avatják. Így a különös szellemi rokonság, mely a remekművet és Zsigmond alakját egyaránt jellemzi, kedvez a felfogásnak, mely Zsigmondban kereste első birtokosát a nagyszerű műnek.

A kálvária aránylag kis számban megmaradt műfaj emléke – tegyük hozzá rögtön: egyike a legszebbeknek. Mindössze 40 késő gótikus aranyzománcos tárgyat gyűjtött össze a két fentebb említett szakértő. A ronde-bosse tárgyak jellemzői a tömör arany figurák, melyeket zománccal vonnak be, emellett gazdagon alkalmaztak köveket és gyöngyöket is. Így érthető, hogy a korszak fejedelmi inventáriumaiban még gyakran szereplő tárgyak ennyire megritkultak.

Általában nem szokták hangsúlyozni, hogy a kálvária ereklyetartó. A keresztszárak találkozásánál elhelyezett kerek tartó a hátoldalon szent kereszt-ereklyét őrzött. S talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt gondoljuk, hogy ereklye maga a kicsiny porfír oszlop is, melynek jelenléte megmagyarázná az alsó Krisztus alak ikonográfiailag egyébként szokatlan szerepét. (Egyébként az ebből a körből származó altöttingi „Goldenes Rössl" is tartalmazott ereklyét.)

Kínálkozik az összehasonlítás a bizánci sztaurothékával, melynek ikonográfiája a szent kereszt Bizáncban kialakult kultuszának szinte minden mozzanatát sommázza. Ez az alkotás azonban spekulatív, nem megrendíteni akar, hanem tömören összefoglalva közli a százados hagyományok során kikristályosodott tanításokat a szent keresztről, a szent császárokról és a kereszt megdicsőüléséről. Vele szemben a kálvária drámai ékszer. Részleteiben csupa vonzó, elragadó dísz: csodálatos kövek, kifinomult művészettel adagolt színek a zománcozásban. Ezekkel az eszközökkel vállalkozik a dráma megjelenítésére. Krisztus szenvedésének története az alsó szférában kezdődik. Háromszög alapú baldachin sarokfülkéiben ószövetségi próféták jelennek meg: Ézsaiás, a gyermek születésének jövendölője, akinek képzeletében *Jessze* fája kivirágzott; majd Illés és Jeremiás, a szenvedés látnokai. Arany falak előtt állnak súlyos redőjű köpenyekben, ruhájukon a vastag zománc tömör, vastag szövetet sejtet. Öltözetük *méltóságteljes {ISM következik!}* indulattal türemkedik redőkbe, szakállas fejük *méltósággal teli {ISM!}*, arcuk szigorú, kifejezésük patetikus. Kezükben elegáns ívben hajlik a próféciákra utaló mondatszalag.

A baldachin alatt középen az oszlophoz kötözött Krisztus. Még nem teljesült be a dráma. Jézus karcsú alakja azonban csupa megadás, kész a szenvedésre. Szép, lágy, kicsit enervált mozdulattal öleli a porfír oszlopot; alázata, türelme ellentéte a próféták feszülő indulatának. Teste, ágyékkendője finom csontfehér, haja, *szakálla arany s leplének szegélye is aranyos.*

Fent a kereszt uralkodik, mely sajátságos tájkép színpadon magasodik fel. A Golgota hegyének sziklás tája ez, a kereszt lábánál Ádám koponyájával és csontjaival. Ádám evett a fa gyümölcséből és meghalt; a legenda szerint a Golgotán temették el. Krisztus keresztje pedig a bűnbeesés fájából készült. A Golgota hegyének jelzése és Ádám koponyája régi hagyomány a kereszt-ikonográfiában. Itt a ronde-bosse technikából következik e naturalisztikusabb ízű megoldás. A már említett altöttingi Goldenes Rössl ifjú és szépséges Madonnája lugasban ül, a csoport egyik legelragadóbb darabjának, a bécsi Kincstárban őrzött brossnak a szerelmes párja pedig parányi kertecskében, hortus conclususban jelenik meg. Eltekintve a zárt kertnek a késő gótikus udvari-lovagi kultúrában nyert sokféle szimbolikus jelentésétől, rokon vonásokat láthatunk a három egymástól különböző megoldásban. Ez, mint mondottuk, a képlékeny, festői és „valóságos" megoldásokra alkalmas ronde-bosse technikából is adódik, azonkívül azt a vágyat is rejti, hogy a szereplőket saját, elkülönített és zárt világukban léptessék fel. E zárt világ elemei nemcsak a környezet naturalisztikus részletei, hanem a csillogó arany és drágakő, mely ragyogó megjelenést kölcsönöz az alakoknak, elkápráztat, eltávolít.

Az alsó és felső rész közti átmenet nem egészen zökkenés nélküli. Lent a tabernákulum építészeti elemei uralkodnak, hol szigorúbb, statikusabb formában, hol meg ékszerszerű, finom megoldásokban, mint amilyen a gyöngydíszes fiáléké és az áttört tetőzeté. S ez a finom építmény hordozza a Golgota szikláit. A kétféle megoldás ugyanazt szolgálja: biztosítja az alakok számára a saját, zárt környezetet.

Másik, a késő középkori ronde-bosse zománcos csoport több tagján is megtalálható jellemző motívum a kis angyalok szerepeltetése, kiknek jelenléte a kereszt lábainál ikonográfiailag nem is indokolt. A Mátyás-kálvárián a XVI. században még három volt belőlük, de egy levált, a másiknak szárnya el-

veszett, később mind a három leesett. Mai formájukban XVII. századi kiegészítések. A kereszt szárvégein nagy vörös rubin üvegek, szárain repkényszerűen felfutó szedermotívumok és gyöngyök. Az ékszer dísz között ismét a csontfehér, lágyan mintázott Krisztus, arany szakállával és hunyt szemű, halott arcával, zöld, eleven töviskoronájával.

A kereszt mellett Mária és János alakja, tragikus *arckifejezésükkel, kifejező {ISM!!}* gesztusaikkal, drámai ruharedőikkel a kálvária legfeledhetetlenebb szereplői. Krisztus alakjában, csontfehér testének karcsú szépségében, lágyan mintázott fejében még a franciásabb, udvari jellegű felfogás érvényesül. A két álló alakban sűrűsödnek a dráma szólamai. Arcuk újszerű, a fájdalom valódi döbbenete mintázta vonásaikat, szépségük nem a lovagi-udvari eszmények szerint stilizált, bujkáló vagy éppen pregnánsan kitörő profán ízekkel, mint például az altöttingi csoport szereplőinél, hanem a flémalle-i mester és az Eyckek drámaibb, realistább szellemével rokon.

Részletek és léptékek eltérőek. A tabernákulumon az építészeti elemeket főleg gyöngyök díszítik, a felső részen a drágaköveké a hangsúly. A léptékek az azonos szférán belül is különböznek: Krisztus alakja jóval nagyobb a mellette levő prófétáknál, de nagyobb a kereszten Mária és János alakjához viszonyítva is.

Müller és Steingräber a sok, inventáriumokból ismert ronde-bosse tárgy alapján feltételezik manufaktúrák létezését is. A művesség első központja a francia királyi udvar volt, kisugárzási területe Burgundia és Németalföld. Az egész csoportot kifinomult, bonyolult ízlés, magasrendű, de korántsem hideg technikai tökéletesség jellemzi. Az együttesen alkalmazott sokféle díszítő eljárás a nagy műhely mellett szól; néhány emlék, így a kálvária magasrendű felfogása, egységes drámai hangja pedig nagy mester invenciójára vall, aki talán a műhely vezetője lehetett.

A kálvária műhelyének lokalizálása tekintetében leginkább Párizs jöhet számításba, bár az építészeti részletekben s főként Mária és János drámai alakjaiban erős németalföldi hatás érződik. Éppen drámaibb hangvétele különíti el leginkább a csoport többi darabjától. Újabban sorolta *e/a* csoportba E. Steingräber a felfeszített Krisztusnak felfogás, stílus és technikai részletek tekintetében igen közeli, ugyanazon idő tájt készült párját (Lisszabon, Museu Nacional de Arte Antiga). Az apró prófétákkal rokon a firenzei Museo Nazionale ronde-bosse zománcos békecsóktáblájának Keresztelő Szent János alakja, hasonlóan patetikus vonásokkal.

A párizsi udvari műhely legkorábbi műve a Szentlélek-rend kápolnájából származó ereklyetartó, mely jelenleg a Louvre Galerie d'Apollon termében látható, s XIV. század legvégéről. Jellemzője az ékszerszerű részletek túltengése, melyek teljesen elmossák az architektonikus keretet. Zománca technikailag és színezésben is gyöngébb az esztergomi kálváriáénál.

Az emlékek közül legtöbbet tudunk a már többször említett „arany lovacskáról", melyet Isabeau férjének ajándékozott 1404 újesztendőjére. További sorsát is részletesen ismerjük. Ez az emlék nyújtja a legbiztosabb támpontot a csoport datálásához. Még teljesen a lágy stílus szellemében fogant; hozzá viszonyítva az esztergomi kálvária, mely csak nyomokban, visszhangként mutatja ezt a felfogást, haladottabb stílusfázist mutat, habár a XV. század húszas és harmincas évei közé datálását kétségtelenül befolyásolja az említett adat, mely ezt is Isabeau nevéhez fűzi.

Tanulságos a kálvária szempontjából a Goldenes Rössllel összefüggésben levő, időközben elpusztult két másik mű, melyeket csak XVIII. századi festmények alapján ismerünk. Az egyik fallal körülzárt tájban a sárkányölő Szent Mihályt ábrázolta. Az építészeti elemekkel zárt „kert", kétoldalt gyöngy gyümölcsös fákkal és két angyallal, nagyon emlékeztet a kálvária Golgota hegyének megformálására. Sőt, amennyire a gyarló festmény felismerni engedi, Szent Mihálynak és a kálvária Jánosának feje között is van némi hasonlóság. A másik elpusztult mű Máriát ábrázolta gyermekkel és donátorokkal. Megjelenik a király és Isabeau védőszentekkel, Szent Györggyel és Szent Erzsébettel. A királyné címerét szent patrónája tartja, a király jelszava (Amen, Amen) többször is előfordul a talapzaton. A Goldenes Rössl elnevezését a felszerszámozott lóról kapta, mely a talapzaton áll, egy apród tartja kantárjánál fogva. Eggyel fentebbi síkon térdel VI. Károly, Isabeau férje, és a király marsallja,

aki a király sisakját emeli kezében. Látjuk, milyen fontos e műveknél a talapzat. A kálváriának hiányzik eredeti alsó része, melyet az impozáns, talán aránytalanul magas talppal pótoltak. Az eredeti talp nem lehetett ennyire magas, viszont bizonyára szélesebb volt. A kálvária becses kincs volt, melyet gondosan őriztek és nagyra értékeltek, aminek éppen egyik bizonyítéka a gazdag reneszánsz talp is. Hogyan lehetséges tehát, hogy aránylag rövid idő, egy fél *évszázad* alatt az alsó rész annyira megrongálódott, hogy ki kellett cserélni? A felső rész ekkor még teljesen ép volt; a sérülések mind későbbi eredetűek az esztergomi feljegyzések tanúsága szerint. E ponton nem tudunk szabadulni attól a – sajnos, bizonyíthatatlan – gondolattól, hogy a talapzatot nem rongáltsága miatt távolították el, hanem a reneszánsz talp kedvéért, pontosabban, hogy eltüntessék az eredeti donátort, feliratot vagy címert, amely korábbi tulajdonosára vonatkozott.

Balogh Jolán szerint a talp nem is a kálváriához készült, „tömegelosztása kínosan kiegyensúlyozatlan". Ez valóban így van, de a kiegyensúlyozatlanság éppen a talp túlzott hangsúlyából adódik, abból a kifejezett szándékból, hogy Mátyás címerei s így tulajdonosi mivolta kellően érvényesülhessen. Fraknói szerint Mátyás Merész Károly burgundi herceg halála után igyekezett szerezni annak kincseiből, azonkívül kaphatta a kálváriát közvetlenül Franciaországból is. De egy régebbi művet, mégolyan becseset is, nehéz elképzelni ajándékként Mátyás számára, akiről köztudott volt, mennyire híve az új reneszánsz művészetnek. Ha ajándék, az is furcsa volna, hogy csonkán kapja, vagy rögtön új talapzatot csináltat hozzá. Valószínűbbnek tűnik, hogy örökölte, vagy szerezte, talapzatán az eredeti tulajdonos címerével és alakjával. Ezért kellett kicserélni az alsó részt az új talppal, mely formailag csatlakozik a kálvária háromszöges felépítéséhez, de tartalmilag semmiképpen annak ikonográfiájához. Kizárólag arra szolgál, hogy a címertartó szfinxek kellő hangsúlyt nyerjenek.

A Mátyás rendelte reneszánsz talp a maga nemében szintén remekmű, világosan kiegyensúlyozott, harmonikus részletekkel, önmagában hibátlan arányokkal. Központja a tengelybe állított sávos testű váza, fehér és sötétvörös zománcozással, virág díszítéssel. A váza hornyolt, a sarkokon lemetszett s karmos állatlábakkal díszített háromszöges talapzaton áll. A talapzat, a vázát fedő nagyobb gyűrűtag, fölötte a kisebb átmérőjű gyűrű és végül a kálváriát tartó, háromszöges, sarkain kimetszett tartótag hangsúlyosan vízszintes tagolást nyújt, mely némiképpen ellensúlyozza a talapzat magasságát. Különösen harmonikus a tagoló vízszintesek gyöngyös-ékköves díszítése.

Változatos a vízszintes elemeket áthidaló, összekötő részek játéka. Ez a talapzaton levő nagy szfinxekkel kezdődik, a festett zománcos díszű vázataggal és delfinekkel folytatódik. A talapzat felső háromszögénél viszont voluta váltja fel ezeket. A vázát fedő nagy kerek gyűrűtagon három festett zománcos, kerek apostolmellképet találunk: Pétert, Pált és Jakabot. Ez az egyetlen vallásos motívum a talapzaton. Kérdés, miért került éppen Jakab az apostolfejedelmek társaságába. Talán mint a mórok legyőzője s ekként Mátyás példaképe az Európában egyre fenyegetőbbé váló pogány török veszedelemmel szemben?

Nem lehet eléggé hangsúlyozni a talapzat díszítésének változatosságát, sokféle technikáját. A díszítés rendszerében legérdekesebb a három festett zománc kép a kálváriát tartó háromszög és a kisebb gyűrűtag közötti áthidaló, nagyjából háromszöges mezőkben. Vörös alapon három planétaábrázolás diadalkocsikon. Kettő a Nap és Hold szimbolikus alakja, mellettük a két emberarcú égitest, biztossá teszi a figurák azonosítását. Nehezebb a megfejtés a harmadik kép esetében, ahol sötétbarna sasoktól vont kocsin fűzöld ruhás hajtót látunk. Ebben az alakban Mátyást vélik felismerni, s az ábrázolt planétát a sasok alapján Jupiterrel azonosítják. A planétaábrázolások divatja nem szokatlan a korban. Sőt az általános divaton túl lehet olyan vonatozásokat találni, melyek Mátyással szorosabban összefüggenek. Mátyást szenvedélyesen érdekelte az asztrológia. Ezt még tanítója, Vitéz János, a későbbi esztergomi érsek olthatta belé, aki maga is foglalkozott asztrológiával. Mátyás udvarában neves asztrológusok fordultak meg. Megmaradt az a horoszkóp, amit fia születésekor készíttetett, valamint a tőle alapított pozsonyi egyetemnek, az Istropolitanának horoszkópja is.

Mátyás könyvtárának mennyezetét születésének horoszkópja díszítette. Az állatöv csillagképeinek és a bolygóknak trionfo formában történt, jórészt fennmaradt ábrázolásai ékesítették az esztergomi

érsek dolgozószobáját is. Van egy adat, amiből talán némi közvetlenebb összefüggés is következtethető. Mátyás budai palotájáról szóló leírásokból megtudható, hogy könyvtárában nemcsak születési horoszkópja, hanem másik hasonló ábrázolás is volt: planéták két asztrológussal és egy verses feliratal mely Mátyás cseh királlyá történt választására vonatkozott:

„Cum Rex Mathias suscepit sceptra Boemae
Gentis, erat similis lucida forma poli."

A kálvária címereinek tanúsága szerint, melyeken szerepel a cseh oroszlán is, a talapzat Mátyás cseh királlyá történt koronázása után készült, 1469–1490 között. Lehetséges, hogy ez időben születésének horoszkópja szerint martialis életében a Nap és Hold között megjelenő derűs, bölcs, békés, bőkezű és ekként mecénás Jupiter uralkodott, s így a bolygók a kordivaton túl valóban tartalmaznak személyes vonatkozást is? A rendelkezésre álló adatok ismét nem elégségesek az igenlő válaszhoz, de ahhoz igen, hogy ezzel a motívummal is jelezzük azt a szellemi miliőt, amiben a pompás mű, a gótikus kálvária nem méltatlan kiegészítője megszületett.

A talapzat stíluseredőinek helyét az eddigi szakirodalom általában a felsőolasz lombard körben kereste. Ugyanerre az eredményre jutott végső fokon Balogh Jolán is, a Mátyás-kori művészet legkitűnőbb ismerője, aki az egyes elemek eredetét tárta fel utolérhetetlen gonddal és erudícióval. Szerinte Milánó, Mantua és Velence az a kör, ahol a mű elemei megszülettek. A kálvária talapzatához legközelebb állanak Giovanni Birago miniatúrái, nevezetesen a londoni Sforziada címlapja. Balogh Jolán végeredményben oda hajlik, hogy Caradossót tekintse a talp mesterének, aki ebben a művészeti körben nevelődött – de nem volt tipikusan és egyoldalúan lombard művész –, és aki 1489-ben kétségtelenül dolgozott Mátyásnak Budán.

Már említettük, hogy ugyancsak az ő véleménye szerint a talp nem a kálvária számára készült. Itt a valóban megfigyelhető kiegyensúlyozatlan arányokon kívül technikai vizsgálatokra hivatkozik, melyek szerint a gótikus részt meglehetősen brutálisan illesztették – némi csonkítás árán – a talapzathoz. Az ostorozás Krisztusa egy mélyedésben áll, mely lábait részben elfedi. Szerintünk a csonkítás még nagyobb mérvű volt, hiszen nemcsak Krisztus lábát fedték el, hanem ekkor áldozták fel az eredeti talapzatot is. A csatlakozás technikai megoldatlansága inkább Genthon István véleményét igazolja, aki szerint a talapzat nem a helyszínen készült a kálváriához, hanem megrendelésre, méret után, a készítő mester tartózkodási helyén, feltehetően Milánóban. Nem valószínű ugyanis hogy az értékes felső részt küldték volna el. Ez a megoldás magyarázza nemcsak az illesztés technikai tökéletlenségét, hanem a túl magas arányokat is: a készítő szemében a talp önálló mű volt. Aligha lehet ugyanis hinni olyan feltevésben, hogy egymástól függetlenül megszülethetett a két rész, melyeknek csatlakozása méret szerint végeredményben hibátlan.

A Mátyás-kálvária hatását mutatja az a nagyméretű, aranyozott ezüst, talpas kereszt, melyet Zeleméry László gróf, esztergomi érsekségi adminisztrátor készíttetett 1586-ban. *(49)* Heterogén alkotás. A talp a kálváriáét utánozza, de a szfinxek ezúttal a Gutkeled nembeli Zeleméryek címerét tartják. A talp további alkotóeleme hólyagos serleg, fedele a Kálvária hármas dombjának mintájára készült. Ezen emelkedik a kereszt, lekerekített szárvégeiben ismét a Kálváriát utánozva. Mária és János alakja kétoldalt kinyúló karokon áll: ez viszont a gótika kedvelt megoldása. A kereszt hátoldala ószövetségi jeleneteket mutat; Mária szobrocskájának hátán vésett Áron, Jánosén Mózes alakja jelenik meg. Kései példája ez a középkorban annyira kedvelt „concordantia"-nak: az Ó- és Újtestamentum egymásra utalásának.

Magyar késő gótika

A magyar ötvösség egyik virágkora a XV. század volt. Ezzel a korszakkal, melynek emlékei a többihez viszonyítva igen bőségesen maradtak fenn, aránylag sokat is foglalkozott a kutatás. Az esztergomi kincstár gazdag ebből az időből származó tárgyakban, dióhéjban vázolni kell tehát azokat a kérdéseket, melyek a korszak egészét érintik.

Különösen fontos a kincstárban a kelyhek sorozata. Széchy Dénes érsek (1440–1465) címerét viseli a legkorábbi példány. *(22)* Díszítésében egymást váltogatják a sodronyzománcos és filigrános lapok, a korszak két legkedveltebb díszítő eljárása.

A filigrán történeti előzményei a román korba nyúlnak vissza. Úgy tűnik, a román korban magyar sajátosság az, hogy nem vegyítették egyéb díszítő eljárásokkal. A filigrán, óvatosan keverve egyéb díszítő technikával, egyik uralkodó díszítésmód volt a XV. században is. A század utolsó negyedéből négy aranyozott ezüst filigrános kelyhet találunk Esztergomban.

Kör alakú elemekből alakított, granulált filigrán borítja azt a példányt *(31)*, melynek szárán a „Mathie Literati" felirat feltehetően egykori megrendelőjére utal, aki talán Mátyás nógrádi főesperes, esztergomi kanonokkal azonos (1459–1460), bár a kehely valamivel későbbre, a század 70–80-as éveire datálható.

Másik impozáns méretű példány *(33)*, talán erdélyi munka egykor Thomasinovics János kanonok birtokában volt. Ennek arányai, amelyeket újabb keletű csészéje is ront, nem olyan harmonikusak, kiegyensúlyozottak, mint általában a magyar gótikus kelyhekéi. Nodusa túlságosan nagy a talphoz és kosárhoz viszonyítva. A filigránmezőket vastag, több rétegű sodronnyal keretezték. A mezőket sávokra osztva köröcskékkel töltötték ki, s granulációval élénkítették. Ezzel a kissé száraz felülettel ellentétben igen dús és eleven az áttört szegély lombdísze és a kosarat szegélyező liliomos párta. Festőibb megjelenésű a harmadik, a pobedényi templomból származó filigrános kehely *(34)*. Talplemezein kövekkel élénkített rozetták, nodusán vert angyalfejek gazdagítják a díszítést. Rendkívül sikerült a garamszentbenedeki apátságból származó negyedik filigrános kehely *(32)* kosarának megoldása. A mezők árkádos osztását granulált nagyobb gömbök élénkítik.

Látjuk, hogy a magyar filigrános művek formai készlete nem túlságosan bonyolult. A díszítés általában körök, hálók, geometrikus elemek kombinációjából épül, a filigránmezők sodronnyal keretezve követik a kehely felépítését. A felület dús és gazdag díszítése ellenére az edény tektonikája mindig zavartalanul érvényesül.

Visszatérve a Széchy–féle kehelyre, látjuk, hogy itt a másik fontos XV. századi magyar díszítő eljárás, a sodronyzománc is jelentkezik. A sodronyzománc technikai jellegzetessége, hogy a díszítés kontúrjait tekert sodronyszálakból vonják, s égetés után nem csiszolják le. A csavart drót kontúrja lágyabb, mint az egyenesé, ezenkívül a felület hatása festőibb, hiszen a zománc a széléken magasabban tapad, mint középen, nem úgy, mint a simára csiszolt rekesz- és ágyazott zománc esetében.

Technikájából következik, hogy a sodronyzománc nem alkalmas figurális díszítésre: erről tanúskodnak az emlékek is. Ornamentális, leggyakrabban virágmotívumokkal találkozunk; kivétel *néhány* kései sziléziai emlék *néhány {ISM!}* bátortalan kísérlettel, pagoda- és delfinmotívumok alkalmazásával.

Több tényező, a sodronyzománcnak a filigránnal párhuzamos elterjedése, együttes alkalmazásuk, a sodronyzománcnak a filigránnal rokon, geometrikus alapformákra redukálható motívumai, melyekhez még a zománcmezőbe égetve a jellegzetes csavart kacsok is társulnak időnként, mutatják a kétségtelen rokonságot, mely a két technikát egymáshoz fűzi, s talán némi kiindulópontul szolgálhat a sodronyzománc eredetének meghatározásához is.

A magyar sodronyzománc megismerésében Mihalik Sándornak vannak igen nagy érdemei és eredményei. Szerinte a technika eredete olasz, feltehetően velencei. Azt írja, hogy a velenceiek a XIII. században is meglevő és nyomasztóvá vált bizánci rekeszzománc technikától szabadultak meg a könnye-

debb technika és stílus segítségével. Magyarországon olasz közvetítéssel honosodott meg már a XIV. század végén, és hihetetlen virágzást ért meg. A technika innen terjedt tovább, Ausztriába, Sziléziába, Pomerániába, Lengyelországba. Mihalik a magyar sodronyzománc két sajátosságát abban látja, hogy a zománc mindig külön lemezre készül, s utólag applikálják a díszítendő felületre, valamint az alapot is kitöltik zománccal, nemcsak a mustrákat. Steingräber újabb vizsgálatai szerint a technika Olaszországban sem jelentkezik korábban a XVI. század utolsó negyedénél, nem is egy, hanem több központban, s nem lehet eldönteni, ezek közül melyiké volt a kezdeményezés szerepe.

A magyar sodronyzománc olasz eredete aligha vitatható, de előzményének semmiképpen nem tekinthetjük a bizantinizáló velencei rekeszzománcot, hanem sokkal inkább az „opus Veneticum ad filum", azaz a velencei filigránt. Ha nem is Velencében keletkezett az új technika, azonban jól elképzelhető Magyarország felé közvetítő pillérként a lagúnák városa. Velence mindig törekedett a tetszetős, könnyű megmunkálásra, kész volt az ötvösség stílusát élénk kereskedelmi forgalmához alkalmazni. Magyarországgal való ilyen tárgyú kereskedelmi kapcsolatai pedig már a XIII. században okleveles adatokkal bizonyíthatók. Úgy tűnik, hogy a magyar sodronyzománc klasszikus ideje 1420-tól a mohácsi vészig tartott. Genthon István becslése szerint körülbelül százhúszra tehető az emlékek száma.

A magyar sodronyzománcos emlékek nagy része kehely, kivétel alig akad, ezek között van a legnagyobb felületű sodronyzománcos tárgy, a győri Szent László-fejereklyetartó. A sodronyzománc gyakran jelentkezik ugyanazon a tárgyon más zománcozási eljárással együtt, éppen mert kizárólag ornamentális megoldásokra alkalmas. Így Széchy bíbornokérsek címere s a Szent László-herma jelvénye is ágyazott zománcos, mert a címer rajza sodronyzománc eljárással nem oldható meg.

A legszebb esztergomi s egyáltalán a legpompásabb magyar kelyhet Suky Benedek erdélyi nemes rendelte a gyulafehérvári székesegyház számára. *(20)* Később került Esztergomba, illetve előbb Nagyszombatba; talán Ilosvai István vitte magával 1556-ban. A nagyméretű kehely díszítése változatos, gazdag. A burjánzó díszítés ellenére léptéke, részleteinek aránya hibátlan, az alapformák tisztán, elegánsan érvényesülnek. Hatkaréjos talpán áttört díszítés két sora tagolja a peremet, sodronyzománc található a talpon, a szár indításánál és kisebb mezőkben a kosáron. A talpon, száron és noduson architekturális díszítés. Kis fülkékben baldachinok alatt ülő és álló egész és félalakok, különböző léptékben, egyik-másik ismétlődik is. Az ötvös előre elkészített elemeket használt, elsődlegesen díszítő szándékkal s nem valamilyen szellemi mondanivaló, pontosan felépített ikonográfiai rendszer alapján. A figurácskák között előfordul Assisi Szent Ferenc is. Felmerült, hogy ennek konkrét jelentése lenne, mivel élete vége felé harmadrendi testvér lett a donátor. Kosarát medaillonokban jelenetsor díszíti, részben Krisztus életének jelenetei, részben devotionalis képtípusok: Pietà és imago pietatis. Ezekről az ábrázolásokról sem lehet mondani, hogy szorosan összefüggenek a kehelyről szóló liturgikus tanításokkal, kivéve talán a két utolsót. Sokkal inkább mondható ez a peremen húzódó minuszkulás feliratról, mely magyarul így hangzik: „Üdvözlégy, kegyesség edénye, édesség szekrénye, kegyelem szentsége, szeretet tápláléka, melyben az ég minden gyönyörűsége." A felirat világosan áldoztatókehelyre utal, a díszítés elemeit és a jeleneteket viszont bármilyen liturgikus tárgyon el lehet képzelni.

A Suky-kelyhen a magyar késő gótikus ötvösség minden díszítő eljárását fellelhetjük a filigrán kivételével: áttört díszítés, öntött plasztikus alakocskák, architektúra, domborművek és többféle zománcozási eljárás. Legérdekesebb a talpszegély fülkéinek fedelén, a címeren, a medaillonok hátterében, a nodus árkádjai mögött és virágain a fémlemezes (paillon) zománc, mely aránylag ritka a magyar emlékeken.

A fémlemezes zománcot nagyszámú XV. századi velencei művön mutatta ki Steingräber mint németalföldi-burgundi hatást. Az eljárás 1400 körül született meg, s velencei emlékeken a XV. század húszas éveitől kezdve jelentkezett. Steingräber ezen az alapon datálja s győri hermát a század közepére. Igaz, hogy a Suky-kehely is legkorábban a negyvenes évekre keltezhető, s ily módon elképzelhető is lehetne a fejereklyetartónak első pillantásra meghökkentően kései datálása, aminek egyéb tényezők is határozottan ellentmondanak. Jobban megfontolva azonban kétségesnek tűnik a hosszú

idő, amit Steingräber kimondatlanul feltételez a technikának Magyarországra jutásához. Sajnos, semmit sem tudunk a Suky-kehely és a herma mesteréről, mint ahogyan általában a sodronyzománcos művek mestereiről sem. Csak annyit mondhatunk, hogy a késő gótikus magyar ötvösség, melynek volumenje sokkal nagyobb lehetett, mint a korábbi időszakok ötvösségéé, már nem kapcsolódott annyira a királyi, főúri és főpapi megrendelőkhöz, mint korábban. Centrumai talán Buda, a felső-magyarországi és erdélyi városok voltak. Az ötvösöknek a városi művesek között elfoglalt előkelő helyét példázza Valentinus mester, igen vagyonos polgár, aki a XV. század második felében és a XVI. század elején élt Selmecbányán, és többször volt selmeci bíró. A városi jogkönyv számára készített ezüstveretekkel díszített remek könyvtáblája megmaradt (Nemzeti Múzeum). Hibátlanul elegáns levéldíszével a kor stílusát minden késés és provincializmus nélkül mutatja. Ez mondható a Suky-kehely stílusáról is: harmonikus, korszerű, cseppet sem provinciális alkotás. Minden bizonnyal erdélyi mestere volt. Benne sejtjük a Nemzeti Múzeum 1451-ben készült, sodronyzománcos viaticum-szelencéjének készítőjét és az ugyancsak Esztergomban őrzött függő ereklyetartó *(21)* alkotóját is. E mester nyugodtan odaállítható a velencei Sesto család tagjai vagy a Moro gyertyatartók műhelyének mesterei mellé, akiknek kezéből kerültek ki a stílusban és technikai megoldásokat tekintve leginkább rokon szellemű alkotások.

Magyarország az Anjouk uralkodásától kezdve igen élénken kapcsolódott az európai művészeti vérkeringésbe. Elég, ha a Dürerek példáját említjük: Albrecht Dürer nagyapja magyarországi ötvös volt, s apja Gyuláról indult a szokásos vándorútra, melynek egyik állomása (a Németalföld mellett) Nürnberg volt, ahol letelepedett. Steingräber kölni ötvösök közreműködésének tulajdonítja burgundi és német hatások terjesztését az akkori Velence művészetében. Magyarország közvetlenül érintkezhetett ezekkel a centrumokkal, s ha nem is kezdeményezője, de fürge adaptálója volt az új eredményeknek. S az adaptáció sajátos magyar hangja nem vitatható sem a Suky-kehely sem a László-herma esetében.

A harmadik sodronyzománcos kehely *(29)* a szakolcai Szent Mihály-templomból került Esztergomba. Későbbi, mint a másik kettő: 1480 körül készült. Váltakozó kék és zöld sodronyzománcos lapok díszítik, fehér rozettákkal élénkítve. Szerényebb, de tipikus példája a műfajnak.

Már említettük a kerek szelencét *(21?)*, melyet az előoldalon látható angyali üdvözlet dombormű alapján a Suky-kehely mesterének tulajdonítunk. Hátoldalán olasz import gyöngyház dombormű, imago pietatis képével. A nagyobb s valamivel későbbi nyolcszögletű függő ereklyetartó *(37)* keretének díszítéséhez nürnbergi párhuzamok csatolhatók. Kerek gyöngyház domborműben Szent Katalin vértanúságát ábrázolja, hátoldalán viasz Agnus Dei. A harmadik függő ereklyetartó *(36)* ismét nagy méretű, Mária halálát ábrázoló olasz gyöngyház faragvánnyal. A keret díszítése szerényebb és kiegyensúlyozottabb, mint az előbbin.

Jellegét és a készülés idejét tekintve a monilékhoz áll legközelebb a gótikus pásztorbot *(35)*, kampójában holdsarlós Máriával és kis Jézussal. Oláh Miklós javíttatta, és újra használatba vette.

A magyar gótikus kelyhekre annyira jellemző filigrán és sodronyzománc sohasem fordul elő úrmutatókon. Esztergomban két gazdag aranyozott ezüst példányt őriznek Egyik a XIV–XV. század fordulójáról származik *(38)*, másik igen kései képviselője a stílusnak a XVII. század első feléből *(64)*. Mindkettő áttört toronyszerű épület, kis figurákkal benépesítve. Korábbi az, melyet Pázmány javíttatott, s későbbi a Garamszentbenedekről származó. Utóbbinak felépítésében hangsúlyosabb a vízszintesek szerepe. A korábbin előre elkészített figurákat alkalmaztak, a másikon többek között Szent Adalbert és Szent Miklós püspökök igen gondosan munkált alakjait találjuk. A részletezőbb, gondosabb kidolgozás arra vall, hogy mintájukat szobrász készítette (tudjuk hogy Veit Stoss is közreműködött ötvöstárgyak készítésében). Csúcsán, a Mária alakja fölött emelkedő baldachin, csokorba fogott, hajladozó építészeti elemeivel, késő gótikus szárnyasoltárok architekturális díszére emlékeztet.

A filigrános és sodronyzománcos díszkelyhek mellett szerényebbek is akadnak a kincstárban. Egyiknek *(23)* talpát domborművű applikált feszület díszíti, melyhez hasonló megoldásokat a nürn-

bergi ötvösség körében találunk szép számmal; a másikon *(24)* címer és gótikus minuszkulás felirat; a harmadik, erősen javított példány *(42)* rotulusait virágok díszítik.

Említeni kell még az Esztergommal szoros kapcsolatban álló híres középkori garamszentbenedeki apátság pecsétnyomóját 1462-ből *(27)*. Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal és a térdelő rendalapítóval, Szent Benedekkel.

Valószínűleg nem magyar, hanem 1500 körül készült német munka egy aranyozott réz cibórium *(40)*, vésett jelenetekkel, Ipolyi Arnold gyűjteményéből.

Késő gótikus kristályok

A bazilikában ereklyetartóul szolgált az Egri Imre kanonok hagyatékából származó kis kristályedény *(25)*, mely eredetileg világi rendeltetésű lehetett inkább, talán sótartó.Bár abban a művészeti környezetben, melyben a remek kis darab megszületett, gyakran nehéz megkülönböztetni az egyházi és profán tárgyakat. A szépen metszett, gömb alakú kristály foglalata rendkívül elegáns: drágaköves pánt övezi, talpán fa alatt groteszk pásztor állatokkal. A fa egyúttal az edény szára is. A lomb nélküli fa motívuma, az ékszerfinomságú részletek és a groteszkül játékos, természeti környezetbe helyezett pásztor, a „rusztikus" stílus jellemző képviselője, kétségtelenné teszik, hogy a mű Németalföldön készült.

A XV. század francia-németalföldi ötvözetű udvari művészetének egyik legszebb emlékét őrzi a kincstár a Mátyás-kálváriával. A párizsi udvarból a súlypont később a burgundi hercegek fantasztikusan fényűző, gazdag, kifinomultan bonyolult ízlésű környezetébe tolódott át.

Ma még nem látjuk világosan, hogy hogyan választható szét egy jellegzetes tárgycsoport, melynek eredete a németalföldi művészetben gyökerezik, de hamar meghonosodott Velencében is. Ehhez a műfajhoz tartozik a Pázmány érsek hagyatékából származó nagy kristályláda *(26)*, melynek belsejét tíz kerek fémbetétes zománclap díszíti változatos ornamentikával. A kristállyal fedett zománclapok közeit meggörbült lángsugarak töltik ki; az utóbbi gyakori burgundiai motívum. A mű egyike a legnagyobb méretű hegyikristály tárgyaknak s egyetlen képviselője Magyarországon e jellegzetes zománctechnikának, mely hatott is a magyar ötvösségre. Az előbbihez hasonlóan a XV. század második felében készült.

Reneszánsz emlékek

Az olasz reneszánsz emlékek legrangosabbja a Mátyás-kálvária talpa. Ezenkívül két tárgyat sorolhatunk még ide: *a XX.* században műkereskedelemből vásárolt friauli csóktáblát *(46)* s az apostoli keresztet *(39)*. A csóktábla, melyen még a középkori sodronyzománc is megtalálható, Pietà csoportot ábrázol. Szerényebb, vidékies jellegű munka az 1520-as évekből.

Hartvik legendájában olvassuk, hogy Szent István király a pápától hordozható keresztet kapott apostolsága jelvényeként. Ennek a legendás tárgynak szerepét szánták a szép olasz reneszánsz keresztnek, mely már nem a középkori értelemben vett értékes anyagokkal csillogó, hanem finom munkájával kitűnő mű. Karéjos szárvégeivel, formája középkori hagyományban gyökerezik, de az ábrázolások tartalma is. A hátoldalt finom rajzú nielló képek díszítik. A nielló az olasz quattrocento mesterek kezén nyert új jelentőséget, akik kiválóan kiaknázták elegáns rajzos effektusait. Gerevich Tibor e nielló képekben Francesco Francia (1450–1518), a bolognai érdekes ötvös-festő keze nyomát látja. Sajnos, az ötvös Franciának egyetlen hiteles művét sem ismerjük. Ugyancsak feltételezés az is, hogy Estei Hyppolit prímás, Beatrix királyné rokona révén került Esztergomba a szép késő quattrocento kereszt.

A magyar erdélyi reneszánsz-késő gótikus hagyományokból táplálkozó ötvösség példája a nyolckaréjos mellcsat *(47)*. Díszítésében nagy szerepet játszanak az előre elkészített öntött figurácskák

(közepén baldachinok alatt háromszor jelenik meg a Madonna a gyermekkel csoportocska), granuláció, sodronyos díszítés és ékkövek. Nagyszebeni munka a XVI. század harmincas éveiből, csattűjén IS mestermonogrammal.

Ritka technikájú darab a vésett diptichon *(45)*, egyik szárnyán a keresztlevétel jelenetével, másikon a háromkirályok hódolatával, Szent Katalin, Dorottya és Borbála alakjaival. A vésett táblák az 1494-es bázeli imakönyv fametszeteinek hatását mutatják.

Két szerényebb magyar kehely Újbarsról *(50)* és Somlyóról *(51)*, valamint egy hamburgi MR mesterjegyes példány *(53)* képviseli a reneszánsz kort a székesegyház gazdag kehelysorozatában.

Főpapi ékszerek

Az ékszerek sajátos csoportjába tartoznak a rendszerint nem nemes anyagból készült, néha viselésre nem is alkalmas, nagyméretű pápai emlékgyűrűk. Két ilyen darabot találunk a kincstárban. A korábbi kisebbet Lepold Antal vásárolta *(19)*; a későbbi nagyméretű az 1687-es leltárban szerepelt először *(28)*. Ugyancsak a műkereskedelemből szerezte Lepold a szentjobbi apátnak tulajdonított, egyszerű aranyozott ezüst gyűrűt *(51)*.

A nemes ékszerek közül a legkorábbi egy 1500 körül készült arany gyűrű, facettált gyémánttal *(41)*. A legrégebbi mellkereszt (48) Böjthe Miklós kanonoktól maradt, de nem az ő számára készült, hanem korábbi munka. Első ismert tulajdonosa révén a XVII. századra datálták, noha a késő reneszánsz manierista ékszerművesség tipikus jegyeit mutatja. A melldísz igen ékes, a díszítés magját gyémántokból formált kiemelhető kereszt alkotja. Ehhez lejtős foglalat csatlakozik csigás-gyümölcsköteges motívumokkal s állatokkal. Hasonló, illetve felépítésében teljesen azonos főpapi keresztet a nürnbergi Virgil Solis minta lapjai között találunk. Solis az olasz-francia manierista stílus terjesztője volt. Az esztergomi kereszt hátlapjának dísze némileg eltér Solis rafinált, kissé száraz moreszkjeitől: itt áttetsző, vésett aljú zománcot (Tiefschnittemail) találunk. A háttér színes arabeszkek közé ölelt pávái, szarvasai, maszkja a század végén működő Corvinian Saur formanyelvével rokonok. Tehát a mellkereszt a XVI. század második felében készült, talán Münchenben s a manierista ötvösség egyetlen jelentős képviselője a gyűjteményben.

Közel egyidőben vagy kissé később, a következő század elején készült a Pázmánynak tulajdonított gyűrű *(59)*, melynek fejét nyolcszögű, később befoglalt ametiszt díszíti. Nyolckaréjos foglalatát és szárát fekete arabeszk borítja, mely hatásos, finom rajzzal válik el a csillogó arany alapról. Hasonlókat főleg az 1600 körül Németországban készült gyűrűk között találunk.

Pázmány készíttette Szent Adalbert tiszteletére, bizonyára az egykori ereklyetartó mellszobor számára a következő nagyméretű mellkeresztet *(61)*. A Böjthe-féle kereszthez viszonyítva a drágakövek felhasználásának egészen más felfogását mutatja. Míg azon a kövek valósággal elvesznek az aprólékos, elegáns formák burjánzásában, mely a kereszt kontúrjait is fellazítja, emezen a kövek szigorú geometrikus rendszere uralkodik. Kontúrját is a szélre lappal és élével állított kövek határozzák meg. A kövek mellett háttérbe szorul a további díszítés, fekete alapon zománcos passióeszközök – szegek, lándzsa, kocka stb. – s a hátlapon medaillonba foglalt Agnus Dei. A zománcképek, de az ékszer együttes hatása is szigorú s némileg ügyetlen.

Ugyancsak Szent Adalbert szobrának ajándékozta néhány évvel később mellkeresztjét *(60)* Telegdi János. Az ajándékozásról szóló levelet ma is őrzi a káptalani levéltár. Az ékszert a szent ünnepén az Adalbert-ereklyetartó nyakába szokták akasztani. Itt talán még szigorúbb geometrikus felépítést találunk, mint a Pázmány-mellkereszten, legalábbis a megvalósítás tökéletesebb: megfelel a hidegen csillogó táblagyémántoknak, melyekből öt nagy példány alkotja az egyenlő szárú keresztet. Az előoldal további dísze ugyancsak gyémánt, a nagy táblákat szilánksorok szegélyezik. Csak a hátoldal színes: kék, zöld, fekete és fehér zománcos levelek díszítik.

Hasonló felépítésű, ugyancsak egyenlő szárú mellkereszt *(63)* maradt Lósy Imre prímás birtokából. Az előoldal itt is gyémánt, az áttört hátlap színes zománcos. Különbség a kettő között az, hogy a kereszt formát itt teljesen elmossák az élre állított kövek, inkább csüngőre emlékeztet a kereszt. Mindkét példány egyidőben, 1630 körül készült.

Valamivel korábbi az az olasz munkájú arany medaillon *(55)*, mely Pázmány Krisztus-köpenyereklyéjét tartalmazza, de a tokot egy kései leltár tévesen tulajdonítja Pázmánynak.

A XVII. század legvégéről való két másik mellkereszt *(74, 75)*, Ghillány György és Pyber László kanonokok birtokából. Mindkettőt kövek díszítik: az előbbit ovális türkizek, az utóbbit zafirok és gyémántok. Itt is a köveké a főszerep, de a gyémántos keresztek hideg eleganciáját felváltotta a kövek színességéből és a kerekded formákból adódó stílus olvadékonyabb, lágyabb megjelenése. Egyiknek hátán fekete arabeszkes díszítés mutatja ennek a késő reneszánsz díszítőstílusnak szívós életét, a másikon aranyozott ezüst levelek kísérik és lazítják a kövek keményen ízülő formáit.

A XVI. században az ékszerdivat nemzetközi stílusa a késő reneszánsz fejedelmi udvarokban alakul ki, innen sugárzik szét. Magyarország egykori királyi központjait ekkor a török tartja megszállva, a magyar ötvösség centrumait környező területeken kell keresni.

De még így sem esett ki a magyar ötvösség a nemzetközi vérkeringésből. Ezt mutatja például a szegedi születésű Georg Zeggin példája, aki Gyulán tanult, s a müncheni fejedelmi udvar megrendelésére dolgozott. 1581-ben halt meg. Műveit is ismerjük.

A magyar főúri viselet mindig híres volt pompájáról. A XV–XVIII. század magyar nemesi társadalmának életmódjához, fényűzéséhez ugyancsak hozzátartoztak az ékszerek. Főúri temetések, házasságok alkalmával készült leltárak néha hihetetlen mennyiségben sorolják fel az ékszereket, megjelölve azt is, ha külföldről kerültek oda.

A magyar ékszerdivatban középkori hagyományok és nyugat-európai hatások mellett a török befolyás is kimutatható.

Két későbbi, XVIII. századi gyűrű *(86, 115?)* mellett Kondé Miklós gyémántos, zománcos mellkeresztjét *(99)* kell itt említeni s az újabbak közül Rudnay prímásnak Rómában készült, miniatűr mozaikkal díszített melldíszét *(120)* s Kopácsyét *(139)*, melyet à jour foglalatú ametisztek díszítenek.

Augsburgi ötvöstárgyak

A XVII–XVIII. század ötvösségének egyik legnagyobb jelentőségű központja volt Augsburg. Ennek megfelelően az esztergomi kincstár barokk emlékeinek legszámottevőbb csoportja is innen származik. Jóllehet számos művet, mesternevet ismerünk, az augsburgi ötvösség történetének részletes áttekintése mindmáig hiányzik: ezt mutatta az 1958-ban rendezett nagy augsburgi barokk kiállítás is.

A kincstár legkorábbi, még reneszánsz stílusú augsburgi emléke, egy szenteltvíztartó hintővel *(54)*, 1605 körül készült. A következő műnek mesterét is ismerjük, Albert von Horn (1575–1665) személyében. A már említett mellkereszt mellett Pázmány tulajdonából származik. Nagyméretű házioltár *(58)*. Váza, ébenfa, rajta ezüst domborművek, applikált díszek, melyeknek együttes hatása mozgalmasan komor. Az augsburgi ötvösök, akik tökéletes technikai felkészültségükről voltak híresek, nagyon gyakran dolgoztak festőktől és szobrászoktól készített mintaképek és modellek alapján; ezt gondolhatjuk Horn művéről is, melyen a díszítő részletek szerepe sokkal kisebb a szobrászi, illetve festői ihletésű elemekénél. A vázák és gyümölcskötegek még a reneszánsz formakincsben gyökereznek, míg a jelenetek s alakok feszülő nyugtalansága teljesen barokk hangvételű.

Almandinok és vörös festett zománcos lapok díszítik a hozzátartozó paténával együtt F monogramista művét, egy a rózsafüzér titkait ábrázoló kelyhet *(71)*. Hasonló zománclapokkal díszített, de felépítésében némileg eltérő példányt őriz a salzburgi dómkincstár. Mindkét tárgy Max Gandolph Küenburg salzburgi érsek (1668–1687) birtokából való.

Ugyancsak augsburgi munka a gyűjtemény legkorábbi barokk úrmutatója *(72)*, melyet a hagyomány Szelepcsényi prímás nevéhez kapcsolt. Festett vörös zománcos képeken kívül egykor színes festett zománcos levelek díszítették, a levelek zománcozása csak nyomokban található. Gazdag, némiképpen zsúfolt hatásához hozzájárul a drágakövek bőséges alkalmazása és az aránylag nagyméretű vert alakok. Szára angyalszobor: felemelt kezében tartja a lunulát.

A káptalan Valentin Valloth bécsi udvari ékszerésznél rendelt Esztergom 1683-as felszabadítása emlékére egy feszületet *(73)*. Valloth a művet Augsburgban készíttette el. Ipolyi gyűjteményéből származik egy szerényebb augsburgi készlet: misekannák a hozzá való tálcával *(82)*.

Károly Ambrus herceg hagyatéka a kincstár legszebb augsburgi együttese: kehely és misekannák tálcával *(83)*. Az edényeket drágakövek és gyöngyök díszítik, azonkívül elborítják az egymásba folyó részletező jelenetek. Az augsburgi ötvösség fénykora az 1700 körüli időszak. Károly Ambrus készlete gazdag, festői felfogásával s mesterének szuverén technikai tudásával méltó képviselője e stílusnak.

Szokványosabb munka Franz Lupert Lang cibóriuma *(90)*, mely Simor prímás ajándékaként került a kincstárba, és egy kisebb szenteltvíztartó ICM monogrammal *(92)*.

Szelepcsényi talpas keresztje és kelyhe (69, 65)

Az esztergomi barokk prímások közül legérdekesebb egyéniség Szelepcsényi György, Pázmány pártfogoltja és harmadik utóda, kancellár, királyi helytartó. A szerény származású Szelepcsényi mint prímás igen gazdag volt. A művészetekkel nemcsak mint mecénás került kapcsolatba, hanem mint műkedvelő is: színvonalas rézmetszeteket ismerünk. tőle. A kincstárban több tárgy fűződik nevéhez: a már említett úrmutatón *(72)* és egy szerényebb kelyhen *(66)* kívül egy színarany kehely *(65)* és a legjelentékenyebb barokk műtárgy, az ugyancsak színarany koronázási pacifikále *(69)*. Mindkét művet Claudia Felicitasnak, I. Lipót nejének királynévá koronázása emlékére adományozta. A tárgyakon Szelepcsényi azonos kéztől való, festett zománcos címere: ennyi fűzi egymáshoz a darabokat. A kehely felépítésében még késő reneszánsz stílusjegyek érezhetők, s ezen az alapon a XVII. század negyvenes éveire datálják. A datálásnak ellentmond egy megfigyelés. A kosáron megjelenik Szent Adalbert püspöknek, az esztergomi bazilika egyik patrónusának alakja is, tehát eredetileg is Esztergom számára készülhetett. Megrendelőjének igen vagyonosnak kellett lennie, ha színaranyból csináltatta. Ez pedig csak a hihetetlenül vagyonos Szelepcsényire illik. A kehely készülési helyét egy retardáló stílusú műhelyben kell keresni, 1667, a királyné-koronázás dátuma előtt.

Az arany keresztet augsburgi munkának tartják, bár nincsen rajta jegy. Szárvégei háromkaréjosak, ornamentális zománc mustrával, a kiszögellések végén gyöngyökkel, középen nagy zafirokkal. A kereszt oldalain tüskeszerű díszítés, mely lent kiszögellő elemekkel folytatódik, s ez elegáns könnyedséggel ízül a kereszt gazdag, ékköves, áttört, zománcos, fűzéres talpához. A korpusz fehér ronde-bosse zománcos, ugyanígy lent a száron Ádám koponyája s a kereszt tövében ülő angyalok. Harmadik angyal tartja a technikában és jellegben elütő címert. A kereszt karéjos szárvégződése, rajta a hangsúlyos kövekkel szinte középkori ízű; mindenesetre sokkal inkább az ékszerekre, mellkeresztekre emlékeztet, mint például a nagy augsburgi felszabadulási emlékkereszt puritán megjelenésére. A kereszt gyalult deszkát utánzó, sajátságos „naturalizmusa" sem mond ennek ellent. Mestere kitűnő érzékkel választotta meg a Krisztus-test léptékét, mely a gazdag díszítés ellenére is uralkodó marad. Genthon István írja róla, hogy a Mátyás-kálvárián alkalmazott ronde-bosse zománc ismét visszatér itt. A ronde-bosse technika az 1600-as évektől ismét nem ritkaság, de ezentúl is úgy tűnik, hogy ez a Krisztus barokk átfogalmazása a gótikus korpusznak. Ehhez járul még a kis angyalok jelenléte, melyek a kálvárián is ikonográfiai sajátosságnak számítottak.

E ponton nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a Mátyás-kálváriával valaminő kapcsolatban van az elegáns barokk kereszt. Megrendelője példaként állította készítője elé az esztergomi bazilika legnevezetesebb kincsét. Szelepcsényiről, aki maga is művész volt, ez feltehető. A csókkereszt mesterének javára pedig az írandó, hogy teljesen egységes, harmonikus művet alkotott, a maga nemében egyenrangút a csodálatos középkori kálváriával.

Osztrák barokk és empire ötvöstárgyak

Az augsburgi barokk művek jelentősége mellett eltörpül a kincstár osztrák emlékeié. 1713-ból való bécsi munka egy tálcából, misekannából és csengőből álló készlet *(79)*, csigás fonadékos díszítéssel. Hatalmas példány, közel egy méter magas az úrmutató *(88)*; Georg Caspar Meichl bécsi mester műve 1728-ból, Esterházy prímás ajándéka. Szára kerek szobor: Szent Mihály arkangyal legyőzi a sátánt. Központja négyoszlopos, baldachinos, oltárszerű építmény, körülötte ezüst szobrocskák, többek között magyar szentek, Szent István és Szent Imre alakjai. Az impozáns mű meglehetősen nehézkes hatású.

A hagyomány szerint Mária Terézia ajándéka Esterházy festett zománcos lapokkal díszített kelyhe *(89)*; gráci munka 1732-ből.

Egész sorozat készült 1743-ban Bécsben egy szerényebb kehelytípusból *(91)*. Mindegyiknek talpán Boldog Sebestyén érsek vésett alakja.

Ugyancsak Mária Terézia nevéhez kapcsolják az 1761-es bécsi rokokó úrmutatót *(102)*, amely a fiatalon elhunyt Károly Ambrus főherceg hagyatékából származik. Konvencionális, nem különösebben igényes munka. Ennél eredetibb alkotás a Szent Jobb egykori tartója *(105)*, ezúttal hitelesen Mária Terézia ajándéka, aki 1771-ben készíttette, de az ereklyét később áttették a ma is használatban levő neogótikus tartóba. A kincstár számos, főleg monstrancia alakú kisebb ereklyetartót őriz. Ezek annyira szokványos művek, hogy részletesebb felsorolásukat mellőzzük. Többnyire osztrák és magyar műhelyek alkotásai.

Külön csoportot alkotnak a bécsi empire tárgyak, majd mind Kopácsy prímás hagyatékából s többnyire Joseph Kern bécsi műhelyéből. Több pásztorbot *(121, 122?, 123, 124?, 127?, 131)* és Rudnay két körmeneti keresztje *(128, 130)* tartozik ide, továbbá kanna, mosdótál *(135)* és két misekanna tálcával *(136)*.

Ugyancsak bécsi munka a Brix és Anders cégtől (mely a középkori tárgyak nem túlságosan szerencsés restaurálását is végezte) Scitovszky prímás színarany neogótikus kelyhe *(142)* 1859-ből. A kehely heterogén mű, szárát Melkizedek-szobor alkotja, talpát domborművű ülő alakok díszítik. Sikerültebb megoldású áttört szőlőfürtös leveles kosara.

Magyar barokk ötvöstárgyak

A magyar barokk művészet rangosabb képviselői a kincstárban a főpapi ékszerek. A többi, egy-két kivételtől eltekintve, szerényebb tárgy. A legkorábbiak közé tartozik Pálffy Katalin cibóriuma *(56)* és talpas keresztje *(57)*, mindkettő a XVII. század elejéről származó nagyszombati munka. Sajnos, az emlékanyag ebből a körből is nagyon hézagos. Részben ezek a tárgyak estek áldozatul a felszabadító és napóleoni háborúk hadikincstári beszolgáltatásainak. Már említettük Szelepcsényi kincseinek sorsát, amelyeknek színvonaláról a tőle származó csókkereszt eléggé ékesen beszél. Bosnyák István nyitrai püspök hagyatékából vásárolta Szelepcsényi az 1636-ban készült nagyszombati egyszerű kelyhet *(62)*, melyet saját címerével és felirattal látott el.

Egy másik, ugyancsak egyszerű formájú, egykor Bosnyák, majd Szelepcsényi tulajdonába származott kehely *(66)* kerülő úton jutott jelenlegi helyére a drégelypalánki templomból. Mindkettőre

jellemző a hatkaréjos talpmegoldás. A XVII. század közepéről való a káptalan nagy körmeneti keresztje *(67)*, háromkaréjos szárvégein domborművű alakokkal, öntött korpusszal. Nehézkes mű, egy századokkal korábbi típus kései leszármazottja, megvalósításában különösebb egyéni jegyek nélkül.

A magyar barokk művészet legjelentékenyebb emléke Mikola László erdélyi törvényszéki ülnök fogadalmi táblája *(70)* Xavéri Szent Ferenc tiszteletére, 1700-ból. Mestere Hann Sebestyén (1644–1713), a Lőcséről Nagyszebenbe származott kitűnő ötvös. A tábla a festői megoldású barokk dombormű jó példája.

Talán pozsonyi munka egy úrmutató *(78)* a XVIII. század elejéről, ovális talpán Krisztus szenvedését ábrázoló domborműves jelenetekkel. Egy másik *(81)*, szokványos és vidékies ízű munka 1715 körül, a drégelypalánki templomból került Esztergomba. Szerény mivoltában igen sikerült Mérei Mihály kanonok kelyhe *(87)*, talpán hullámvonalas dísszel és fehérezüst áttört kosárral; azonos mestertől való cibóriumát a Keresztény Múzeum őrzi.

A magyar rokokó legvonzóbb műve egy Kussanics György kanonok tulajdonából származó kehely *(93)*, a nagyszombati Svetkovits János műve 1750-ből. Talpán, kosarán búzakalászok, szőlőfürt, rózsa: szinte népies ízű motívumok.

Szokványosabb mű Révay Pál aranyozott ezüst kelyhe *(100)*, kosarán kartusokban domborművű jelenetekkel.

Valószínűleg pesti munka a következő gazdag rokokó kehely *(106)*, melynek kosarán és kerek talpán kartusokba foglalt jelenetek helyezkednek el.

Különös népies chinoiserie jellege van egy Ipolyi gyűjteményéből származó szenteltvízhintőnek *(111)*, vörös és fehér zománccal, gömbjén a szenteléssel kapcsolatos utalásszerű jelek: templom, pápa, ördög, sárkány stb.

A fenti áttekintésből kiderült, hogy a helyhez köthető magyar barokk alkotások legnagyobb része Nagyszombatból származik, ami érthető, tekintve, hogy Nagyszombat a primácia tényleges székhelye volt hosszú ideig. Két jellegzetes klasszicizáló késő barokk emlék ugyancsak nagyszombati mű, Mathias Satzlauertől, aki különféle munkákat végzett a káptalannak. Nevét a levéltári adatokból ismerjük, s így sikerült azonosítani MS jelzésű művekkel egy nyeles, egyszerű, de igen elegáns formájú gyertyatartót *(112)* és nagyméretű ezüst Immaculata-szobrot *(113)*, kései és egyetlen megmaradt példányát az esztergomi bazilika számos hasonló felszerelési tárgyának.

Itt említjük a származása szerint társtalan velencei kristály oltárkeresztet *(70)*, a XVII. század végéről. A kereszt lapjai és gerezdes gombja a Velencére annyira jellemző hegyikristályból készültek, foglalata ezüst és aranyozott ezüst, öntött talpán domborművű angyalfejekkel.

XIX. századi magyar emlékek

Az esztergomi kincstár igen sok XIX. századi tárgyat is őriz. Ezek közül csak néhányat említünk.

Rudnay aranyozott ezüst, akantuszleveles, kalászos kelyhe *(129)* pesti munka, készítője Parczer ötvös.

Giergl Alajos pesti ötvöstől rendelt 1838-ban a káptalan egy oltárkeresztet *(137)*, mely a magyar empire ötvösség szép és jellegzetes példája. Ovális, lépcsőzetes talpa eredeti megoldás, míg a háromkaréjos szárvégű kereszt megformálásában hagyományos megoldásokat követ.

A század legvégén készült Maszlaghy Ferenc kelyhe *(143)*, historizáló ízlésben. Meglehetősen sikertelen kísérlet a magyar késő gótikus kelyhek stílusának és a régi magyar sodronyzománc technikának felújítására.

Elefántcsont tárgyak, órák

Sajnos, a korai elefántcsont tárgyak teljesen hiányzanak a gyűjteményből, csak barokk időkből találunk néhány emléket: egy ébenfa kereszten függő, nagyméretű korpuszt *(151)* a XVII. század közepéről; egy másikat *(152)* 1685 tájáról, újabb szenteltvíztartóra szerelve. A harmadik korpuszt *(153)* Simor prímás vásárolta, újabb keresztre szerelték.

Hagyatékként került a kincstárba néhány óra, köztük egy XVII. század végi augsburgi példány *(145)* (egykor II. Rákóczi Ferenc tulajdonában), majd két nagyméretű állóóra *(146, 147)* s további három francia zsebóra a XVIII–XIX. század fordulójáról *(148, 149, 150)*.

*

Az esztergomi főszékesegyházi kincstár a legnagyobb ilyen jellegű egyházi gyűjtemény Magyarországon, s közép-európai mértékkel mérve is csak a prágai Szent Vitus-dóm kincstára mérhető hozzá. Székesfehérvár és Veszprém kincsei teljesen szétszóródtak, megsemmisültek az idők folyamán; Győrben ugyan a magyar késő gótikus ötvösségnek olyan remekei találhatók, mint a Szent László-herma és a németjárfalvi úrmutató, de a gyűjtemény nagysága és tárgyainak egyetemes jelentősége nem hasonlítható Esztergoméhoz.

1. Metszett hegyikristály

2. Ovális kristály

5. Koronázási eskükereszt

5. Koronázási eskükereszt

7. Ereklyetartó ládika

9. Gyertyatartó

11. Pecsétnyomó

16. Szarvserleg

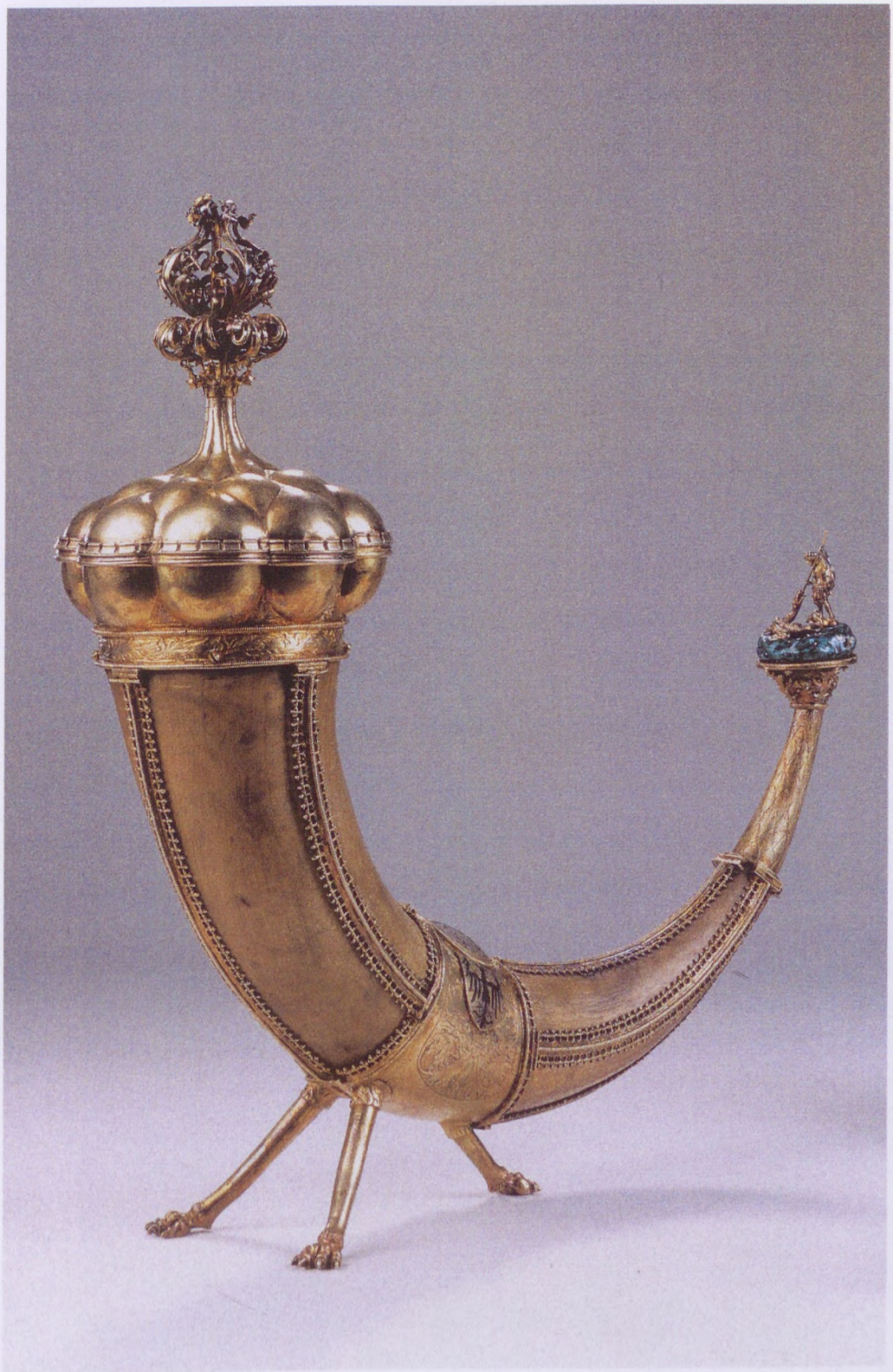

17. Szarvserleg

18. MÁTYÁS KIRÁLY KÁLVÁRIÁJA *(hátoldal)*

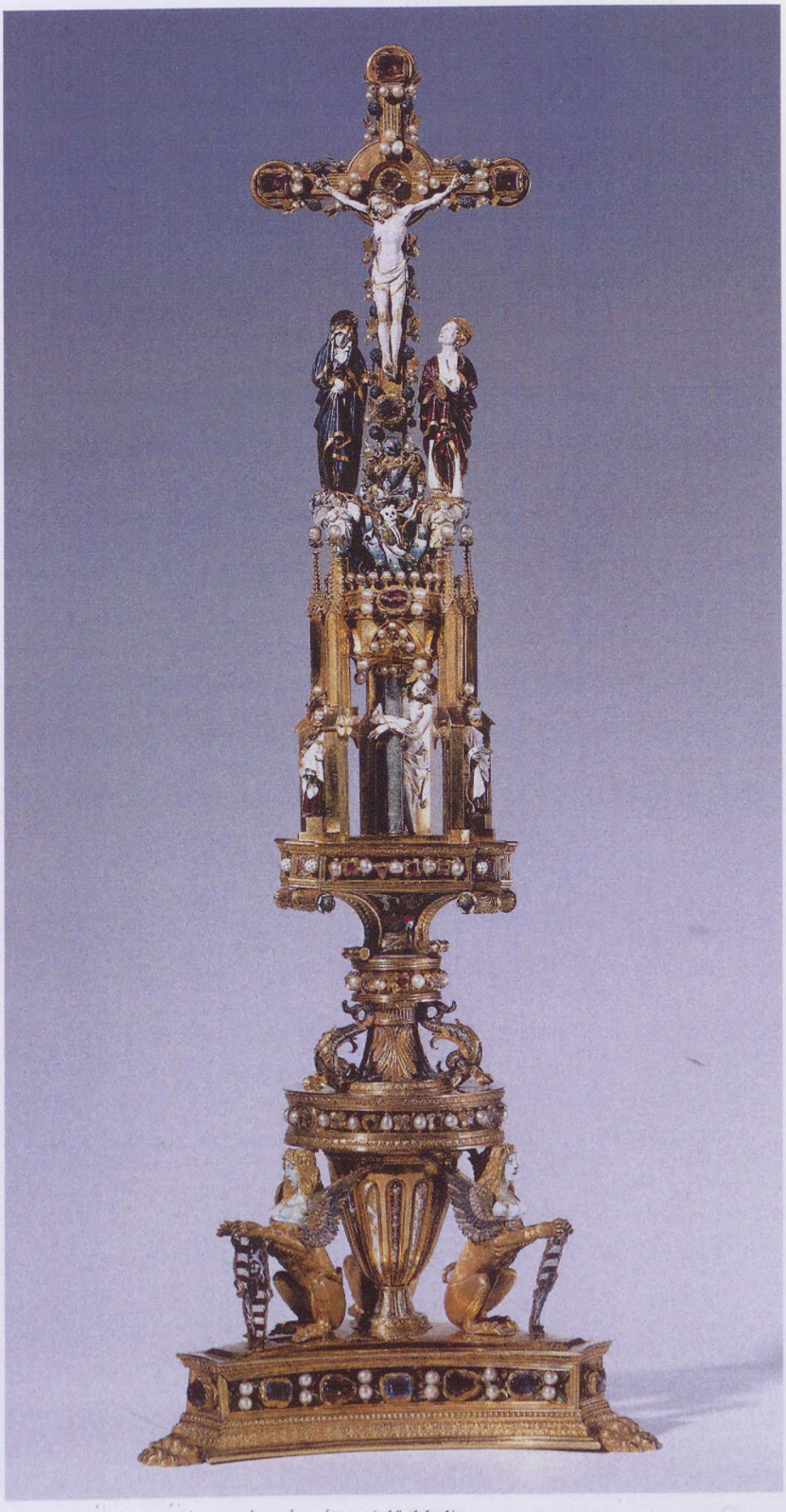

18. MÁTYÁS KIRÁLY KÁLVÁRIÁJA *(előoldal)*

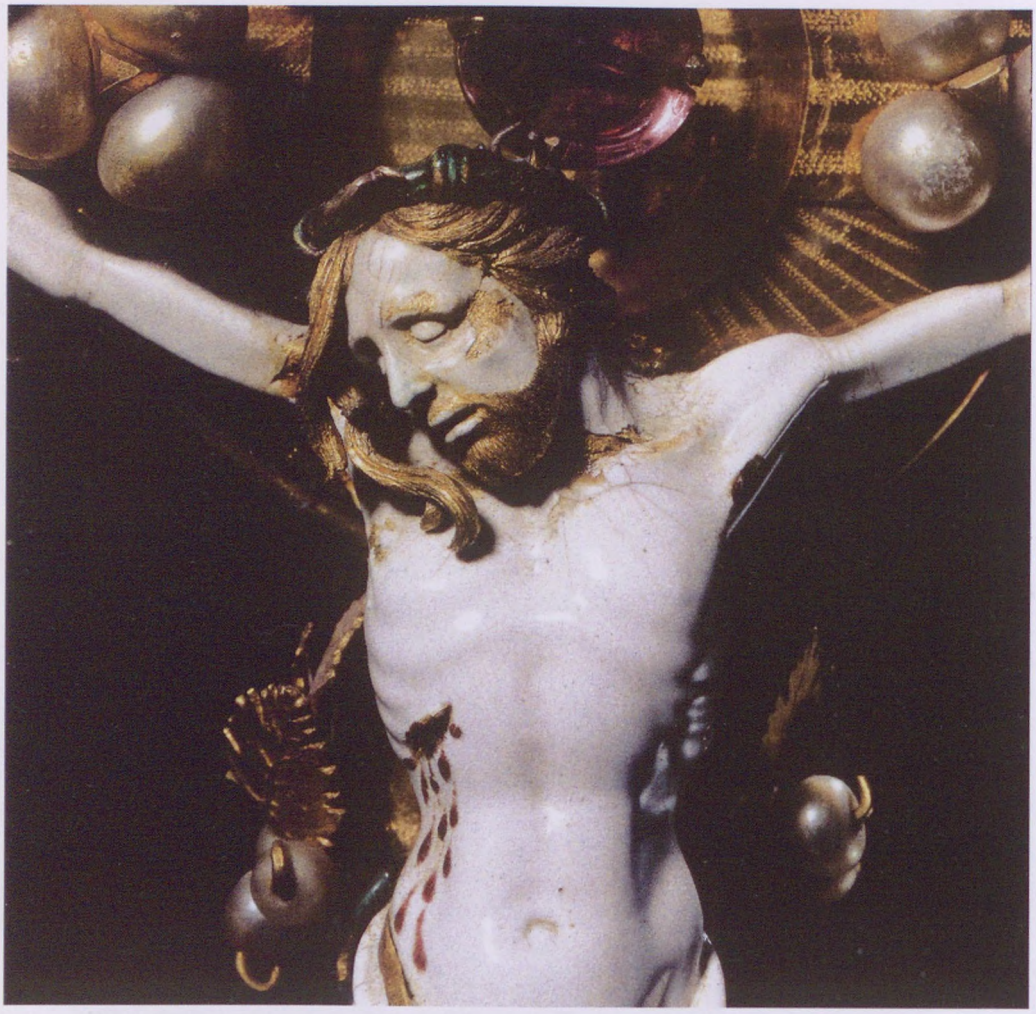

18. MÁTYÁS KIRÁLY KÁLVÁRIÁJA *(részletek)*

18. MÁTYÁS KIRÁLY KÁLVÁRIÁJA *(részlet)*

21. Függő ereklyetartó

19. Pápai gyűrű

20. Suky Benedek kelyhe

22. Széchy Dénes kelyhe

25. Kristály ereklyetartó

25. Kristály ereklyetartó *(részlet)*

27. Pecsétnyomó

BIBL. UNIVERSITATIS BUDAPEST EGYETEMI KÖNYVTÁR

29. Szakolcai kehely

30. Szarvserleg

31. Mathias Literatus kelyhe

33. KEHELY

34. Pobedényi kehely

36. Függő ereklyetartó

38. Úrmutató

39. Apostoli kereszt

40. Cibórium

43. Körmeneti kereszt

44. Körmeneti kereszt

45. Majthényi Uriel diptichonja

51. Gyűrű

57. Pálffy Katalin talpas keresztje

58. Pázmány házioltára

65. Szelepcsényi György prímás kelyhe

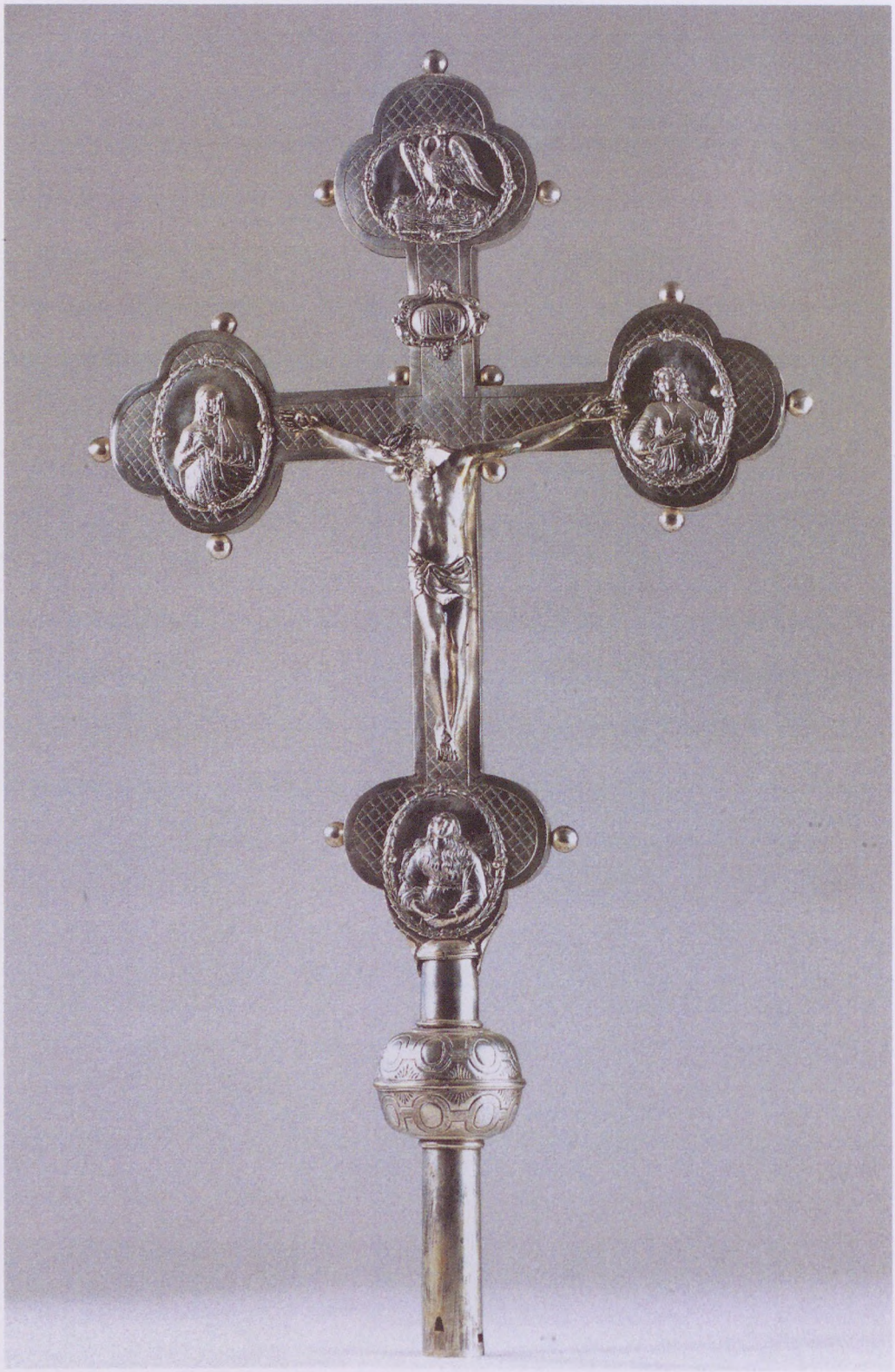

67. Káptalani nagy körmeneti kereszt

69. Szelepcsényi prímás talpas keresztje

71. Salzburgi kehely

76. Mikola László fogadalmi táblája

82. Két misekanna tálcával

83. Károly Ambrus prímás misekannái tálcával

88. Esterházy Imre prímás úrmutatója

89. Esterházy Imre prímás kelyhe

96. Ereklyetartó

113. Immaculata-szobor

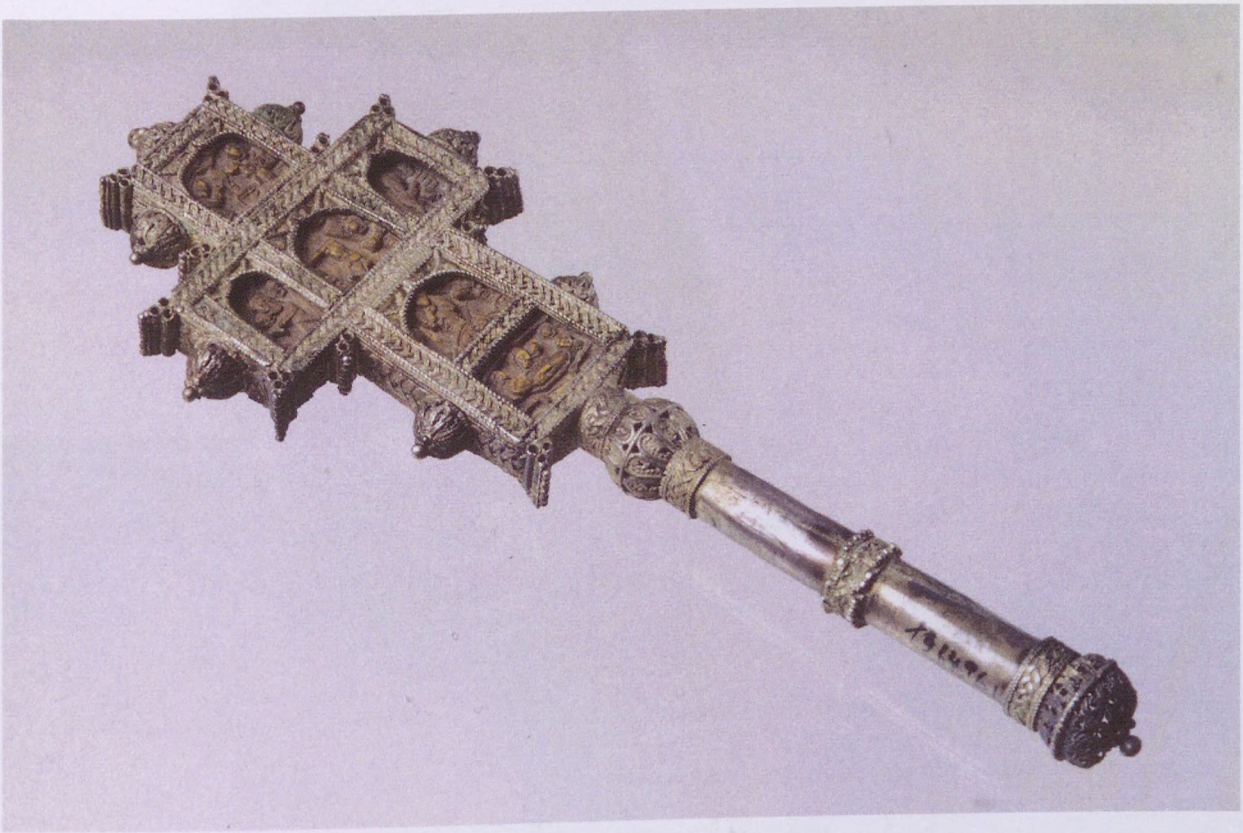

114. Áthoszi kereszt

131. Rudnay prímás pásztorbotja

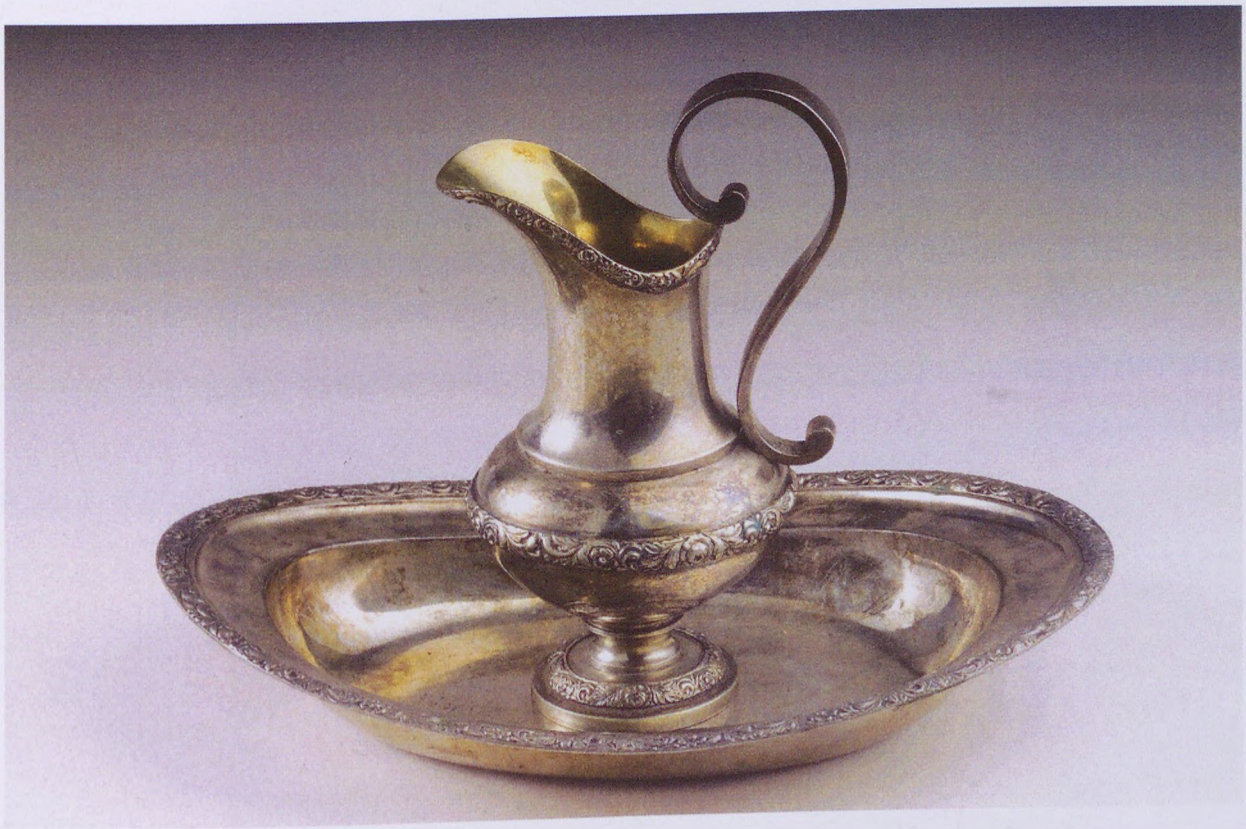

135. Kanna és mosdótál

142. Scitovszky prímás arany kelyhe

143. Maszlaghy Ferenc kelyhe

144. Koronázási kehely

154. Szent Sebestyén

155. Mária felhőkön, muzsikáló angyalokkal

A főszékesegyházi kincstár ötvösműveinek teljes jegyzéke

Rövidítések

Acta	=	Acta Historiae Artium.
AÉ	=	Archeológiai Értesítő
AK	=	Archeológiai Közlemények
Árvízkárosultak 1876	=	A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma. Bp., 1876.
J. Braun	=	Joseph Braun, Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung. Freiburg, 1940.
Czobor B.-Szalay I.	=	Czobor Béla-Szalay Imre, Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon, I.–II. köt. Bp., 1897–1901.
Dankó J.	=	Dankó József, Történelmi, műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából. Esztergom, 1880. Hozzá: Az esztergomi főegyház kincstára, I–LV. tábla. Esztergom, 1880.
Erdélyi kiállítás 1931	=	Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása az Iparművészeti Múzeumban. Bp., 1931.
Genthon I.	=	Genthon István, Az esztergomi főszékesegyházi kincstár. Budapest, 1938.
Gerevich T., MRE 1938	=	Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei, Bp., 1938.
Gerevich T., PA 1928	=	Gerevich Tibor, „Esztergomi műkincsek." Prímás-album. Bp., 1928., 179–263.
Henszlmann I.	=	Henszlmann Imre, A bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Bp., 1875–1876.
Jb. der K. K. C. C.	=	Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Co*mm*ission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.
Kőszeghy E.	=	Kőszeghy Elemér, Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936.
Lepold A., Adatok 1929	=	Lepold Antal, Adatok az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Esztergom, 1929.
Lepold A., Katalógus 1942	=	Lepold Antal, Az esztergomi főszékesegyházi kincstár katalógusa. Budapest, 1942.
Lepold A.-Homor I., EK 1924	=	Lepold Antal-Homor Imre, Esztergomi kalauz. II. kiad. Esztergom, é. n. (1924.)
Londoni kiállítás 1967–1968	=	Hungarian art Treasures, London, Visctoria and Albert Museum, 1967–1968.
MÉ	=	Művészettörténeti Értesítő.
MM	=	Magyar Művészet.
M M Top I. 1948	=	Genthon István, Magyarország műemléki topográfiája, I.: Esztergom műemlékei, I. rész. Bp., 1948.
Neuchâteli kiállítás 1965	=	L'Art médiéval en Hongrie, Musée d'Etnographie de Neuchâtel, 1965.
Őszi kiállítás, Ipolyi 1930	=	Az 1930. évi őszi kiállítás képes tárgymutatója, Műcsarnok. Bp., 1930.
Ötvösmű-kiállítás 1884	=	A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Bp., 1884.
Párizsi kiállítás 1966	=	L'Art de Hongrie du Xe au XXe siècle, Paris, Petit Palais, 1966.
Pulszky K.-Radisics J.	=	Pulszky Károly-Radisics Jenő, Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösmű kiállításon. I.–II. köt. Bp., 1885.
Radisics J.	=	Radisics Jenő, Képes kalauz néh. Ipolyi Arnold nagyváradi püspök gyűjteményéhez. Bp., é. n. (1887.)
Reneszánsz kiállítás 1964	=	Gerevich Lászlóné-Radocsay Dénes, A reneszánszkor művészete Magyarországon, Szépművészeti Múzeum. Bp., 1964.
REOK 1930	=	Régi egyházművészet országos kiállítása, Orsz. M. Iparművészeti Múzeum. Bp., 1930.

1. Metszett hegyikristály
Ovális, erősen domború, homorúan vésett: Krisztus a kereszten Máriával és Szent János evangélistával, Nappal, Holddal és kígyóval. Szent János alakja egykorúan javított. 6,4 × 4,9 cm. Lotharingia (?), IX. sz. második fele (870 k. ?). A hasonló darabok között (London, British Mus. 2 példány, uo. Victoria and Albert Mus.; és Conques, Kincstár, Ste. Foy trónusán) a legkorábbi. (1964.1.1.)
G. E. Pazaurek, Belvedere XI (1932), 15.; 29., 30. kép. – Genthon I., 6. – Lepold A., Katalógus 1942, 1. sz. – M M Top I. 1948, 218., 219.; 230. kép. – H. Wentzel, Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, II. köt. Stuttgart-Waldsee, 1948, 279. – J. Baum, Frühmittelalterliche Kunst *ind* den Alpenländern. Olten-Lausanne, 1954, 117.; 64. kép.

2. Ovális kristály
Csiszolt, faragatlan, mindkét oldalán domború. 7 × 5 cm. IX–XIII. sz. Mérei Mihály esztergomi kanonok (1689–1711) birtokából.(*1904.*2.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 30. – M M Top I. 1948, 219.

3. Sztaurothéka
Fa magon aranyozott ezüst, rekeszzománccal, vert, vésett kerettel. Középen kettős kereszt alakú mélyedés Krisztus keresztjének állítólagos ereklyéjével. A táblát és a mélyedést ornamentális zománccsíkokból álló sáv szegélyezi; hasonló, szélesebb sávok osztják vízszintesen három mezőre a táblát. Fent két derékig ábrázolt szárnyas angyal, a középső mezőben balra Konstantin császár *`O `A `AΓIOC KωNXTANTÍNOC*, jobbra Szent Ilona *`H`AΓÍA EΛÉNI* felirattal; mindketten császári díszben. Alsó mezőben jobbra levétel a keresztről *´AΠOKAΘHΛωCIC* felirattal. Balra egy katona és zsidó főpap vezeti Krisztust. Felirata: *EΛKÓMENOC EΠI CTP IC XC*
Valamennyi alak és jelenet több színű rekeszzománccal (kék, zöld, sárga, vörös, fehér, világoskék, lila, hússzínű). Aranyozott ezüst, bogláros, arabeszkes díszű keretén a négyzetes mezőkben zöld zománc nyomai és domborművű alakok. Fent Mária (*MHP OY*) és Krisztus (*IC XC*) mellképe; jobboldalt Ker. Szent Jánosé kiegészítés. Középen balról Szent Vazul (*!*), jobbról Szent Miklós (*!*) álló alakjai, lent Szent Demeter (*!*), Szent Teodor (*!*), valamint Szent György (?), utóbbi kiegészítés. Hátlapján dohánybarna mintás selyemdamaszt. 35 × 25 cm. Bizánci udvari műhely alkotása, újabban (J. Beckwith): velencei. 1500 körül. Datálása vitatott. A középrészt a XI. sz.-ra (D. Talbot Rice), de újabban általában a XII. sz.-ra teszik. Somogyi Á.: XI–XII. sz. fordulója; V. N. Lazarev (szóbeli közlés): XII. sz.; és végül A. Frolow: 1150 után, a Kutassy-féle hagyaték első leltározójára hivatkozva, aki 1190-re teszi; Demus a XII. sz. első negyedére gondol; Wessel a XII. sz. közepét, ill. második negyedét tartja lehetségesnek, M.-M. Gauthier és A. Bank (szóbeli közlés, 1969) pedig a XII.–XIII. sz. fordulóját. Kerete balkáni munka, Lazarev szerint (szóbeli közlés) legkorábban a XIV. sz.-ból. A limburgi mellett a legismertebb ilyenmű emlékek közé tartozik. Kutassy János prímás (1597–1601) hagyatékából. 1957-ben Kiss Pál és Szvetnik Joachim restaurálták, új fatáblára és aranyozott ezüst párnázatra szerelték. (1964.3.1.) Először az 1609-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 140–144.; II. tábla. – Ipolyi A., AK III (1863), 119. – Ch. J. Labarte, Histoire des arts industriels, II. köt. Paris, 1864, 96–98. – Zalka J., Magyar Sion II (1864), 50–57. képpel. – E. Aus'M Werth, Das Siegeskreuz des byzantinischen Kaiser Constantinus VII. Porphyrogenitus und Romanus, II. Bonn, 1866, 12. – Dankó J., 61–64.; I. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 160., 169–172.; képe 170. után. – Czobor B., Egyházművészeti Lap II (1881), 118–122., 136–146. – Pulszky K.-Radisics J. II. köt. 1885, 122–128.; képe táblán. – E. Molinier, Gazette Archéologique XII (1887), 245–249.; 52. tábla. – N. Kondakov, Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails. (Sammlung A. W. S. Swenigorodskoi). Frankfurt, 1892, 217–218. – Fr. Bock,

Die byzantinischen Zellenschmelze der Sammlung Dr. Alex. von Swenigorodskoi. Aachen, 1896, 268–272., 334.; XIII. tábla. – Ráth Gy., AÉ XVIII (1897), 213–226.; képe 215. – A. Michel, Histoire de l'art, I. köt. 1. rész. Paris, 1905, 276. – Ch. Diehl, Manuel de l'art byzantin. Paris, 1910, 616–619.; képe 618. – O. M. Dalton, Byzantine Art and Archeology. Oxford, 1911, 525. – J. Ebersolt, Sanctuaires de Byzance. Paris, 1921, 124., 126.; 18. kép. – Lepold A., Adatok 1929, 1–2. – W. Burger, *Abendländische Schmelzarbeiten.* Berlin, 1930, 29. – Varj*u/ú* E., MM VII (1931), 433–439.; képe 433. előtt. – L. Bréhier, La Sculpture et les arts mineurs byzantins. Paris, 1936, 42., 91–92.; LXVII. tábla. – Genthon I., 7.; I. kép. – J. Braun 263., 264., 474., 536., 559., 702.; 223. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 2. sz. – M M Top I. 1948, 219–220.; 232. kép. – Moravcsik Gy., Bizánc és a magyarság. Bp., 1953, 104.; XIV. tábla. – D. Talbot Rice, The Art of Byzantium. London, 1959, 70.; 135. kép. – Somogyi Á., Az esztergomi bizánci sztaurothéka. Bp., 1959. – Somogyi Á., Az Iparművészeti Múzeum Évkönyvei 3/4 (1959), 81–97. – A. Frolow, La Relique de la Vraie Croix. Paris, 1961, 340. sz. – J. Beckwith, The Art of Constantinople. London, 1961, 111.; 139. kép. – K. M. Swoboda, Kunstgeschichtliche Anzeigen 5 (1961/62), 80–81. – W. F. Volbach-A. Pertusi-B. Bischoff-H. R. Hahnloser-G. Fiocco, La Pala d'Oro. Firenze, 1965, 8., 48., 68., 75., 77. – A. Frolow, Les reliquaires de la Vraie Croix. Paris, 1965, 97., 126., *169.*, 219., 249.; 41. kép. – J. Deér, Die Heilige Krone Ungarns. Wien, 1966, 57., 105., 109., 152.; 87. kép. – O. Demus, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft XVI (1967), 275., 279. – K. Wessel, Die byzantinische Emailkunst vom 5. bis 13. Jahrhundert. Recklinghausen, 1967, Nr. 49. – A. Somogyi, „La Staurothèque byzantine d'Esztergom." *Kny.* Balkan Studies, 1968.

4. Krisztus-test

Öntött és aranyozott bronz. Fejét kissé oldalt hajtja, ágyékkendőjén csomóra kötött öv, jobb karja és lábai csonkák, mellnél kettétörött (újabb talpon). M.: 8,7, sz.: 9,2 cm. Magyar, XII. sz. második fele. Az esztergomi királyi kápolna ásatásainál találták, 1937. (1964.6.1.) Gerevich T., MRE 1938, 200.; CCXXX. tábla. – Lepold A., Katalógus 1942, 6. sz. – M M Top I. 1948, 220.; 231. kép. – Zolnay L.-Dercsényi D., Esztergom. Bp., 1956, 72.; 21. kép.

5. Koronázási eskükereszt

Arany, gazdag filigrán dísszel, öntött, vert, vésett, zománcos, drágakövekkel és gyöngyökkel, belsejében későbbi ezüst vázzal. A karéjos szárvégű kereszt és a talpon levő három lemez késő román, hasonlóképpen a szárak végén a négy csiszolatlan zafír és a gyöngyök nagy része is átfúrva, ami a zafíroknál másodlagos felhasználásra vall. Az előoldalt rozettás, leveles és szőlőkacsszerű csavart dísszel gazdagított filigrán borítja. A zafírok körül gyöngyök, a szárvégek csúcsán csiszolt ametisztek, a szárakon kereszt alakban elhelyezett gyémántok, az alsó száron egy nagyobb táblagyémánt. Hátoldalán egyszerűbb filigrán, a szárvégeken nyitható, kiemelkedő kerek ereklyetartó tokocskák. Oldalán árkádos filigrán, a talp lemezein filigrán és nagy gyöngyök. A szárak találkozásánál két négykaréjos lemez, négy smaragdfejű szeggel felcsavarva. Az előoldalin egyenlő szárú kereszt, mely eredetileg ereklyetartó volt, a hátoldalin domborművű álló Mária gyermek Jézussal, + REGINA COELI PATRONA HVNGARIAE felirattal. A két lemez, a lapos nodus, a szár és a talp kék, vörös, zöld, fehér, fekete, sárga áttetsző ágyazott zománccal: virágdísz, Mária- és Jézus-monogram, passióeszközök. A talpperemben vésett felirat: ANNO 1634 RENOVATA. M.: 42, sz.: 22,7, talpsz.: 16,7 cm. A késő román magyar ötvösség egyik legszebb emléke, XIII. sz. közepe. Filigrán díszének legközelebbi rokona a feltehetően IV. Béla kincsei közül származó ereklyetartó kettős kereszt (Závi?-kereszt) a Vy??í Brod-i (Hohenfurt) ciszterci kolostorból (Prága, Szent Vitus-székesegyház kincstára). Eredetileg

ereklyetartó oltárkereszt volt. 1634-ben megújították. Ekkor készült a két karéjos lemez, a nodus, szár, talp s feltehetően a belső ezüst váz is, és ekkor semmisült meg a hátsó oldal középső kapszulája. Az átalakítás magyar munka. 1790-ben, II. Lipót koronázása alkalmával kerültek rá Szelepcsényi mellkeresztjéről a gyémántok, feltehetően gyöngyök helyére, melyek közül a talpon ma is hiányzik néhány. (1964.4.1.) Szerepel egy 1528 utáni datálatlan, az 1553., 1594., 1609. és 1659. évi leltárakban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 123–126.; képe 124. – Török J., Magyarország prímásai, II. köt. Pest, 1859, 288–291.; képe: I. köt. címlap előtt. – Zalka J., Magyar Sion III (1865), 66–68. – K. N., Magyar Sion VII (1869), 48–49. – Egyházművészeti Lap (1880), II. sz. 343–344.; képe 344., 345. – Dankó J., 63–66.; II. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 160. l.; XV (1881), 192–193. – Egyházművészeti Lap (1881), I. sz. 170–180. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 128–129.; képe: 106. – Ipolyi A., A magyar szent korona s a koronázási jelvények. Budapest, 1886, 215–217.; képe: 217. – Czobor B.-Szalay I., I. köt. 62–64.; XIII. tábla. – Gerevich T., PA 1928, 186.; képe: 187. – Lepold A., Adatok 1929, 14., 15., 17. – T. Gerevich, Arte antica ungherese. Roma, 1929, *olszám hiány!*; VIII. tábla.– Genthon I., 7.; 2. kép. – Gerevich T., MRE 1938, 237., 239–240.; CCLIV–CCLV. tábla. – O. Kletzl, Wallraf-Richartz Jahrbuch XI (1939), 97. – J. Braun 90., 463., 524., 528–530. – Lepold A., Katalógus 1942, 3. sz. – M M Top I. 1948, 222., 224.; 235. kép.– Lord Twinnig, A History of the Crown Jewels of Europe. London, 1960, 407., 408.; 120/b tábla. – A. Frolow, La Relique de la Vraie Croix. Paris, 1961, 399. sz. – L. Kurras, Das Kronenkreuz im Krakauer Domschatz. Nürnberg, 1963, 76. – A. Frolow, Les reliquaires de la Vraie Croix. Paris, 1965, 144. – Neuchâteli kiállítás 1965, 11. – J. Deér, Die Heilige Krone Ungarns. Wien, 1966, 44.; 389 kép.

6. Körmeneti kereszt
Fa magon, aranyozott réz, vert, poncolt, vésett, ágyazott zománccal, üveglapokkal díszítve. Szárai mankós végűek, középen kitüremkedésekkel. Előoldalán kék és zöld ágyazott zománccal díszített, koronás Krisztus-test, a szárakon szentek bábuszerű alakjai ugyancsak ágyazott zománccal (bal oldali az Ipolyi-gyűjteményből származik, jobb oldali újabb kiegészítés). A borítólemezen rozettaminták és magas foglalatú zöld, vörös és kék üvegkorongok (hat eredeti, a többi kiegészítés). Új IHS tábla. Hátlapon ágyazott zománcos lapokon Krisztus főalakja és evangélistajelvények, valamint öt kis rombusz alakú zománcos lemez. A hátoldal poncolt borításának jobb oldali száron levő része és a bal oldali evangélistajelvény kiegészítés. Szárán kissé nyomott gömb. M.: 43, sz.: 25,5, teljes m.: 58,3 cm. Limoges-i munka, 1250 előtt, az egyik kommerciális típus jellemző példája, mely rögtön készülte után hazánkba kerülhetett. Legközelebbi analógiája: Le Mans, Musée de Tessé. Szarvas község kondorosi határában, földben találták, 1942. Lepold Antal ajándéka. Restaurálta Pál Lajos, 1942. (1964.5.1.) Lepold A., Katalógus 1942, 4. sz. – Lepold A., Regnum 1942–43, 498–500.; képe: 500. után. – M M Top I. 1948, 224.; 234. kép. – É. Kovács, Acta VII (1961), 155–159., 181.; *1,2* kép. – S. Mihalik, L'Émaillerie de l'ancienne Hongrie. Bp., é. n. (1961), 10–11.; 1–2. tábla. – A magyarországi művészet története (szerk. Fülep L.). 2. kiad., I. köt. Bp., 1961, 85.; 58. kép. – Neuchâteli kiállítás 1965, 11–12.; 45. sz., képe: 57–58. – Kovács É., Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968, 14–15.; 2–3 kép.

7. Ereklyetartó ládika
Fa magon aranyozott réz, vert, vésett, poncolt, ágyazott zománcos. Házikó alakú, tetején áttört taréj és gombok. Előoldalát poncolt alapon rozettaminták díszítik, rajta két sorban öt applikált bábuszerű szentalak, kék és fehér zománccal díszítve. Az alsó sorban középen szakállas koronás fej, közben 16 színes üveg. Keskeny oldalain világoskék zománcú, átlósan

rovátkolt alapon álló szentek alakjai zománc nélkül, hátoldalán kék-fehér zománcos átlós dísz. Sz.: 6, h.: 15, m.: 19,5 cm. Limoges, 1250 körül. Igen közelálló darab Fécamp-ban. Ipolyi Arnold gyűjteményéből, korábban a Ker. Múz.-ban. (1964.7.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 7. – Radisics J., 59. sz. – Mihalik S., MM VI (1930), 535.; képe: 530. – Lepold A., Katalógus 1942, 5. sz. – M M Top I. 1948, 165. – Kovács É., Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968, *22–23.*; 28–30. kép.

8. Krisztus-test
Egykor aranyozott réz, vert, vésett, ágyazott zománcos. Koronás fejét kissé jobbra hajtja, szemei fekete zománccseppek, teste S alakú ívben hajlik. Ágyékkendőjén és lábtámasztékán kétféle ágyazott zománc. Bal karja és jobb keze kiegészítés, aranyozása kopott, zománca több helyen kiesett. M.: 22, sz.: 16 cm. Limoges, 1250 körül. Ipolyi-gyűjteményből. (1964.8.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 3. – Radisics J., 45. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 7. sz. – M M Top I. 1948, 224.; 235. kép. – É. Kovács, Acta VII (1961), 182. – Kovács É., MÉ 1962, 121–122. – Neuchâteli kiállítás 1965, 42. sz. – Kovács É., Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968, *18.*; 16. kép.

9. Gyertyatartó
Aranyozott réz, vert, vésett, ágyazott zománcos. Egyszerű lábakon áll, háromszög alapú talpának oldalain ötszirmú kettős virágok és indadísz (kék alapon világoskék, fehér, zöld, sárga, vörös zománccal), hengeres szárán vésett pikkelyek, nodusán S alakú zománcos dísz. Tányérján rovátkolt alapon virág. Zománca sérült, talpa durván, ólommal javított. M.: 20,5, talpsz.: cca. 11 cm. Limoges, XIII. sz. második fele. A Paul-, majd az Ipolyi-gyűjteményben. Párja a Ker. Múz.-ban volt. (1964.5.1.) (Vö:6. tárgy!! – itt 9. ??)
Árvízkárosultak 1876, 28–29. sz., 41. – Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 12. – Radisics J., 38. sz. – REOK 1930, 347. sz.; 31. tábla.– Lepold A., Katalógus 1942, 8. sz. – M M Top I. 1948, 224. – *Kovács É., Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968, 31.; 32. kép.*

10. Ostyatartó szelence
Aranyozott réz, vésett, ágyazott zománccal. Hengeres testű, kúp alakú fedéllel. Levél- és indadísz, és medaillonokban felhőkből kiemelkedő, háromnegyed alakban ábrázolt angyalok és virágok díszítik. Zománcszínek: kék alap, vörös, fehér, világoskék, türkiz. Alja és csúcsa lyukas, talpa hiányzik, zománca kissé sérült. M.: 9,5, átm.: 6,5 cm. Limoges, XIII. sz. második fele. Visconti Morbeo, majd Ipolyi gyűjteményéből. (1964.10.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 8. – Radisics J., 61. sz. – REOK 1930, 353. sz. – Mihalik S., MM VI (1930), 536.; képe: 533. – Lepold A., Katalógus 1942, 9. sz. – M M Top I. 1948, 224. – Kovács É., Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp., 1968, 24.; 33. kép.

11. Pecsétnyomó
Bronz, bemélyített alakokkal, kör alakú. Nagy Lajos koronázását ábrázolja. *Fent középen toronnyal (mi? vagy csak torony?)*, alatta áll a liliomos jogart tartó, palástot viselő király, aki felé az érsek liliomos koronát tart. A külső oldalon feliratok: REX VNGARIAE és ARCHI EP[iscopv]S ST[ri]GONIEN[sis]. Körirata: + S[igillvm]· MAIVS:CAPITVLI · ST[ri]GONIEN[sis]: ECCL[es]IE. Hátoldalán csap. Átm.: 5,5 cm. Magyar munka, 1342 körül, Nagy Lajos koronázása után.
Az esztergomi káptalan nagy pecsétnyomója. (1964.12.1.)
A. v. Ipolyi–Stummer, Beiträge zur Mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns. Wien, 1859, 4–6.; képe: 4. – Magyar Művelődéstörténet, I. köt. Bp., é. n. (1939), 623.; képe: 151. – Dercsényi D., Nagy Lajos kora. Bp., é. n. (1941), 17–18. – Lepold A., Katalógus 1942, 13. sz. – M M Top I. 1948, 225. l.

12. Kehely
Aranyozott réz, vert, poncolt, vésett, áttetsző zománccal. Sima hatkaréjos talpán kiszögellő

sarkok, hatszögű szárán ágyazott zománcos dísz. Nodusán vert levéldísz és hat áttetsző zománcos rotulus: Krisztus a kereszten és mellképek (fájdalmas anya, Szent János evangélista, Magdolna, Szent Pál és szent püspök). Alacsony karéjos kosarán vésett dísz. Ez és a csésze újabb, aranyozott ezüst. M.: 18, talpsz.: 10,5 cm. Olasz munka, 1350 körül. A kölni Schnütgen-gyűjteményből Simor prímás vásárolta, 1884. (1964.13.1.) Egyházművészeti Lap V (1884), 362. – Genthon I., 7–8.; 3. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 12. sz. – M M Top I. 1948, 224.; 185. kép.

13. Körmeneti kereszt
Réz, részben aranyozva, öntött, vert, vésett. A szárak háromkaréjosak, a találkozásnál négyzet, az alsó száron két kitüremkedés. A kiálló pontokon applikált vert gömbök (négy hiányzik). Szára hosszú csap. Előoldalán vésett arabeszkes dísz, öntött korpusz, a szárvégeken vésett alakok: jobbra Mária, balra Szent János evangélista, fent pelikán, lent szent püspök. Hátoldala vésett. Négykaréjos medaillonokban középen imago pietatis, a szárvégeken evangélistajelvények, közben levél ornamentika. Szárán vésett felirat: *„popolo· e compagnia· di Sct· cristofano· inpertichasa tpre p[l]no petro fuit fa-ta ista crux Ann Dm 09 CCCLXIII"* M.: 56, sz.: 31 cm. Olasz, 1363. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. Több hasonló példány ismeretes (1964.14.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 28 – Radisics J., 40. sz. – Őszi kiállítás, Ipolyi 1930, 137. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 14. sz. – M M Top I. 1948, 225.; 236–237. kép.

14. Ereklyetartó
Aranyozott réz, vert, vésett, zománcos, niellós. Hatkaréjos talpának csúcsain vésett levéldísz. Hatszögű szárán kék zománcos alapon indadísz. Kerek, vert levéldíszes nodusán hat kiülő zománcos rotulus: Krisztus a kereszten, Mária, Keresztelő Szent János, *lobogót* tartó szent és két pajzs (ezüst pajzson kék pólya, rajta két liliom között nyolcágú csillag). A szár hornyolt baluszteres tagban folytatódik, fent üvegcsésze. A csésze és fedél szélén ívsoros párta, a fedél csúcsán újabb kereszt és niellós gótikus majuszkulákkal körirat:„Giovanni Emanito Paladini". M.: 33, talpsz.: 16,3 cm. Olasz, XIV. sz. Az Ipolyi-gyűjteményből. Eredetileg a Ker. Múz.-ban. (1964.15.1.) Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 46. – Radisics J., 39. sz. – Gerevich T., PA 1928, 260. – M M Top I. 1948, 165.; 186. kép.

15. Baráti István ereklyetartó keresztje.
Hegyikristály, aranyozott ezüst, vert, öntött foglalattal, gránátokkal. Kristálylapokból álló, liliomos végű kereszt, a szárak csúcsain és találkozásánál díszes foglalatú gránátok. Középen ereklyetartó a töviskorona állítólagos ereklyéjével, mellette és felette kis csúcsíves fülkékkel, lent korpusszal. Előoldalán a fülkékben allegorikus alakok, hátlapján kétszer Mária Jézussal és Mária Magdolna. Nyolckaréjos talpán, nyomott nodusán és szárán bordás levélcsomók, középen gránátokkal. Talpán Baráti István szarvasos-rózsás címere és felirat:„*Svstine Vinces Gen: Do: Ste: Barati: Genelis: Admtor: Bon: Arches: Strig: Eiusdemqu: Cotus· Comes· Pred· Nob· Pala Sac· Cas· Regiaeq· Matis · etc· Adlava· Dei· Omnpis· Fieri fecit· Et Prmo. DO: IO: Telegd· Pre· Maior ·et ep ·Boz· Exist· Ven· Cap· Strig· Donavit · Anno · Domini: 1.6.0.7.*" A felső száron: RENOVATA A·1.7.8.1. M.: 92, sz.: 45, talpsz.: 35 cm. A kristálykereszt velencei, 1400 után. H. R. Hahnloser szerint (szóbeli közlés, 1969) Magister Bertusiustól, kinek hasonló keresztje a firenzei Santa Croce-ban. A talp és a szár magyar, 1480 körül, a korpusz és címer magyar, 1607. Baráti István prímási jószágigazgató és főispán ajándéka, 1607. 1781-ben renoválták. (1964.16.1.) Először az 1650-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 135–136. – Dankó J., 73–74.; XI. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 196. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 243.; képe: 245. – Gerevich T., PA 1928, 194. – Lepold A., Katalógus 1942, 11. sz. – M M Top I. 1948, 225–226. – A. Frolow, La Relique de la Vraie Croix. Paris,

1961, 1044. sz. – A. Frolow, Les reliquaires de la Vraie Croix. Paris, 1965, 31., 142., 148., 228.

16. Szarvserleg

Bölényszarv, aranyozott ezüst, öntött, vésett, niellós, zománcos foglalattal. Újabb, hatkaréjos, niellós, lombdíszes talpán két eredeti öntött ezüst sárkány és két címer: az egyik niellós alapon a német birodalmi kétfejű sas, a másik a Pálóczy család félalakos, szakállas férfit ábrázoló címere. Szára szintén újabb, eredeti rajta két zenélő angyal és egy sárkány; az alakok plasztikusak. Testén négy ívsoros, bordás pánt, az övön három mező, lent niellós lombdísszel, kétoldalt niellós alapon sasok címerpajzsokat tartanak, egyiken a Pálóczy-címer, a másikon vörös mezőben a kétfarkú cseh oroszlán. Alattuk az eredeti címerek: a lengyel Sandomir nemzetség háromsarkantyús (triquètre) címere és a kétfejű birodalmi sas. Száján négy niellós mezőben stilizált jelenetek: gyermek oroszlánon, nő oroszlánon, ruhátlan ifjú lovon, gyermek griffen (utóbbi kiegészítés). Szája hólyagos, a töveken címerek (váltakozva): arany mezőben egyfejű sas (a német lovagrend jelvényéről vagy luxemburgi címer) és vörös mezőben kétfarkú oroszlán. A hólyagos fedőn újabb csokor. Belsejében a restaurálásra vonatkozó felirat: PRISTINAE DECORI ET INTEGRITATI RESTITUIT. JOANNES CARD. SIMOR. 1880. Peremén beütött rozetta és C betűk. A szarv csúcsán fülkés építmény címertartó alakokkal; a szájnál levő címerek ismétlődnek. Eredetileg itt is más volt, a sasok alatt ötszirmú rózsák, a másik (MICSODA?) rongált, felismerhetetlen. Felette zöld zománcos sziklás talajon három gyík, továbbá Szent György és a sárkány (Szent György alakja kiegészítés). Aranyozott ezüst lemezzel bélelve. M.: 70,5, talpsz.: 26 cm. Német munka, 1400 körül. Az angyalok a címertartó alakok legközelebbi párhuzamai *Nassaui Erzsébet apátnő ereklyetartóján 1385. (Essen, Dómkincstár)* A fennmaradt hasonló darabok közül a legkorábbi és a legdíszesebb. A lengyel Sandomir nemzetség számára készült, ettől Jungingeni Ulrik, a német lovagrend nagymestere szerezte meg, és 1408-ban Zsigmond császárnak és magyar királynak ajándékozta, az pedig Pálóczy György esztergomi érseknek (1423–1439). Jungingeni Ulrik Werner ötvössel megaranyoztatta, később készültek a Zsigmondra vonatkozó cseh és egyfejű sasos címerek. Eredetileg világi rendeltetésű, később a szentelt olaj tárolására használták. 1880-ban Lippert József tervei szerint restaurálták. (1964.17.1,2.) Először az 1528-as leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 126–129.; I. tábla. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 868–877.; képe: 870. után. – Henszlmann I., 181–182.; képe: 184. után. – Dankó J., 83–86.; XXII. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 161. l.; XV (1881), 203–206. – Egyházművészeti Lap III (1882), 21–23., 147–150., 338–344., 353–358. – Egyházművészeti Lap V (1884), 155–158. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129.; képe táblán. – Joachim, Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg, 1896, 467. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 236–240.; képe: I. köt. XXVI. tábla. – Némethy L., Századok XXXIII (1899), 140–142. – A. Michel, Histoire de l'art, III. köt. 2. rész. Paris, 1908, 883. – E. Berti Toesca, Dedalo, *Milano-Roma*, XII (1932), 938. – Horváth H., Zsigmond király és kora. Bp., 1937, 190–191.; XXIV. tábla. – E. Horváth, Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939, 119. – J. Braun 251. – Lepold A., Katalógus 1942, 17. sz. – M M Top I. 1948, 229–230.; 242. kép. – S. Bökönyi, Folia Archaeologica XII (1960), 275. – Neuchâteli kiállítás 1965, 52. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 119. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 181. sz.

17. Szarvserleg

Bölényszarv, aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, niellós, zománcos foglalattal és talppal. Három grifflábon áll. Az öv két oldalán vésett lombdísz és címerek: a kétfejű sasos császári és az egyfejű sasos német lovagrendi vagy luxemburgi, fent kerek medaillonban Keresztelő Szent János félalakja, niellós. Testén bordás-liliomos pántok. Hólyagos fedelén újabb csokor, a száj és fedő peremén vert

rozetta. A fedő belsejében: PRISTINAE DECORI ET INTEGRITATI RESTITUIT JOANNES CARD. SIMOR (előzőben volt itt pont) 1880. felirat. A szarv csúcsán zöld zománcos talajon Szent György és a sárkány. Béleletlen. M.: 48,5 cm. Német munka, 1400 körül. A német lovagrend ajándéka előbbivel együtt Zsigmond császár és királynak, 1408. 1880-ban Lippert József tervei szerint restaurálták. (1964.18.1,2.)
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 132–133. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 868–877. – Dankó J., 83–*86(96?)*. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 161.; XV (1881), 203–206. – Joachim, Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409. Königsberg, 1896, 467. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 236–240.; XXVIII. tábla. – Némethy L., Századok XXXIII (1899), 140–142. – A. Michel, Histoire de l'art, III. köt. 2. rész. Paris, 1908, 883. – E. Berti Toesca, Dedalo, *Milano-Roma*, XII (1932), 938. – Horváth H., Zsigmond király és kora. Bp., 1937, 190–191. – Genthon I., 9–10.; 6. kép. – E. Horváth, Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1*939*, 119. – J. Braun 241. – Lepold A., Katalógus 1942, 16. sz. – M M Top I. 1948, 230–231.; 243. kép. – S. Bökönyi, Folia Archaeologica XII (1960), 275.

18. Mátyás király kálváriája
Színarany, öntött, vert, vésett, cizellált, zománcos, drágakövekkel (smaragd, zafír, topáz, rubin) és gyöngyökkel. Két részből áll. A toronyszerű felső rész csúcsán Kálvária. Zománcos gyümölcsökkel, szőlőlevelekkel és gyöngyökkel díszített, gyűrűs szárvégű kereszten, melyet öt nagy rubin díszít, Krisztus fehér zománcos, ágyékkendős alakja függ. A kereszt mellett balra Mária bíbor vörös ruhában és kék áttetsző zománcos köpenyben, jobbra Szent János evangélista fehér tunikában, világos vörös köpenyben. A kereszt lábánál zöld-szürke sziklákon Ádám koponyája és három fehér zománcos angyal. A Kálvária alatt gyöngyökkel és rubinnal díszített baldachinos, tornyocskás tabernákulumban az oszlophoz kötözött Krisztus, körülötte fülkékben Illés, Ézsaiás és Jeremiás próféták fehér palástban, vörös ruhában, minuszkulás mondatszalagokkal. Valamennyi alak rondebosse zománcos. Gazdagon tagolt alsó részén a száron egy kisebb és egy nagyobb, gyöngyökkel és drágakövekkel díszített gyűrűtag. A felső három diadalkocsis (lovas, sasos, egyszarvús) zománcképpel olvad a szárba, az alsó három fejjel lefelé forduló, zománcos, plasztikus delfinnel. Az alsó gyűrűn medaillonokban Péter, Pál és Jakab apostolok zománcos mellképei. Tulajdonképpeni talpa háromszögletű alap karmos lábakkal, középen vázával és három oroszlántestű, kék-zöld szárnyú szfinx, karmaikban Mátyás király címerpajzsával (a pajzs négyes osztású: két részben vörös-fehér pólyák, kettőben a cseh oroszlán, a szívpajzsban holló). A kereszt sima hátoldalán kerek szelence kereszttereklye számára. Zománca néhány helyen sérült, János bal kézfeje és az ostorozás Krisztusának aureolája elveszett. M.: 72,5, sz.: 19,5, felső rész m.: 41,5, alsó rész m.: 31, talp-oldalsz.: 26 cm. Felső része a késő gótikus európai ötvösség egyik legnagyobb remeke, párizsi vagy burgundi udvari műhely alkotása, 1420 körül. Rokon emlékek: V. Sixtus relikviáriuma (Montalto, Dóm), Goldenes Rösell (Altötting), felfeszített Krisztus (Lisszabon, Museu Nacional de Arte Antiga), békecsóktábla (Firenze, Museo Nazionale, *Carrand*-gyűjtemény). Alsó részét Mátyás király készíttette 1469–1490 között; erre az időre utal a címereken szereplő cseh oroszlán. A talp lombard szerkezetére példa: nagy ostensorium (Lodi, székesegyház). A diadalkocsis zománcképek analógiái: nagy zománc medaillon (Bécs, Kunsthistorisches Museum), triptichon (Milánó, Museo Poldi Pezzoli), Aragóniai Izabella tükre (Granada, székesegyház) és relikviárium (Gandia, Collegiale). Újabban Giovanni Pietro Biragónak, a Sforzák miniátorának művét, a Sforziada (London, British Museum) első oldalának lapszéli díszítését hozták vele kapcsolatba. Mátyástól fia, Corvin János örökölte, Bakócz Tamásnál elzálogosította, majd 1494-ben neki ajándékozta (erről eredeti

oklevél az esztergomi káptalan levéltárában). Bakócz hagyatékából jutott a kincstárba. A Kálvária angyalai a XVII. századból. Valószínűleg ugyanekkor cserélték ki az eredeti rubinokat üveggel. (1964.19.1.) Szerepel az 1535., 1594., 1609., 1654. és 1678-as leltárakban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 136–137. – Zalka J., Magyar Sion III (1865), 62–66. – Dankó J., 65–72.; III–VII. tábla. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 292–302. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 161., 164.; XV (1881), 193–195. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 131.; képe táblákon. – Pulszky F., AÉ VI (1886), 220–224.; képe: 221., 223. – Czobor B., AÉ IX (1889), 120–121., 214., 216. – Szendrei J., AÉ IX (1889), 327. – Fraknói V., Bakócz Tamás. Bp., 1889, 58.; képe: 59. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 209–211.; XLII. tábla. – E. Molinier, Histoire générale des arts appliqués, IV. köt. Paris, é. n., 259., 266–271.; XVII–XIX. tábla. – A. Michel, Histoire de l'art, III. köt. 2. rész. Paris, 1908, 870., 885–886. – Gerevich T., A régi magyar művészet európai helyzete. Bp., 1924, 20. – A. Springer, Handbuch der Kunstgeschichte. 12. kiad., II. köt. Leipzig, 1924, 511. – E. Horváth, Corvina V (1925), vol. X., 62. – A. L. Mayer, Apollo (London) VI (1927), 235–237. – Genthon I., A Műgyűjtő II (1928), 80. – A. Mihalik, I maestri orafi Pietro e Niccolò Gallicus di Siena, in Ungheria. Siena, 1928, 17. – T. Gerevich, L'arte antica ungherese. Roma, 1929, 16.; XVII. tábla. – *W. Burger, Abendländische Schmelzarbeiten. Berlin, 1930, 151–154.* – Fr. Bossert, Geschichte des Kunstgewerbes, V. köt. Berlin, 1932, 387–388.; képe: 389. – E Schaffran, Pantheon XII (1933), 253. – E. Budinis, Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936, 60–61.; LXXII–LXXIII. tábla. – I. Genthon, Nouvelle revue de Hongrie. Bp., 1937, 186–187.; XXV. tábla. – Genthon I., 8–9.; 4–5. kép. – E. Horváth, Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939, 107., 119. – Lepold A., Katalógus 1942, 10. sz. – M M Top I. 1948, 226–229.; 238–241. kép. – Th. Müller-E. Steingräber, Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst V (1954), 52–53., 74.; 36–38. kép. – A magyarországi művészet története. (szerk. Fülep L.), 2. kiad., I. köt. Bp., 1961, *222–281. (Nem sok?)* ; 151., 203. kép. – S. Mihalik, L'Émaillerie de l'ancienne Hongrie. Bp., é. n. (1961), 18–21.; 14–18. tábla. – Europäische Kunst um 1400 (katalógus). Wien, 1962, 376. – St. Genthon, Alte und moderne Kunst 7 (1962), 56/57. füzet, 47–49.; képekkel – J. Hackenbroch, The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXIII (1965) 7. sz. 264.; képe: 264. – Neuchâteli kiállítás 1965, 13., 46. – Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában, I. köt. Bp., 1966, 336–342., 728., II. köt. 596–605.; 618–619. kép. – *T. (Th.?) Müller, Sculpture in the Netherlands(,?) Germany, France and Spain. 1400 to 1500. The Pelican History of Art, (HELY?) 1966, 21., 651.; 75. kép.* – *U.* Krempel, Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst XVIII (1967), 134. – Nagy Z., Filológiai Közlöny 1968, 436–460.; I–VI. tábla. – *C. Eisler*, The *Art Bulletin .... (1969), 113–114., 115?., 116.; 13. kép.* – *E. Steingräber, ...reiger des Germanischen Nationalmuseums. (HELY?) 1969, 30. l.*

19. Pápai gyűrű

Aranyozott bronz, fejében kristálylap, oldalán öntött és vésett jelvények, köztük IV. Jenő pápa címere. 3 × 3,5 cm. Olasz, 1440 körül. Pápai ajándék. (Széchy Dénesé volt?) Vétetett a budapesti műkereskedelemből, 1937. Lepold Antal ajándéka. (1964.20.1.)
Lepold A.-Lippay L., Esztergomi útikönyv. Esztergom, é. n. (1938), 38. – Lepold A., Katalógus 1942, 24. sz. – M M Top I. 1948, 233.

20. Suky Benedek kelyhe

Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, sodronyzománcos, fémbetétes zománcos, gazdag építészeti dísszel. Hatkaréjos talpának szegletein kis fülkékben alakok: Mária palástban, áldó Krisztus, kétszer zarándok- és gyermekalak. A peremen minuszkulás felirat zománcos alapon: „ave vas clemencie, scrinivm dvlcoris Sacramentv[m] gr[aci]e, pabvlv[m]

amoris In qvo svnt delicie celi". Talpán váltakozó zöld és kék alapú mezőkben vörös és fehér és sárga-kék sodronyzománcos virágdísz, egy mezőben pedig a Suky család címere (kék mezőben ötágú koronából kinövő farkasfej). Szára alsó részén hasonló zománcos mezők. Nodusán, valamint alatta és felette a száron kápolnás kiképzés, a fülkékben öntött egész- és félalakokkal. A száron lent kiugró baldachinok alatt félalakok: Péter apostol, Madonna, János apostol, Szent Lőrinc, koronás női szent és Assisi Szent Ferenc. A száron lent és fent Jakab, Péter és Tamás apostolok álló alakjai váltakoznak összesen négyszer. A noduson: ülő Mária, áldó Krisztus, Madonna és három zenélő angyal. A kosáron sodronyzománcos-virágos kitöltő mezők között hat medaillon kék zománcos alapon domborművű jelenetekkel: angyali üdvözlet, királyok imádása, Mária a gyermekkel, Kálvária, Pietà és imago pietatis. A kosár felső peremén liliomos párta és minuszkulás felirat: „calice[m] istv[m] fecit fieri b[e]nedictvs de swk nobilis t[ra]nssilvanvs p[er] ip[sv]mo[ve] hvic ec[c]l[esi]e co[n]donatvs". M.: 27,2 talpsz.: 17 cm. A legszebb késő gótikus magyar kehely, valószínűleg erdélyi ötvös műve, 1440–1450 körül. Mesterétől származik a Nemzeti Múzeum viaticumszelencéje 1451-ből. A gyulafehérvári székesegyház számára készíttette Suky Benedek, az erdélyi nemesség egyik főembere (szerepel 1404–1456 között), valószínűleg akkor, mikor Kapisztrán János felvette a ferencrend konfráterei közé (1454). Eredeti helyéről feltehetően Ilosvai István vitte magával Nagyszombatba (1556). (1964.21.1,2.) Először az 1659-es leltárban szerepel.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 120–123. – Dankó J., 75–78., XIII. tábla. – *Pulszky K., AÉ XIV (1880), 17. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 272–273., 284–285.* – Czobor B., Egyházművészeti Lap II (1881), 180–184., 200–204., 246–250., 275–280. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 160.; XV (1881), 206–207. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129.; képe táblán. – Hampel J., Művészi Ipar II (1887), 140., 142., 146., 152., 154. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 230–231.; I. köt. XXX. tábla. – Roth V., AÉ XXXII (1912), 126.; képpel. – Divald K., A magyar iparművészet története. Bp., 1929, 95–96. – Lepold A., Adatok 1929, 26. – J. Braun, Das christliche Altargerät. München, 1932, 100., 121., 123., 153.; 27. tábla.– A Mihalik, l'Origine dello smalto filogranato. Roma, 1933, 19–20.; 34–35. tábla. – V. Roth, Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin, 1934, 45., 153–154.; 202. kép. – Petrichevich Horváth E., Tur*ull* L (1936), 71., 72., 77.; képe: 70. – Horváth H., Zsigmond király és kora. Bp., 1937, 185. – Genthon I., 10.; 7. kép. – E. Horváth, Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939, 121.; 73. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 22. sz. – M M Top I. 1948, 231–232.; 244. kép. – Entz G., A gyulafehérvári székesegyház. Bp., 1958, 62., 66., 142., 162., 174.; 187. kép.- A magyarországi művészet története. (szerk. Fülep L.), 2. kiad., I. köt. Bp., 1961, 222. – S. Mihalik, L'Émaillerie de l'ancienne Hongrie, Bp., é. n. (1961), 25–26.; 26–27. tábla. – Neuchâteli kiállítás 1965, 45. – Pál E., *MÉ* XV (1966), 89–111.

21. Függő ereklyetartó

Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, cizellált, ékkövekkel és gyöngyökkel. Kerek szelence, sodronyos szegélyű, áttört lombdíszes kerettel, melyet piros ékkövek és az előodalon gyöngyök díszítenek. Előoldalán kék zománcos alapon domborművű angyali üdvözlet, hátoldalán gyöngyház domborműben imago pietatis díszíti. Átm.: 8 cm. Gótikus magyar (erdélyi) munka. 1440–1450 körül, a Suky-kehely mesterétől. (1964.22.1,2.)
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 112–114.; képe: 112. – Dankó J., 77–78.; XIII. tábla. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 284–285.; képe 286–287. – Czobor B., Egyházművészeti Lap II (1881), 336–342. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 199–200.; képe: 200. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129.; képe táblán. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 243–244.; képe 242. – Gerevich T., PA 1928, 196.; képe: 196. – Genthon I., 12. – J. Braun, 288. – Lepold A., Katalógus 1942,

21. sz. – M M Top I. 1948, 232–233. – A magyarországi művészet története. (szerk. Fülep L.), 2. kiad., I. köt. Bp., 1961, 222.; 154. kép

22. Széchy Dénes kelyhe
Aranyozott ezüst, filigránnal és sodronyzománccal. Hatkaréjos talpának szegélye áttört, négykaréjos mintákkal. A talpat sodronykeretes lemezek díszítik, felváltva kék alapon zöld és vörös sodronyzománcos és filigrános bőrtűs mintákkal; egy mezőben Széchy Dénes címere (pajzsban vörös, áttetsző, ágyazott zománcos alapon kétfejű, kiterjesztett lábú és szárnyú aranysas), a címer felett bíbornoki kalap bojtokkal. A szár alsó része felváltva zöld zománcos és filigrános lapokkal borított, felette hatszögletű, áttört gyűrűtag, az éleken oszlopokkal. Lapos gombján lent filigrános, fent váltakozva filigrános és zöld zománcos lapocskák, valamint eredetileg kék zománcos virágok. A száron a nodus alatt és felett kék alapon „got hilf" és „m*arri*a" felirat. Kosarán ismét sodronyos keretű filigrános és zöld zománcos lapok váltakoznak, magas liliomos párta szegélyezi. A talp peremén a restaurálásra vonatkozó felirat: „hunc. Dionys: Card. de Széch. prim: et. Aep*pu*s. Strigon. calicem. renovari. *i*ussit. successor. Joannes. Simor + 1868." M.: 22,4, talpsz.: 14,2 cm. Gótikus, magyar, 1450 körül. Készíttette Széchy Dénes esztergomi érsek (1440–1465). 1868-ban a bécsi Anders és Brix cég restaurálta. (1964.23.*1,2.*) Először az 1659-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 144–146.; III. tábla. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 461–464.; képe: 462. után. – I. A., Századok X (1876), 511., 546–547., 553. – Dankó J., 77–78., XIV. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 207. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 17. – Czobor B., Egyházművészeti Lap IV. (1883), 304–310., 353–358. – Hampel J., Művészi Ipar II (1887), 138., 146., 154.; képe: 147. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 229–230.; képe: 230. – Gerevich T., PA 1928, 188.; képe: 192. – Horváth H., Zsigmond király és kora. Bp., 1937, 185.; XXIX. tábla. – Genthon I., 5. – Lepold A., Katalógus 1942, 23. sz. – M M Top I. 1948, 233.; 245. kép.– A magyarországi művészet története. (szerk. Fülep L.), 2. kiad., I. köt. Bp., 1961, 220.; 150. kép. – S. Mihalik, L'Émaillerie de l'ancienne Hongrie, Bp., é. n. (1961), 26.; 29. kép. – Neuchâteli kiállítás 1965, 45. – Londoni kiállítás 1967–1968, 187. sz.

23. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett, zománccal. Hatkaréjos talpának egyik mezejében domború feszület, hatszögletű szárán vésett dísz, lapos nodusának kék zománcos rotulusain IHESVS felirat. M.: 17,4, talpsz.: 12,7 cm. Gótikus magyar munka, 1450 körül. (1964.24.1.)
Gerevich T., PA 1928, 259. – Lepold A., Katalógus 1942, *X* 31. sz. – M M Top I. 1948, 233.

24. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Hatkaréjos talpán vésett alapon lombdísz és címerpajzs három kereszttel (kardok vagy szegek?). A száron gótikus P betűk. Vert lapos gombján kiülő négyszögű rotulusok, kosarán áttört virágdísz, a csészén körül gótikus minuszkulás felirat: „daz. komt. von. peter. enlender. her.-got. wende. al." M.: 17, talpsz.: 11,2 cm. Gótikus magyar munka, 1450 körül. Paténája vésett egyenlő szárú kereszttel. A kassai Csáky-majd Ipolyi-gyűjteményből. (1964.25.1,2.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 112. – Egyházművészeti Lap VI (1885), 333. – Radisics J., 55. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 33. sz. – M M Top I. 1948, 233.

25. Kristály ereklyetartó
Hegyikristály, aranyozott ezüst, öntött, vert, zománcos, drágaköves foglalattal. Talpán zöld áttetsző zománcos, sárga virágos talajon bárányok, kecske és kutya, középen fa tövében ülő groteszk pásztor, a fa egyúttal az edény szára is. Mellette kulacs és bot. Felette gömb alakú fedeles kristályedény, rozettás, rubinnal díszített abronccsal. Fedelén kék zománcos csokor. M.: 13,5, talpsz.: 5,7 cm. Németalföldi,

XV. sz. második fele. Az 1659-es leltár szerint Egri Imre esztergomi kannok (1614–1630) ajándékozta a kincstárnak. Egykor Krisztus állítólagos ruhájának darabját tartalmazta, mely Pázmány birtokában volt. Simor prímás megújíttatta. (1964.30.1.)
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III. (1859), 115–117.; képe: 116. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 930–932.; képe 930. után. – Henszlmann I., 188.; képe: 187. – Dankó J., 87–88.; XXIV. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 367–368.; képe: 365. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166.; XV (1881), 200–202.; képe: 201. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129–130.; képe táblán. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 244.; képe: 244. – Lepold A., Adatok 1929, 27–28. – H. Kohlhausen, Jahrbuch der preuss. Kunstsammlungen LII (1931), 165.; képe 163. – Genthon I., 10–11. – J. Braun, 108., 255–256.; 14. kép – Lepold A., Katalógus 1942, 39. sz. – M M Top I. 1948, 235. – H. Kohlhausen, Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit. Berlin, é. n. (1968), 172,. 340., 522. – E. G. Grimme, Aachner Kunstblätter *Sleft/Heft* 37. *1967*, 254.; képe 255.

26. Hegyikristály láda
Aranyozott ezüst, vert, kék és zöld zománccal díszített foglalattal. Fazettált lapokból, a fedél élén sodrony, oldalán liliomos zománcos keret. Belsejében sugárdísz között tíz kerek foglalat kék, zöld, áttetsző zománcos lappal. M.: 29, h.: 44, sz.: 30 cm. Burgundi-francia munka, XV. század második fele. Eredetileg ereklyéket tartalmazott. Zománcdíszéhez legközelebb áll a firenzei San Lorenzo Medici-kápolnájának sekrestyéjében őrzött egyik kristálytartó foglalata (134. sz.). Hasonló sugaras dísz a baltimore-i Walters Art Gallery kristályládájának belsejében. Pázmány Péter ajándéka a kincstárnak. (1964.49.1.)
Először az 1650-es leltárban.
Henszlmann I., 189. – Dankó J., 89–90.; XXV. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 368. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166. – Lepold A., Adatok 1929, 22–23. – Horváth H., Zsigmond király és kora. Bp., 1937, 189.; XXVII. tábla. – Genthon I., 13.; 17. kép – Lepold A., Katalógus 1942, 237. sz. – M M Top I. 1948, 243.

27. Pecsétnyomó
Bronz, kerek, rajta bevésve Mária a gyermek Jézussal, előtte térdelő Szent Benedek. Körirata: „Sig. Conventus S. Benedicti de juxta Gron". Átm.: 5,7 cm. Magyar, 1462. A garamszentbenedeki apátságé mint hiteles helyé volt. (1964.26.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 15. sz. – M M Top I. 1948, 234.

28. Pápai gyűrű
Aranyozott bronz, öntött, vésett, fejében kristály, oldalain az evangélisták domborművű jelvényei, szárán pápai tiara és vésett címer három liliommal (III. Pál pápáé?), valamint vésett PA SISTO felirat. 4 × 6 cm. Olasz munka, pápai ajándék IV. Sixtus pápa (1471–1484) korából. (1964.27.1.) Először az 1687-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. II (1859), 137–139.; képe: 138. – Henszlmann I., 189–190.; képe: 190. – I. A., Századok X (1876), 512. – Dankó J., 87–90.; XXIV. tábla. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 290–292. – Egyházművészeti Lap I (1880), 367–368.; képe: 368. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166.; XV (1881), 202. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129–130.; képe táblán. – Lepold A., Katalógus 1942, 43. sz. – M M Top I. 1948, 233–234.

29. Szakolcai kehely
Aranyozott ezüst, vert, sodronyzománcos. Hatkaréjos talpán áttört dísz és sodronyzománcos lapok, váltakozva kék és zöld alapon fehér virágokkal, a mezők csúcsánál arany rozettákkal. Hatszögű szára alsó részén zöld zománcos mezők, áttört, gerezdes nodusán magas foglalatban ametisztek, alatta és felette a száron zöld alapon „ihesus" és „o maria" felirat. Kosara sodronyzománcos mezőkkel és széles liliomos pártával díszített. Alul a talp peremén felirat: „Acquisitum renovavit Joan.

Simor Primas A. Ep*pus*. Strigon. 1871." Talppereme és csészéje Anders bécsi ötvös műve, aki 1871-ben megújította. M.: 32,5, talpsz.: 12,7 cm. Gótikus észak-magyarországi munka, 1480 körül. A szakolcai Szent Mihály-plébániatemplomból Simor prímás szerezte, 1871. (1964.28.1,2.)
Árvízkárosultak 1876, 45., 1498. sz. – Dankó J., 77–78.; XV. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 350–351. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 286. – Hampel J., AÉ *VII* (1887), 124–125.; képe: 107. – Lepold A., Katalógus 1942, 25. sz. – M M Top I. 1948, 234.; 246. kép.- Neuchâteli kiállítás 1965, 55. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 123. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 188. sz.

30. Szarvserleg
Bölényszarv, aranyozott ezüst, öntött, vert foglalattal és lábakkal. Három grifflábon áll, övén áttört lombdísz és liliomos szegély, fent kis plasztikus sárkány. Száján áttört lombdísz és madaras szegély. Lapos, hólyagos fedelén liliomos párta és lovag lándzsával (utóbbi kiegészítés), valamint két I betű. Belül: PRISTINAE DECORI ET INTEGRITATI RESTITUIT JOANNES CARD. SIMOR 1880. A szarv csúcsán tornyocska és újabb keresztvirág. Béleletlen. M.: 50 cm. Gótikus magyar munka, 1480 körül. Kései hagyomány szerint Mátyás királyé volt, és Corvin János ajándéka a kincstárnak. Eredetileg világi dísz, később szentelt olaj tartására használták. 1880-ban megújították. (1964.29.1,2.) Először az 1528-as leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 130–131.; képe: 130. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 868–877. – Henszlmann I., 182–183.; képe: 182. – Dankó J., 83–86. – Egyházművészeti Lap I (1880), 365–366. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 203–206. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 236–240.; képe: I. köt. XXIX. tábla. – A. Michel, Histoire de l'art, IX. köt. 2. rész. Paris, 1908, 883. – Divald K., A magyar iparművészet története. Bp., 1929, 113. – REOK 1930, 354.; képe: 38. tábla. – Genthon I., 10.; 8. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 18. sz. – M M Top I. 1948, 234–235.; 247. kép. – S. Bökönyi, Folia Archaeologica XII (1960), 275. – Reneszánsz kiállítás 1964, 6.; 50. sz.; képpel – Neuchâteli kiállítás 1965, 58. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 126. sz. – Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Bp., 1966, 385., 729.

31. Mathias Literatus kelyhe
Aranyozott ezüst, vert, vésett, gazdag filigrán dísszel. Hatkaréjos talpán áttört lombdíszes szegély, az éleken vastag sodrony, a mezőkben kör alakú elemekből összeállított bőrtűs filigrán, a sarkoknál levél. Hasonló filigrán dísz található a nagy, kissé nyomott, áttört sávokkal osztott, gerezdes noduson és a medaillonos kosáron, melyet lombdíszes párta koronáz. Hatszögű szárán lent MATHIE és a nodus felett LITERATI felirat. Császéje Andreas Weichsmüllertől, Bécs, 1856. M.: 23, talpsz.: 15,3 cm. Gótikus magyar munka, 1480 körül. Megújították 1716-ban és 1856-ban. A kehely tulajdonosa talán az 1535-ben szereplő Mathias Literatus de Erdewd (Magyar Sion V (1867), 693.) vagy Mátyás nógrádi főesperes, esztergomi kanonok (1459–1460) volt. (1964.31.1,2.) Először az 1749-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 118–120.; képe: 119. – Z., Magyar Sion II (1864), 688–689.; képpel. – Henszlmann I., 185. – Dankó J., 118–120.; XV. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 207. – Czobor B., Egyházművészeti Lap V (1884), 5–13. – Gerevich T., PA 1928, 188.; képe: 193. – Lepold A., Adatok 1929, 25. – A. Mihalik, Il calice ungherese della cattedrale di Monza. Roma, 1929, 6.; 5. tábla. – Lepold A., Katalógus 1942, 26. sz. – M M Top I. 1948, 236. – Neuchâteli kiállítás 1965, 56. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 124. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 189. sz.

32. Garamszentbenedeki kehely
Aranyozott ezüst, vert, filigrános. Hatkaréjos talpán áttört négykaréjos díszű szegély, a talp sima szegélyű mezőiben bőrtűs filigrán, a csúcsoknál bőrtűs gömbök. Hasonló filigrán

borítja a szárat, a felette levő hatszögű lapos tagot és a gerezdes, kissé nyomott nodus leveles mezőit. Árkádos osztású kosarán a filigrán mellett bőrtűs gömbök és áttört liliomos párta. Harang alakú csészéje újabb. M.: 22,4, talpsz.: 14 cm. Gótikus magyar munka, 1480 körül. A garamszentbenedeki apátsági templomból. (1964.32.1,2.)
1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Budapest, 1896, 1579. sz. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 235.; képe: 237. – Lepold A., Katalógus 1942, 27. sz. – M M Top I. 1948, 235–236. – Neuchâteli kiállítás 1965, 37. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 125. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 190. sz.

33. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, filigrános, ékkövekkel. Hatkaréjos talpának szegélye áttört leveles inda, sodronnyal keretezett csúcsos mezőiben bőrtűs filigrán, a mezők közepén és a karéjok metszésében nyomott gömbök. Hatszögű szára szintén filigránnal. Gerezdes nodusán lent és fent filigrános levelek, kis vörös kövekkel díszítve, a rotulusok magas foglalatú kék kövekkel. Csészéjén sodronnyal keretezett íves mezőkben filigrán, peremén áttört fehérezüst liliomos párta. Talpperemén felirat: „Retenta antiqua forma, addita Nova argentia Cuppa renovat. 1856. appendit 75 Semiuncias."
M.: 26,5, talpsz.: 16 cm. Gótikus erdélyi munka, 1480 körül. Thomasinovics János esztergomi kanonok (1573–1588) birtokából. Csészéje Anderstől (Bécs), aki 1856-ban megújította. (1964.33.1,2.)
1896-iki ezredéves országos kiállítás.
A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Budapest, 1896, 1584. sz. – Lepold A., Adatok 1929, 26–27. – A. Mihalik, Il calice ungherese della cattedrale di Monza. Roma, 1929, 6.; 7. tábla. – Genthon I., 11.; 10. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 29. sz. – M M Top I. 1948, 236.; 248. kép.

34. Pobedényi kehely
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, fehérezüst részletekkel, ékkövekkel. Hatkaréjos talpán áttört halhólyagos szegély, sodronnyal keretezett bőrtűs-filigrános mezők közepén vörös kővel díszített hatlevelű rozettákkal. Hatszögű szárán vésett dísz, lapos, gerezdes nodusán vert angyalfejek és virágdísz. Kosarán levél alakú mezőkben ismét bőrtűs filigrán, fehérezüst rozettákkal és karmos foglalatú ékkövekkel. Peremén liliomos párta. A talp peremén alul: „Joan. Card. Simor acquisivit et restauratum dd. Basilicae Strigon. 1890." M.: 20,8, talpsz.: 13,8 cm. Gótikus magyar munka, 1480 körül, paténája római, 1820 körül.
A pobedényi Szent Mihály-templomból vásárolta Simor prímás és restauráltatta, 1890. (1964.34.1.)
Gerevich T., PA 1928, 188. – Lepold A., Katalógus 1942, 28. sz. – M M Top I. 1948, 236.

35. Oláh Miklós pásztorbotja
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, cizellált, drágakövekkel és gyöngyökkel. Kampójának oldalán áttört különféle szegélydísz, a közte levő mélyedésben gyöngyök és ékkövek, az élen applikált, kacsos végű levelek, az alsó szár külső oldalán zöldköves rozetták. Kampójában félholdon sugárkoszorús domborművű ülő Mária a gyermekkel, aki felett két angyal koronát tart. Gombja áttört csúcsíves kápolna. Szárán vésett pikkelyes levelek és vert lapos nyolcszögű gomb. M.: 188 cm (az eredeti rész 33 cm). Gótikus magyar munka, 1490 körül, a gomb alatti rész XVI. sz., a nyolcszögű alsó gomb XVII. sz. (1964.35.1,2.) Először az 1528-as leltárban.
Maszlaghy F., Új Magyar Sion IV (1873), 948. – Henszlmann I., 188. – Dankó J., 83–84.; XXI. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 207. – Czobor B.-Szalay I., I–II. köt. 240.; XXXIII. tábla. – Gerevich T., PA 1928, 198. – Genthon I., 11.; 11. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 37. sz. – M M Top I. 1948, 236–238.; 249. kép

36. Függő ereklyetartó
Aranyozott ezüst, vert, cizellált, zománcos, ékkövekkel. Kerek szelence, keretén vastag sodronyok közt applikált hornyolt levelekből és

bimbószerűen foglalt zománcos gömbökből álló rozetták, középen ékkövekkel. Előoldalán Mária halálát ábrázoló gyöngyház dombormű, hátoldalán kristálylap. Hátoldaláról hét rozetta hiányzik. Átm.: 17 cm. Magyar, 1480 körül; a gyöngyház dombormű olasz, XV. sz. Az 1762-es leltár szerint Krisztus köpenyének darabját őrizték benne, ma üres. (1964.36.1.) Először az 1528-as leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 114–115.; képe: 114. – Dankó J., 85–88.; XXIII. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 198–199.; képe: 199. – Czobor B., Egyházművészeti Lap IV (1883), 15–19., 45–50., 111–115. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 243–244.; képe: 242. – G. E. Pazaurek, Pantheon IV (1929), 458. – G. E. Pazaurek, Perlmutter. Berlin, 1937, 25., 74.; XIX. tábla. – Genthon I., 12. – J. Braun, 288., 570. – Lepold A., Katalógus 1942, 20. sz. – M M Top I. 1948, 238–239.; 251. kép.

37. Függő ereklyetartó
Aranyozott ezüst, vert, cizellált, ékkövekkel és gyöngyökkel. Nyolcszögletű szelence. Élén sodronydísz, széles keretén applikált hornyolt levelekből és zöld ékköves, gyöngyös rozettákból álló díszítés. Közepén sodronyos keretben kerek gyöngyház dombormű: Szent Katalin vértanúsága. Hátoldalán kristálylemez alatt viasz Agnus Dei, 1707. A gyöngyök egy része elveszett. Átm.: 16,5 cm. Magyar, 1490 körül; a lombdísz a XVII. sz.-ból. (1964.37.1.) Először az 1659-es leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 117–118. – Zalka J., Magyar Sion I (1863), 142–148.; képe 142. után. – Dankó J., 87–88.; XXIII. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 200. – Czobor B., Egyházművészeti Lap IV (1883), 15–19., 45–50., 111–115. – Gerevich T., PA 1928, 196. – G. E. Pazaurek, Pantheon IV (1929), 458. – REOK 1930, 329. sz.; 36. tábla – G. E. Pazaurek, Perlmutter. Berlin, 1937, 26., 74.; XXII. tábla. – Genthon I., 12.; 13. kép. – J. Braun, 288., 294., 570. – Lepold A., Katalógus 1942, 19. sz. – M M Top I. 1948, 239.; 252. kép. – Neuchâteli kiállítás 1965, 53. sz. – A. Héjj-Détári, Anciens joyaux hongrois. Bp., 1965, 22. sz.- Párizsi kiállítás 1966, 122. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 194. sz. – H. Kohlhausen, Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit. Berlin, é. n. (1968), 410.

38. Úrmutató
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett. Talpa ovális, nyolckaréjos, négyszögű vésett szárán gerezdes gomb rozettákkal. Hatszögű alapon tornyos, baldachinos építmény. Alsó szintjén középen a kerek, áttört fehérezüst indadíszes keretű ostyatartó, kétoldalt oszlopokon Mária és Szent János evangélista alakjaival. A középső szinten kerek kápolna, fülkéiben négy kis szobor és körülötte kívül hat alak: Szent Pál, Madonna, *Szent Pál*, Szent Jakab, női szent, Szent János (?). Felső részén baldachin alatt oszlopon Krisztus, aki vérét kehelyben fogja fel. A csúcson kettős keresztvirág. Talpán Jézus és Mária monogram, belül: ANO 1634. A talp peremén elmosódott SI mesterjegy, talán nagyszombati. M.: 67,5, talpsz.: 24 cm. Gótikus magyar munka a XV. sz. végéről. Szára, gombja, talpa 1634-ből. Talán azonos azzal, amelyet Rozsályi Kun László 1629-ben ajándékozott Pázmánynak mint Mátyás királyét. (1964.38.1.) Először valószínűleg az 1678-as leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 139–140. – Dankó J., 81–82. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 288. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 208–209. – Lepold A., Adatok 1929, 11. – REOK 1930, 287. sz. – Genthon I., 11–12.; 12. kép – Lepold A., Katalógus 1942, 34. sz. – M M Top I. 1948, 238.; 250. kép. – Prokopp Gy., MÉ VII (1958), 257–259.; képe: 258. – Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Bp., 1966, 344.

39. Apostoli kereszt
Aranyozott ezüst, öntött, vésett zománccal és niellóval. A kereszt háromkaréjos szárvégekkel, a szárak találkozásánál négyzettel. Előoldalán öntött ezüst Krisztus-test, a szárak végén

négykaréjos medaillonokban sötétkék zománcos alapon domborművű alakok: fent pelikán, balra Mária, jobbra Szent János evangélista, lent Magdolna félalakjai. A száron kék rekeszzománc. Hátlapján zománcos, indadíszes, négykaréjos medaillonokban niellóképek: középen Mária a gyermekkel, a szárak végén a négy evangélista félalakos ábrázolása. Nyelén lapos gomb zománcos rotulusokkal. M.: 32 cm. Francesco Francia bolognai festő és ötvös műve, XV. sz. vége (Gerevich Tibor meghatározása). Az INRI tábla XVII. sz.-i. A nyelet Simor prímás készíttette, Bécs, Anders, 1875. Felirata: „Crucem restaur. nodum et hastile novum fieri iussit Card Simor a. d. MDCCCLXXV. Estei Hyppolit prímás révén kerülhetett Esztergomba. (1964.39.1–3.) Először az 1553-as leltárban.
Fr. Bock, Jb. der K. K. C. C. III (1859), 133–135. – Mittheilungen der k. k. Central-Comission XIV (1869), LXVI–LXVII.; képe: LXVI. – Dankó J., 71–74.; VIII–IX. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 347–348.; képe: 346. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 195. – Csernoch J., Magyar Sion I (1887), 283–288. – Gerevich T., *Vasárnapi Újság* 1917, 28–29.; képe: 30. – Gerevich T., Corvina I (1921), 49., 52. – Gerevich T., PA 1928, 186.; képe: 184–185. – T. Gerevich, L'arte antica ungherese. Roma, 1929, 16.; XVII. tábla. – E. Berti Toesca, Dedalo (Milano-Roma) XII (1932), 938. – E. Budinis, Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936, 62.; LXXVII. tábla – Genthon I., 12–13.; 14. kép. – E. Horváth, Il rinascimento in Ungheria. Roma, 1939, 119. – Lepold A., Katalógus 1942, 42. sz. – M M Top I. 1948, 239–241.; 253–254. kép. – Lord Twinnig, A History of the Crown Jewels of Europe. London, 1960, 407–408. – Reneszánsz kiállítás 1964, 6.; 51. sz. képpel.

40. Cibórium
Aranyozott réz, öntött, vert, vésett, poncolt. Hatkaréjos talpán poncolt alapon vésett akantusz dísz. Vert díszű nodusán ágyazott kék zománc, a rotulusokon betűk: + MARIA. Hatszögű edényének lapjain vésett jelenetek: angyali üdvözlet, Krisztus születése, Olajfák hegye, Kálvária, feltámadás, Vir Dolorum. Tornyos, pikkelyes díszű fedelén újabb öntött keresztvirág. M.: 41, talpsz.: 16,3 cm. Gótikus német munka, 1500 körül. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. (1964.41.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 31. – Radisics J., 62. sz. – Genthon I., 13.; 15. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 30. sz. – M M Top I. 1948, 241.; 256. kép. – Neuchâteli kiállítás 1965, 59. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 127. sz.

41. Gyűrű
Arany, négyzetes fejében gúla alakú fazettált gyémánt. 2,6 × 2,4 cm. Magyar, 1500 körül. (1964.42.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 58. sz. – M M Top I. 1948, 241.

42. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Hatkaréjos talpa áttört szegéllyel, felül IWK és 1703, valamint „Renov: An 1836". Lapos nodusán kiülő rotulusokban hatszirmú fehérezüst virágok. Csészéje újabb. M.: 18,5, talpsz.: 11,8 cm. Gótikus magyar munka, 1500 körül. (1964.43.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 32. sz. – M M Top I. 1948, 241.

43. Körmeneti kereszt
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, niellóval és gemmákkal, liliomos szárvégekkel. Liliomos díszű előoldalán középen niellós lemezen Szent András-mellkép, a szárvégeken három intaglio, lent jáspisból faragott szatírfej. Hátoldalán rombuszlemezeken domborművű félalakok: középen Mária a gyermekkel, a szárakon apostolok (Péter, Pál, János, András). M.: 19, sz.: 12,5 cm. Olasz (francia?), 1500 körül. Ipolyi gyűjteményéből. Korábban a Ker. Múz.-ban. (1964.44.1.)
Ötvösmű-kiállítás 1884, II. terem, 31. – Radisics J., 56. sz. – M M Top I. 1948, 168.

44. Körmeneti kereszt
Aranyozott réz, öntött, vert, vésett, poncolt, niellós. Háromkaréjos szárvégű kereszt, a szárak

találkozásánál négyzetté bővül, a sarkokon gömbökkel; alsó szárán kitüremkedések. A szárakon vésett és poncolt virág- és indadísz. Öntött korpusza van, a szárvégeken vert félalakok: Mária, Szent János, Magdolna, fent pelikán. A hátoldalon középen szerzetes félalakja (domború), a szárvégeken niellós evangélista-jelképek. Hatkaréjos talpán virágdísz és Ipolyi címere „Deus et Patria" felirattal. M.: 43,5, sz.: 21,5, talpsz.: 17,8 cm. Olasz, XVI. sz. eleje, talpa a rajta levő felirat szerint 1882-ből. Ipolyi gyűjteményéből. Korábban a Ker. Múz.-ban. (1964.45.1.) Radisics J., 60. sz.; képe: 11. – Szendrei J., AÉ VII (1887), 344. – M M Top I. 1948, 168.

45. Majthényi Uriel diptichonja

Ezüstözött és aranyozott vörösréz, vésett. Két lemez. A bal oldali a kereszről való levételt ábrázolja: a kereszt tövében Mária, ölében Krisztus testével, balra Szent János evangélista, jobbra Magdolna, háttérben táj. Jobb oldali lemez: királyok imádása: fészerben középen Mária a gyermekkel, balra a három király, Mária mögött kalapos alak és három szent nő: elöl térdelő Szent Katalin, mögötte Dorottya és Borbála. Lent címer (hold, nap, csillag) és felirat: VRIEL PREPOSITUS DE TVROCZ NATUS IOAIS DE MAYTHE. Külseje tölgyfa keret. Egy szárny 41,2 × 29,5 cm. Magyar munka, 1510 körül, az 1494-es bázeli imakönyv fametszeteinek hatása alatt. Majthényi Uriel 1510-ben a *zniói*áraljai premontrei kolostor prépostja volt. A diptichon Kutassy prímás birtokából a pozsonyi társas káptalanhoz, onnan ajándékképpen Simor prímáshoz jutott, aki a kincstárnak ajándékozta. (1964.46.1.) Rómer Fl., Századok II (1868), 95., 106–107. – Dankó J., 89–90.; XXVI. tábla. – Pulszky K., AÉ XIV (1880), 287–288.; LIX–LX. tábla. – Gerevich T., PA 1928, 198. – Berkovits I., MM V (1929), 192.; képe: 189. – Lepold A., Katalógus 1942, 40. sz. – M M Top I. 1948, 242. – Reneszánsz kiállítás 1964, 63. sz.

46. Csóktábla

Aranyozott ezüst és réz, öntött, vert, vésett, zománcos. Két oszlop között, kagylós fülkében domborművű Pietà: háttérben kereszt, elöl sírládából kiemelkedő Krisztus, akit Mária és Szent János evangélista támogat, mögöttük jobbra Magdolna, balra Szalóme állnak. A sírládán és a háttér rozettáin kék és zöld sodronyzománc, az oszlopok alatt két kis öntött oroszlán. A hátoldalon két vésett indás sáv szolgál keretként. Csappal. M.: 19,6, sz.: 13,5 cm. Friauli munka, 1520 körül. Vétetett a műkereskedelemből, 1936. (1964.47.1.) Mihalik S., MM XII (1936), 344–347.; képe: 345. – Genthon I., 13.; 16. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 38. sz. – M M Top I. 1948, 242.; 257. kép.

47. Mellcsat

Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, zománcos, ékkövekkel. Hatkaréjos, középen baldachinok alatt háromszor Mária a gyermekkel (középső vörös zománccal), kijjebb négy alak. Oldalán kis félalakok, sodronyos-gömböcskés és áttört levél díszítés és filigrán tornyocskák, ékkövek. Hátlapján nyelv, azon IS mesterjegy. Átm.: 11 cm. Nagyszebeni munka, 1530 körül. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. (1964.48.1.) Gerevich T., PA 1928, 260. – REOK 1930, 361. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 36. sz. – M M Top I. 1948, 242.; 258. kép. – A. Héjj-Détári, Anciens joyaux hongrois. Bp., 1965, 19. sz. – Neuchâteli kiállítás 1965, 60. sz. – Párizsi kiállítás 1966, 129. sz. – Londoni kiállítás 1967–1968, 197. sz.

48. Böjthe Miklós mellkeresztje

Arany, öntött, vert, cizellált, zománcos, drágakövekkel és gyöngyökkel. Előlapján hat négyszögű és négy háromszögű gyémánt, lejtős, ágyazott zománcos, arabeszkes arany foglalatban. A külső foglalatot csigás és gyümölcsköteges zománcdísz és zománcozott állatalakok díszítik: fent zöld béka és két fekvő fehér kutya, az oldalszárakon két fekvő sárga oroszlán, lent két fehér ló között kék maszk. Enyhén domború hátlapján színes, áttetsző ágyazott zománcdísz: arabeszkek között két páva, két szarvas és herma. Szárain három függő gyöngy, tetején két karika. A középső

kereszt egykor kiemelhető volt. Egy gyémánt és egy gyöngy hiányzik. 7,7 × 5,5 cm. Müncheni?, XVI. sz. második fele. Hasonló kereszt a Melvin Gutman gyűjteményben (New York), csüngő a kölni Kunstgewert*em*useum-ban. Böjthe Miklós esztergomi kanonok (1631–1640) birtokából. 1964-ben restaurálták. (1964.61.1.) Először az 1654-es leltárban.
Henszlmann I., 190., 224. – „Esztergomi kincsek", Esztergom III (1876), 20. sz. – Dankó J., 83–84. – Egyházművészeti Lap I (1880), 363. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 197. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 311.; LV. tábla. – Lepold A., Adatok 1929, 28. – Lepold A., Katalógus 1942, 63. sz. – M M Top I. 1948, 246. – A. Héjj-Détári, Anciens joyaux hongrois. Bp., 1965, 58.

49. Zeleméry László talpas keresztje
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, cizellált, ékkövekkel és gyöngyökkel. Háromszögű ékkövekkel díszített talpának sarkain szárnyas ülő szfinxek tartják a Zeleméry család címerét (három fejsze és oroszlán virággal). A talpon hólyagos serleg, hármas halmú fedéllel, melyből az ékkövekkel díszített, lekerekített végű kereszt és két oldalra hajló szár nyúlik ki.
A kereszten Krisztus, a karokon balra Mária, jobbra Szent János evangélista szobrocskája. A kereszt hátoldalán érc kígyó és vésett ószövetségi jelenetek: Mózes a Sinai-hegyen, aranyborjú, égő áldozat. Mária szobrának hátán Áron, Jánosén Mózes. A középtagon felirat: LADISLAVS · ZELEMERY · DE · GENERE · GUTKELED · COMES · ET · ADMINISTRATOR · ARCHIEPATVS · STRIGONIENSIS · OB · MEMORIAM · PASSIONIS · IESV · CHRISTI · DEI · VIVI · FIERI · FECIT · ANNO · M · D · LXXXVI. M.: 68, sz.: 25,5, talpsz.: 18 cm. Magyar, 1586. Talpa a Mátyás-kálváriáét utánozza. A Gutkeled-nembeli Zeleméry László gróf esztergomi érsekségi adminisztrátor készíttette. (1964.50.1.) Először az 1609-es leltárban.
Dankó J., 73–74.; X. tábla – Egyházművészeti Lap I. (1880), 348. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 164.; XV (1881), 195–196. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129–130.; képe táblán. – Gerevich T., PA 1928, 194. – Genthon I., 13–14.; 18. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 41. sz. – M M Top I. 1948, 243–244.

50. Újbarsi kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett, ékkövekkel. Hatkaréjos talpán vésett dísz: Jézus és Mária feje, valamint a négy evangélista ülő alakja. Lapos nodusán vésett dísz és hat ékköves rotulus. A szár felső részén AN. 1656. M.: 16, talpsz.: 10 cm. Reneszánsz stílű magyar munka, 1590 körül. 1656-ban javították. Csere az újbarsi plébániatemplomtól, 1913. (1964.51.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 44. sz. – M M Top I. 1948, 244.

51. Gyűrű
Aranyozott ezüst, öntött, vésett. Nyolcszögű fejében címer, ettől jobbra és balra egy-egy jobb kéz. 3 × 3 cm. Magyar, 1600 körül. A szentjobbi apáté volt. Vétetett a műkereskedelemből, 1937. Lepold Antal ajándéka. (1964.52.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 66. sz. – M M Top I. 1948, 244.

52. Kehely
Aranyozott, vert, vésett réz, újabb csészéje aranyozott ezüst. Nyolckaréjos talppal, hatszögű váza idomú szárral. Talpán bevésve: ECCLESIAE DE SOMLIO ANO 1602 és „Procuravit A. Lepold". M.: 23, talpsz.: 13,5 cm. Magyar, 1602. Lepold Antal kanonok tulajdonából. (1964.53.1.)
M M Top I. 1948, 244.

53. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Talpa hatkaréjos. Felső lapján: PETER STARF BIE SANND PINSEN 1604 IAR felirat, MR mesterjegy és szélén hamburgi hitelesítő bélyeg. Szára vésett, lapos gerezdes nodusszal. M.: 20,5, talpsz.: 13,2 cm. Német reneszánsz munka, 1604. (1964.54.1,2.)

Lepold A., Katalógus 1942, 74. sz. – M M Top I. 1948, 244.

54. Szenteltvíztartó hintővel
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Kihajló rovátkolt széllel, gerezdes testén köteges gyümölcsös dísszel, kengyeles fogantyúval. Augsburgi hitelesítő bélyeggel és mesterjeggyel. Átm.: 14,5, m.: 7,8 cm. A hintő sima, feje gömb. H.: 22 cm. Német reneszánsz munka, Augsburg, 1605 körül. Batthyány József prímás hagyatékából. (1964.55.1,2.) Először az 1854-es leltárban.
Lepold A., Adatok 1929, 18. – REOK 1930, 372. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 70. sz. – M M Top I. 1948, 244.

55. Ovális arany medaillon
Sodronyos keretű peremén hat gyöngy és három rubin a felfüggesztésre szolgáló karikával. Két kristálylap alatt Krisztus köpenyének ereklyéje és pergamendarab. 3,2 × 2,1 cm. Olasz, 1610 körül. Az ereklyét tokjával V. Pál pápa (1605–1621) Czobor Mihálynak ajándékozta; ennek János fia a kincstárra hagyta. (1964.57.1.) (Az 1790-es leltár téves adata szerint Pázmány kapta VIII. Orbántól.)
Árvízkárosultak 1876, 45., 1507. sz. – Lepold A., Adatok 1929, 21. – Lepold A., Katalógus 1942, 67. sz. – M M Top I. 1948, 244.

56. Pálffy Katalin cibóriuma
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Hatkaréjos, áttört virág- és gyümölcsdíszes talpának egyik karéján Pálffy-címer. Nyújtott, gerezdes gombja fent füzérekkel, csészéjén, fedelén laza vésett dísz, csúcsán félgömbön álló kereszt. A talp peremén MK mesterjegy és nagyszombati hitelesítő bélyeg. A talp peremén alul: IL*LM*A COMI*TS*A CATHARINA PALFFI DE ERDŐD IL*LR*MI C*ON* D*MN*I SIGISMUNDI FORGACZ DE GHIMES *RNI* H*UN* PALATINI RELICTA VIDUA F. F. M.: 30,5, talpsz.: 12,2 cm. Nagyszombati munka, 1610 körül. Forgách Zsigmond özvegye, Pálffy Katalin ajándéka. (1964.56.1,2.)
Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold A., Katalógus 1942, 76. sz. – M M Top I. 1948, 244.

57. Pálffy Katalin talpas keresztje
Ezüst, részben aranyozva, öntött, vert, vésett. Hatkaréjos talpán vésett gyümölcskötegek és Pálffy-címer, nodusa gerezdes, alma alakú. A háromkaréjos szárvégű, sima kereszt gombjai és korpusza aranyozottak. A talp peremén belül a cibóriuméval (l. fentebb) egyező felirat, nagyszombati hitelesítő bélyeg és mesterjegy. Peremén kívül későbbi felirat: PAUL CO FORGACH DE GHIMES EP. R. E. A. C. ME. S. C. 1728. RENO CURAVIT. M.: 29, sz.: 16, talpsz.: 12,2 cm. Nagyszombati munka, 1620 körül. Forgách Zsigmond özvegye, Pálffy Katalin készíttette. Ghimesi Forgách Pál gróf címzetes püspök, esztergomi kanonok (1723–1746) hagyatékából, aki 1728-ban restauráltatta. (1964.58.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 77. sz. – M M Top I. 1948, 245.

58. Pázmány házioltára *(téli kápolna)*
Ébenfa, öntött és vert ezüst domborművekkel és applikált dísszel. A szélesebb talapzaton kétoldalt pillérek, gyümölcsfüzér és váza dísszel, középen díszes keretben angyali üdvözlet applikált alakokkal. A középrészen két térdelő angyal között drapériás keretben pásztorok imádását ábrázoló dombormű. Csigás oromzatán két angyalherma és ovális medaillonban Atyaisten mellképe. Csúcsán sugaras medaillonban Jézus-monogram. Az alsó domborművön AH mesterjegy és augsburgi bélyeg. M.: 113, sz.: 66,5 cm. Albert von Horn (1575–1665) műve, Augsburg, 1620 körül. (1964.59.1.) Az 1654-es leltár szerint Pázmány tulajdonából.
„Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Dankó J., 89–90.; XXVII. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 369. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166. – Gerevich T., PA 1928, 198. – Lepold A., Adatok 1929, 23. – Genthon I., 14. – Lepold A., Katalógus 1942, 275. sz. – M M Top I. 1948, 244–245.; 260. kép.

59. Gyűrű
Arany, ágyazott zománccal. Fejében ovális, nyolcszögű ametiszt. A nyolckaréjos foglalat és a szár fekete zománcos, arabeszkes dísszel. 3,5 × 2,9 cm. Magyar, 1620 körül, a kő későbbi. Talán Pázmányé volt. (1964.62.1.)
„Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Lepold A., Adatok 1929, 21. – REOK 1930, 369. sz. – Hlatky M., A magyar gyűrű. Bp., 1938, 101–102.; XI. tábla, 128. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 59. sz. – M M Top I. 1948, 245.; 261. kép.

60. Telegdi János mellkeresztje
Arany, zománcos, gyémánttal. Egyenlő szárú kereszt, előlapját gyémántsorral keretezett öt nagy facettált gyémánt díszíti. Alsó szárán lecsüngő gyöngy, a haránti szárakon ék alakú gyémántok, fent gyémántos csap és karika. Hátlapján kék, zöld, fekete, fehér zománcos domborművű levelek. Felnyitható.
7,5 × 5,8 cm. Magyar, 1630 körül. Rokon a Lósy-mellkereszttel. Telegdi János esztergomi nagyprépost, majd nyitrai püspök, végül kalocsi érsek ajándéka, 1643. Adalbert-napon a szent szobrának nyakába akasztják. (1964.60.1.)
Először az 1654-es leltárban.
Henszlmann I., 190., 224. – „Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Dankó J., 81–82.; XX. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 362–363. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 197. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 311–312.; LIV. tábla. – Lepold A., Adatok 1929, 27. – REOK 1930, 368. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 61. sz. – M M Top I. 1948, 245–246.; 262. kép.

61. Pázmány mellkeresztje
Arany, vésett, cizellált, zománcos, drágakövekkel és gyöngyökkel. Előoldalát gyémántok és rubinok díszítik, az alsó száron középen egy zafír. A széleken tizenkét kisebb, a szárvégeken tizenkét nagyobb, élre állított négyzetes foglalatban ugyancsak gyémánt és rubin. A sarkokon és a szárak találkozásánál gyöngyök, három közülük lecsüngő. Az alapon ágyazott fekete zománc. A hátlapon ágyazott zománc, középen medaillonban kék alapon zöld dombon állva fehér Agnus Dei, zászlóján piros kereszttel, a szárakon fekete alapon passióeszközök. A felnyitható lap mögött öt ereklyetartó rekesz, a belső oldalon bevésve Pázmány címere és a felirat: CARDINALIS PAZMANY S. ADALBERTO ANNO MDCXXXVI. Néhány helyen a zománc kipergett. 15 × 8 cm. Magyar, 1636. Pázmány készíttette. Eredetileg ereklyetartó; az ereklyék elvesztek. (1964.63.1.) Először az 1654-es leltárban.
Henszlmann I., 190., 224. – „Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20., 25. sz. – Dankó J., 81–82.; XX. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166.; XV (1881), 197. – Fraknói V., Pázmány Péter. Bp., 1886, 288.; képe 286. után. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 311.; LV. tábla. – Lepold A., Adatok 1929, 22. – Genthon I., 14.; 20. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 60. sz. – M M Top I. 1948, 246.; 263. kép – A. Héjj-Détári, Anciens joyaux hongrois. Bp., 1965, 23. sz.

62. Bosnyák István kelyhe
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Hatkaréjos talpán vésett liliomos dísz és Szelepcsényi prímás vésett címere, a váza idomú száron csigás dombormű. A talp peremén felül: „Geor. Szelepcheny Archpp. Strigon ex supellectile quondam Steph. Bosniak A. *D.* 1671."; alul: „Stephan Bosnyak D. Magya. S. A. Z. Anno 1636." A talp szélén nagyszombati bélyeg és SJ mesterjegy. M.: 21,7, talpsz.: 14 cm. Nagyszombati munka, 1636. Szelepcsényi prímás vásárolta Bosnyák nyitrai püspök hagyatékából, 1671. (1964.64.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 15–16. – Lepold A., Katalógus 1942, 46. sz. – M M Top I. 1948, 246–247.

63. Lósy Imre mellkeresztje
Arany, vert, cizellált, zománcos, gyémántokkal és gyönggyel. Egyenlő szárú kereszt, előoldalán kék, zöld és fekete zománcdísz között öt nagy, a szárvégeken és a szárak találkozásánál négy-négy élére állított kisebb gyémánttal (utóbbi négy ötszögű). Hátlapjának áttört, kék, zöld,

fehér és fekete zománcos dísze követi a kereszt formáját. Alsó szárán gyöngy csüng, fent karika. Hátul nyitható, bent öt kis kerek rekesz. 7 × 5,2 cm. Magyar, 1637–1641 között. Rokon a Telegdi-mellkereszttel. Lósy Imre prímás (1637–1641) készíttette. (1964.65.1.) Először az 1654-es leltárban.
Henszlmann I., 190., 224. – „Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Dankó J., 81–82.; XX. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 197. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 311.; XV. tábla. – Lepold A., Adatok 1929, 23. – Lepold A., Katalógus 1942, 62. sz. – M M Top I. 1948, 247.; 264. kép.

64. Garamszentbenedeki úrmutató
Aranyozott ezüst, öntött, vésett, cizellált. Négykaréjos talppal. Szárán domborított angyalfejekkel díszített kicsiny gomb. Felső része gazdag építészeti dísszel. Lent középen liliomos szegélyű kerek ostyatartó, kétoldalt négyszögű baldachinos fülkékben szobrok: két térdelő angyal, baloldalt Szent Adalbert kettős kereszttel, lándzsával, jobbra Szent Miklós püspök könyvvel, pásztorbottal. A szelence fölött hatszögű baldachinban Mária a gyermekkel. Csúcsán feszület. A láb peremén vésett felirat: IOANNES · PODSKALICENVS HVNGARO BRODENVS · *CON* · SB*EN* · ET MATTHIAS · BAKAY · CASTELLAN · EIVS*DE* CLAVSTRI FF AN 1640. IHS és kereszt. M.: 73, talpsz.: 21 cm. Gótizáló magyar munka, 1640. *H.* Fillitz szerint (levélbeli közlés, 1970) 1600 körül.
A garamszentbenedeki apátsági templomból. (1964.40.1.)
Knauz N., A Garan melletti *Szent*-benedeki apátság. I. köt. Bp., 1890, 51–52.; 8. tábla. (Már Esztergomban.) – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 242.; XLV. tábla. – Forster Gy., Magyarország műemlékei. II. köt. Bp., 1906, 288. – Lepold A., Katalógus 1942, 35. sz. – M M Top I. 1948, 241.; 255. kép.

65. Szelepcsényi György prímás kelyhe
Arany, öntött, vert, cizellált, poncolt, zománcos, drágakövekkel. Hatkaréjos talpán négy domborműves lap az evangélistákkal, egy áttetsző zománcos Kálváriával és egy festett zománcos Szelepcsényi-címerrel és felirattal: GEORG SZELEPCHENI. ARCHIEP. STRIGONIEN. *AO* 1667. Nyomott nodusán három zománcos, szárnyas angyalfej, három rubin és kisebb gyémántok. A kosáron vert indadísz és domborművű képek: Szent Adalbert püspök és a három *isteni* erény félalakjai, rubinok, gyémántok. Pártázata levélsoros. A talp peremén alul: „Memoriae felicis Incoronationis Augustissimae Imperatricis Claudiae Felicis Austriacae in Reginam Hungariae Capitulo suo Metropolitano Strigonien: Georgius Szelepchény Archi*ep*pus Strigon." M.: 21,3, talpsz.: 15,2 cm. Késő reneszánsz magyar (Gerevich szerint német) munka, 1667 előtt. I. Lipót feleségének, Claudia Felicitasnak 1667-es koronázása emlékére adta Szelepcsényi György prímás (1666–1687) a kincstárnak 1673-ban; ekkor készült a festett címer. (1964.66.1,2.) Először az 1687-es leltárban.
Zalka J., Magyar Sion I (1863), 463. – „Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Dankó J., 79–80.; XVI. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 351. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166.; XV (1881), 208., 342–343. – Gerevich T., PA 1928, 188–189.; képe: 193. – Lepold A., Adatok 1929, 15. – J. Braun, Das christliche Altargerät. München, 1932, 50. – Lepold A., Katalógus 1942, 49. sz. – M M Top I. 1948, 247.

66. Kehely
Aranyozott réz, csészéje aranyozott ezüst, vert, vésett. Talpa hatkaréjos, kör alakú gombja alatt csigás dísz. Talpán vésett felirat: GEOR. SZELEPCHENY ARCHP*P*. STRIGON. EX SUPELLECTILE QUONDAM STEPH. BOSNIAK A. D. 1671. M.: 19, talpsz.: 11 cm. Magyar, 1640 körül. Bosnyák István nyitrai püspök, majd Szelepcsényi prímás tulajdonában. A drégelypalánki templomból. (1964.67.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 45. sz. – M M Top I. 1948, 247.

67. Káptalani nagy körmeneti kereszt
Ezüst, öntött, vert. Háromkaréjos szárvégű, gömbös kereszten ovális medaillonokban Mária, Szent János evangélista, pelikán és Magdolna domborművű alakjai. Korpusza öntött. Háta sima. M.: 52,5, bottal együtt 236 cm, sz.: 43 cm. Magyar, 1650 körül, gombja 1750 körül. Szárát Simor prímás készíttette, Bécs, Anders, 1870. (1964.68.1,2.) Lepold A., Katalógus 1942, 57. sz. – M M Top I. 1948, 248.

68. Árpád-házi Szent Erzsébet botja
Fenyőfa, vésett, zománcos arany foglalatban. Áttört gombján ágyazott fehér-fekete zománcos arabeszkek és Hessen címere: három vörös pólyával hasított kék alapon ágaskodó fehér oroszlán. Alatta a hengeres részen: S. ELISABETHA és csavarosan: ANDREAE II. HIEROSOLYMITANI, HUNGARIAE REGIS, ET GERTRUDIS BOJAE FILIA: LUDOVICI VI. THURINGIAE ET HASSIAE LANDGRAVII CONJUNX. NATA ANNO REPARATAE SALUTIS 1207. DENATA ANNO 1231. A bot szárán csavaros szalagon vésett feliratban II. György hesseni őrgróf származási sora Erzsébettől: „Sophia, praedicti Landgravii Ludovici, et divae Elisabethae filia, Henrico magnanimo, Brabantiae duci in matrimonium elocata. + Henricus, dux Brabantiae, infans Hassiae + Otto Landgravius Hassiae, + Ludovicus I. Landgravius Hassiae + Hermannus Landgravius Hassiae. + Ludovicus II. Mitis et pacificus, Landgravius Hassiae: in Caesarem anno 1440. electus, imperium magno animo abs se rejecit. + Ludovicus III. Hassiae Landgravius. + Wilhelmus medius, Hassiae Landgravius + Philipus I. Hassiae Landgravius + Georgius I. Hassiae Landgravius, Darmstadinae lineae conditor + Ludovicus fidelis, Hassiae Landgravius. + Georgius II. Hassiae Landgravius, qui paternae pietatis in Deum, nec non fidelitatis et constantiae erga Caesarem et imperium aemulus, originem suam per modo laudatas generationes, rect*a* serie ad. „Elisabetham refert." A felirat végén zománcos gyűrű. M.: 122 cm. Német, 1650 körül. Állítólag Szent Erzsébet ágyának fájából. Az ereklye foglalatát II. György hesseni őrgróf (1626–1661) készíttette, tőle II. vagy III. Ferdinándhoz jutott. III. Ferdinánd Lippay György prímásnak ajándékozta, utóbbi a kincstárnak. (1964.69.1.) Először az 1687-es leltárban.
„Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – I. A., Századok X. (1876), 489. – Lepold A., Adatok 1929, 5–6. – A. Mihalik, Gioelli di Santa Elisabetta... Roma, 1935, 10., 22. – Genthon I., MM XIII (1937), 48. – Lepold A., Katalógus 1942, 255. sz. – M M Top I. 1948, 248.; 265. kép.

69. Szelepcsényi prímás talpas keresztje
Arany, öntött, vert, poncolt, cizellált, zománcos, drágakövekkel és gyöngyökkel. Faerezetű kereszt, háromkaréjos szárvégekkel. A szárak végét és találkozási pontját nagy zafírok (felsőben INRI felirat) és gyöngyök díszítik, alsó szárán ismét zafírok és egy ametiszt. A szárvégek karéjain zománcos ornamentális, a kereszt oldalán kiálló tüskeszerű díszítés. Fehér ronde-bosse zománcos korpuszának feje körül sugaras dicsfény.
A kereszt tövénél Ádám koponyája, kétoldalt két kisebb zománcos angyal. Gazdag, négylábú, áttört, akantuszleveles, füzéres talapzatán áttetsző zománc és két smaragd. Elöl ronde-bosse zománcos angyal tartja Szelepcsényi György prímás festett zománcos címerét (zöld alapon vörös mezőben koronás ágaskodó oroszlán nappal és csillaggal); körirat: „Georg. Szelepcheni. Archiep. Strigonien. *Ao* 1667." M.: 29,5, sz.: 12,5, talpsz.: 12,5 cm. Augsburgi munka, 1667 előtt. H. Fillitz szerint (levélbeli közlés, 1970) 1600 körül. A kincstár legértékesebb darabjai közé tartozik; a hasonló munkák között is főhelyet foglal el. Festett zománcos címere ugyanattól a kéztől, mint a kehelyé (l. fentebb), 1667. Szelepcsényi prímás ajándéka a kincstárnak, az 1687-es leltár szerint. Koronázási pacifikále volt. (1964.70.1.) Török J., Magyarország prímásai. Pest, 1859, I. köt. 172., II. köt. 302–303.; képe: II. köt. címlap előtt. – „Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Dankó J.,

73–76.; XII. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 348–349. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166.; XV (1881), 196. – Pulszky K.-Radisics J., II. köt. 129., 131.; képe táblán. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 314.; LVI. tábla. – Gerevich T., Vasárnapi Újság 1917, 30.; képe: 30. – Gerevich T., PA 1928, 186–188.; képe: 188. – Lepold A., Adatok 1929, 16. – REOK 1930, 312. sz.; 34. tábla. – Genthon I., 14.; 21. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 50. sz. – M M Top I. 1948, 248–249.; 266. kép.

70. Oltárkereszt

Hegyikristály, részben aranyozott ezüst, öntött, vert, cizellált foglalatban. A kereszt kristályból, volutás ezüst foglalatú szárvégekkel, a csúcsokon és a szárak találkozásánál aranyozott ezüst levelekkel. Fent INRI feliratos tábla, öntött korpusza aranyozott ezüstből. Gerezdes gombja kristályból, gazdag, négylábú, öntött, aranyozott ezüst talpán domborművű angyalfejek. Velencei hitelesítő bélyeggel, GB és NM mesterjeggyel. M.: 54,5, sz.: 27, talpsz.: 18 cm. Velencei, 1680 körül. (1964.71.1.) Gerevich T., PA 1928, 194–196. – Lepold A., Katalógus 1942, 51. sz. – M M Top I. 1948, 249.; 267. kép.

71. Salzburgi kehely

Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt, festett zománcos lapokkal és gránátokkal. Kerek talpa, körte alakú nodusa és csészéje gazdag vert dísszel és piros festett ovális zománcképekkel, közben gránátokkal. A talpon: angyali üdvözlet, Mária látogatása, Jézus születése, körülmetélés, Jézus az írástudók közt, Olajfák hegye. A noduson: ostorozás, töviskoronázás, Kálvária. A kosáron: keresztút, feltámadás, mennybemenetel, Szentlélek eljövetele, Mária mennybemenetele és Mária koronázása. A talp peremén augsburgi hitelesítő bélyeg és F mesterjegy. A talp alján kerek lemezen vésett fölirat: „S: Wolfgango Episcopo, Thaumaturgo, horum locorum olim Eremicolae, nunc vicinorum quoque contra Pestem Defensori obtulit: Maximilianus Gandolphus ex Comit: de Küenburg, Archiep: et Princ: Salisb: S: Sedis Apost: Legatus, &c. Anno 1680." Paténáján alul piros zománcképben az utolsó vacsora, körülötte koszorúban a passióeszközök, vésve. M.: 27, talpsz.: 18, paténa átm.: 19 cm. Augsburgi munka, 1680. Küenburg (Külnberg?) salzburgi érsek készíttette, párja ma is a salzburgi dómban. Aradi János esztergomi kanonok (1783–1810), majd váci püspök ajándéka. (1964.72.1,2.)
1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Bp., 1896, 2341. sz. – Lepold A., Adatok 1929, 32. – Lepold A., Katalógus 1942, 85. sz. – M M Top I. 1948, 249–250.; 268. kép. – Salzburgs Alte Schatzkammer (katalógus). Salzburg, 1967, 78. sz. – Augsburger Barock (katalógus). Augsburg, 1968, 451. sz.

72. Úrmutató

Aranyozott ezüst, öntött, vert, drágakövekkel és festett zománccal. Ovális, nyolckaréjos talpán gazdag, vert csigás és kagylós díszítés és eredetileg színes zománccal díszített levelek, valamint gránátokkal és türkizekkel keretezett négy ovális, piros festett zománcos medaillon: utolsó vacsora, Olajfák hegye, keresztút, Kálvária. Szára kiterjesztett szárnyú öntött angyalszobor, a felső részt felemelt kezeiben tartja. A szív alakú tartót gazdag akantuszleveles keret veszi körül, felette korona, az Atyaisten félalakja, Szentlélek-galamb, kétoldalt Mária és Szent József (?), lent pelikán vert domborművű alakjai. Közben négy kerek, piros festett zománclapon az evangélisták. A lunulát angyal tartja, a csúcson kereszt. Hátoldalán dicsfény. A talp peremén augsburgi hitelesítő bélyeg és IM mesterjegy. M.: 95, talpsz.: 33 cm. Augsburgi munka, 1680–1696 között. A hagyomány szerint Szelepcsényi prímás készíttette. (1964.73.1.) Lepold A.-Homor I., EK 1924, 73. – Lepold A., Adatok 1929, 16. – Lepold A., Katalógus 1942, 47. sz. – M M Top I. 1948, 250.; 269. kép.

73. Talpas kereszt

Ezüst, öntött, vert. Sima kereszt, háromkaréjos szárvégződésein vert szárnyas angyalfejek.

Korpusza öntött, aranyozott ágyékkendővel. Háromszögű, vert angyalfejes talapzata és körte alakú gombja van. Augsburgi hitelesítő bélyeggel és IFS mesterjeggyel. M.: 174, sz.: 54,5, talpsz.: 43 cm. Augsburgi munka, 1686. Esztergom 1683-as felszabadulásának emlékére rendelte a káptalan Valentin Valloth bécsi udvari ékszerésznél, aki Augsburgban készíttette el, és 1688-ban szállította. (1964.76.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 171. sz. – M M Top I. 1948, 250.

74. Ghillány György mellkeresztje
Arany, ágyazott zománccal és türkizekkel. Előoldalán öt ovális, a szárak találkozásánál öt kerek és a szárak végén három lecsüngő türkiz. Hátlapján fekete ágyazott zománcos alapon arany arabeszkes dísz. Nyitható, belsejében kis ereklyék. Fent karika. 7,5 × 4,3 cm. Magyar, 1700 körül. Ghillány György esztergomi kanonok († 1729) és tinini püspök hagyatékából. (1964.75.1.) Először az *1700-as* leltár végén említi *1829.* évi bejegyzés.
Henszlmann I., 190., 224. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 331.; LV. tábla. – Lepold A., Adatok 1929, 30. – Lepold A., Katalógus 1942, 65. sz. – M M Top I. 1948, 251.

75. Pyber László mellkeresztje
Aranyozott ezüst, zafírokkal és gyémántokkal. Öt hosszúkás és középen egy négyzetes zafírból, a szárak végén hármas, a szárak találkozási pontjánál négy és az alsó száron, a kövek ízülésénél két leveles foglalatú gyémánttal. Fent kettős karika, hátlapja sima. 7,6 × 5,7 cm. Magyar, 1700 körül. Gyerkényi Pyber László címzetes püspök, érseki helynök, esztergomi kanonok (1679–1719) hagyatékából, 1720 előtt. (Pyber ékszereit tévesen Pázmányéinak tartották.) (1964.74.1.) Először az 1730-as leltárban.
Henszlmann I., 190., 224. – Dankó J., 83–84.; XX. tábla. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 197. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 312.; képe: 307. (helyesen: 311.; és LV. tábla.) – Lepold A., Adatok 1929, 20–21., 29. – Lepold A., Katalógus 1942, 64. sz. – M M Top I. 1948, 251.

76. Mikola László fogadalmi táblája
Vert, vésett ezüst. Fás-bokros tájban jobbra Krisztus a keresztfán, balra Xavéri Szent Ferenc térdel, előtte a földön kalap és bot. Bal sarokban fent felhőgomolyban Szentlélek-galamb, alatta ovális sugaras medaillonban IHS kereszttel, jobbról a feszület mellett címer; körirata: LADISLAVS MIKOLA DE SZAMOSFALVA. Háttérben város látképe. Lent felirat: S. FRANSISCVS XAVFRIVS. S: I: INDIARVMII, IAPONIARVMI APOSTOLVS CVIVS HONORI HANC IMAGINEM ARGENTEAM CVRAVIT EX VOTO LADISLAVS MIKOLA DE SZAMOSFALVA 1700. Balról SH mesterjegy. 44,5 × 33,4 cm. Nagyszebeni munka, Hann Sebestyén műve, 1700. Szamosfalvi Mikola László erdélyi törvényszéki ülnök († 1742) készíttette. A kolozsvári jezsuita, majd kegyesrendi templomból; 1920-as szerzemény. (1964.77.1.)
Sándor I., Genealógiai füzetek, Kolozsvár, 1914, 37. – J. Bielz, Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, II. köt. Nagyszeben, 1932, 42. – Huszár L., MM XII (1936), 253.; képe: 254. – Kőszeghy E., 1437. *p.* sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 81. sz. – M M Top I. 1948, 251.; 270. kép.

77. Függőlámpa
Vert ezüst, áttört virág- és levéldísszel. Lent kisebb, fent nagyobb nyomott alma alak, melyeket mélyített rész kapcsol össze. Fent összeszűkül, rajta leveles párta (lámpahely). Szélén három öntött kerubfej szolgál a függesztőláncok tartására. M.: 45 cm, a láncokkal 123 cm. Michael Mayr augsburgi ötvös műve, 1710 körül. Eredetileg a Bakócz-kápolnában volt. (1964.78.1–3.)
Kövér B., AÉ X (1890), 25. – M M Top I. 1948, 251.

78. Úrmutató
Ezüst, részben aranyozva, vert, vésett, poncolt, cizellált. Ovális talpán négy dombormű Krisztus kínszenvedésének jeleneteivel: Olajfák hegye, ostorozás, Kálvária, levétel a keresztről. Peremén pontsoros felirat: „Joanni

Elemosynario dedicatum". Vázaidomú szárán áttört levelek tartják a felső részt. Homloklapja áttört fehérezüst. Felhőktől körülvett szentségtartója alatt fájdalmas Szűz, fent Atyaisten két füstölő angyal között, a csúcson két angyaltól tartott korona felett kereszt. Hátoldalán aranyozott sugárkör. Talpán pozsonyi hitelesítő bélyeg és ICM mesterjegy. M.: 55, talpsz.: 23,5 cm. Pozsonyi munka, XVIII. sz. eleje. (1964.79.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 91. sz. – M M Top I. 1948, 251.

79. Két misekanna ovális tálcával és csengővel
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt, a tálca keretében és a kannák talpán, alján, fedelén és a csengő felső részén poncolt alapon vésett körvonalú csigás és fonadékos dísszel. A kannák helyén vert Jézus- és Mária-monogram. A tálca alján, a kannák és a csengő oldalán bécsi hitelesítőjegy 1713-ból és ZAS mesterjegy. A tálca 35,5 × 24,5 cm; a kannák m.: 14,8, talpsz.: 6,5 cm; a csengő m.: 7,8, átm.: 7,8 cm. Bécsi munka, 1713. Mérei Mihály esztergomi kanonok (1689–1711) és Batthyány prímás birtokából. (1964.80.1–4.)
Forster Gy., Magyarország műemlékei. II. köt. Bp., 1906, 284. – Lepold A., Adatok 1929, 18., 30. – Lepold A., Katalógus 1942, 79. sz. – M M Top I. 1948, 251.

80. Szent Benedek-kereszt
Aranyozott ezüst, vésett. Egyenlő szárú, liliomos végű kereszt, felirattal. Nyitható, ereklyékkel. 8 × 6 cm. Magyar, 1714. Garamszentbenedekről. (1964.214.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 95. sz.

81. Úrmutató
Ezüst, részben aranyozva, öntött, vert, vésett. Ovális, négykaréjos talpán angyalfejes vert dísz, lába baluszteres, a tartó körül ovális, felhőgomolyos keret. Az aranyozott sugárkörön Atyaisten és Szentlélek-galamb, alatta Veronika kendője, négy angyal fehérezüstből, passióeszközökkel. Talpán: „Adal-Pintar C.P. 1715." M.: 45,5, talpsz.: 15,5 cm. Magyar, 1715 körül. Vétel a drégelypalánki templomból. (1964.81.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 75. sz. – M M Top I. 1948, 252.

82. Két misekanna tálcával
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt akantuszleveles csigás dísszel; az ovális tálcán négy kartusban passióeszközök. A tálca peremén augsburgi hitelesítőjegy és LI mesterjegy. A tálca 31,2 × 24,4 cm; a kannák m.: 13, talpsz.: 5,8 cm. Augsburgi munka, 1715–1716. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. (1964.82.1–3.)
I. A., Századok X (1876), 518. – Lepold A., Katalógus 1942, 80. sz. – M M Top I. 1948, 252.

83. Károly Ambrus prímás misekannái tálcával
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt, cizellált, drágakövekkel és gyöngyökkel. Az ovális, nyolckaréjos tálca közepén a kannák elhelyezésére szolgáló két kerek mélyedésben fájdalmas Krisztus és Mária ülő alakja, majd közben Krisztus feltámadásának jelenete: fent felhőgomolyban angyaloktól körülvéve a keresztet emelő Krisztus lebegő alakja, lent a sírt őrző három katona, a szélen csigás-füzéres dísz. A tálca szélén nyolc kartus: négy kisebben ülő evangélisták, a nagyobbakban igen gazdag, sokalakos jelenetek Krisztus ostorozását, a keresztlevételt, a keresztrefeszítést és Krisztus siratását ábrázolják. A kannákon különböző mezőkben szimbolikus és allegorikus ábrázolások, passióeszközök. A tálca peremén és a kannák fülénél augsburgi hitelesítő bélyeg és I. I. V. mesterjegy. A tálca 32,8 × 26,8 cm; a kannák m.: 13,8, talpsz.: 6,2 cm. Kiváló barokk mű, az augsburgi Johann Jacob Vogelhund ötvös műve, 1717. Károly Ambrus prímás (1808–1809) birtokából. (1964.83.1–3.)
I. A., Századok X (1876), 511., 539. – Dankó J., 79–82.; XVII–XVIII. tábla. – Egyházművészeti Lap I (1880), 361–362. – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XIV (1881), 166. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 314.; képe: 312. – Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold

A., Adatok 1929, 9. – Genthon I., 14.; 22. kép. – Lepold A., Katalógus 1942, 93. sz. – M M Top I. 1948, 252.

84. Károly Ambrus prímás kelyhe
Aranyozott, ezüst, vert, vésett, poncolt, cizellált, drágakövekkel (gyémánt, smaragd, zafír, rubin, türkiz, topáz) és gyöngyökkel. Hatkaréjos peremű, párnásan domborodó talpán szárnyas angyalfejek és három kartusban domborművű jelenetek: Krisztus elítélése, töviskoronázás, Veronika kendője. Közben erőteljesebb domborműben passióeszközöket tartó angyalok. A láb kúposan felnyúló részén lapos domborműben: Szűz Mária, Szent József és a gyermek Jézus mellképe. Hárombordás vázaidomú gombján Szent Ambrus, Szent György és Szent Jeromos mellképe. A kosáron három kerek kartusban: Krisztus a főpapok előtt, Krisztus Pilátus előtt és Olajfák hegye. Talpán augsburgi hitelesítő bélyeg és I. I. V. mesterjegy. M.: 29, talpsz.: 19,4 cm. Augsburgi munka, Johann Jacob Vogelhund műve, 1717. Károly Ambrus prímás (1808–1809) ajándéka, 1808. A kincstár legszebb barokk kelyhe. (1964.84.1,2.) Először az 1818-as leltárban.
Dankó J., 79–80.; XVII. tábla – J. Martinov, Revue de l'Art Chrétien XV (1881), 208. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 314–315.; képe: 312. – Lepold A., Adatok 1929, 9. – REOK 1930, 247. sz.; 26. tábla. – Lepold A., Katalógus 1942, 82. sz. – M M Top I. 1948, 252.; 271. kép.

85. Két misekanna
Köszörült üveg, vert, aranyozott ezüst foglalatban, AS mesterjeggyel. M.: 17, talpsz.: 6,5 cm. Német, XVIII. sz. eleje. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. (1964.85.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 90. sz. – M M Top I. 1948, 252.

86. Főpapi gyűrű
Arany, fejében nagy köszörült piros ametiszt, mellette levelek. A foglalat hátlapján vésett rozetta. 3,1 × 2,2 cm. Magyar, 1720 körül. (1964.86.1.)
„Esztergomi kincsek", Esztergom, III (1876), 20. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 94. sz. – M M Top I. 1948, 252.

87. Mérei Mihály kelyhe
Aranyozott réz és ezüst. Hatkaréjos talpán vert hullámvonalas dísz, körte alakú gombján levelek, kosara áttört, fehérezüst. Talpán felirat: „Michael Merei E. I. *Epp*us Veglien. Canonicus Strigoniensis F. F. Anno 1720." M.: 21,5, talpsz.: 14,2 cm. Magyar, 1720. Mérei Mihály címzetes püspök, esztergomi kanonok (1689–1729) ajándéka, 1720; javították 1811-ben. Mérei hasonló cibóriuma a Ker. Múz.-ban. (1964.87.1,2.)
Lepold A., Adatok 1929, 30. – Lepold A., Katalógus 1942, 78. sz. – M M Top I. 1948, 253.

88. Esterházy Imre prímás úrmutatója
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, poncolt, drágakövekkel. Ovális talpán öt lapos domborművű jelenet Krisztus szenvedésével: Olajfák hegye, ostorozás, töviskoronázás, Jézus elesik a kereszt alatt, Kálvária. Felette rozetták. Szárán: Szent Mihály arkangyal legyőzi a sátánt. A felső rész négyoszlopos, baldachinos, oltárszerű építmény drágakövekkel díszítve, középen a lunula gyémántokkal. Lent két térdelő angyal között az utolsó vacsora domborműben, ovális medaillonban, feljebb kétoldalt Szent István és Szent Imre, majd két ülő puttó és fent középen Pietà, öntött ezüst szobrocskák. Hátoldalán sugárkör, fent kereszt. A talp peremén bécsi hitelesítő bélyeg és GCM mesterjegy. M.: 94, talpsz.: 32,5 cm. Georg Caspar Meichl műve, Bécs, 1728. Esterházy Imre prímás (1725–1745) ajándéka, 1729. (1964.88.1.)
Kövér B., AÉ X (1890), 25. – Czobor B.-Szalay I., II. köt. 316. (képe tévedésből a Szelepcsényi-félét ábrázolja, LVII. tábla). – Lepold A., Adatok 1929, 38. – Lepold A., Katalógus 1942, 48. sz. – M M Top I. 1948, 253.

89. Esterházy Imre prímás kelyhe
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt, zománcos, drágakövekkel. Kerek, hatkaréjos

talpán és csészéjén páros angyalfejek és fehérezüst kartusokban lant alakú, színes, festett zománcos lapok. Talpán: utolsó vacsora, Olajfák hegye, ostorozás; kosarán: töviskoronázás, Krisztus elesik a kereszt alatt, Kálvária. Nodusa vázaidomú. A talp peremén grazi hitelesítő bélyeg 1932-ből. M.: 29,6, talpsz.: 18 cm. Grazi munka, 1732. A hagyomány szerint Mária Terézia ajándéka Esterházy prímásnak, 1738. (1964.89.1,2.)
1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Bp., 1896, 2356. sz. – Gerevich T., PA 1928, 189–190. – Lepold A., Adatok 1929, 38. – Lepold A., Katalógus 1942, 87. sz. – M M Top I. 1948, 253.

90. Cibórium
Aranyozott ezüst, vert, poncolt, vésett. Kerek talpán szárnyas angyalfejek. Szára baluszteres, kosarán ismét angyalfejek, fedelén csigás dísz, tetején kereszt. Talpperemén felirat: BASILICAE STRIGONIENSI D. D. JOANN. CARD. SIMOR PRIMAS A. D. 1875. Augsburgi bélyegző és FRL mesterjegy. M.: 35,5, talpsz.: 16,2 cm. Franz Rupert Lang augsburgi ötvös műve, 1736. Simor prímás ajándéka, 1875. (1964.90.1,2.)
M M Top I. 1948, 253., 261. (utóbb tévesen).

91. Kehely
Aranyozott ezüst, vésett. Hatszögű, boltozatos talpán kartusban Boldog Sebestyén érsek vésett alakja. Szára baluszteres, gombja hatszögű. Talpán bécsi hitelesítő bélyeg és IK mesterjegy. M.: 23,8, talpsz.: 15,8 cm. Bécsi munka, 1743. Öt példányban. (1964.91–95.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 73. sz. – M M Top I. 1948, 253.

92. Szenteltvíztartó
Ezüst, vert, poncolt. Kerek talppal, nyomott körte alakú, csavart, nyolcosztatú taréjos-kartusos díszű testtel, sima peremmel. Fogantyúja tört vonalú. M.: 12,6, talpsz.: 12 cm. ICM mester, Augsburg, 1750 körül. (1964.204.1.)

93. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Kerek, hullámos szélű talpán domború kartusokban búzakalászok, szőlőfürt, rózsa. Szára vázaidomú, kosarán a talpéhoz hasonló dísz. A talp peremén: IMPENSIS *RD*TISSIMI J. GEOR· KUSSANICS. Nagyszombati hitelesítő bélyeggel és IS mesterjeggyel. M.: 24, talpsz.: 16,2 cm. Rokokó stílű. Svetkovits János nagyszombati ötvös műve, 1750. Kussanics György kanonok (1749–1757) tulajdonából. (1964.97.1,2.)
Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold A., Adatok 1929, 31., 41. – Lepold A., Katalógus 1942, 89. sz. – M M Top I. 1948, 253.

94. Kehely
Aranyozott ezüst, vert. Kerek, hullámos szélű talppal, hatgerezdes váza alakú szárral, harang alakú csészével. M.: 22,3, talpsz.: 13,7 cm. Egyszerű magyar barokk munka, 1750 körül. (1964.98.1.)

95. Ereklyetartó ***(kereszt)***
Fa talpon barokkos réz keret. M.: 9, sz.: 5,5 cm. Jelentéktelen osztrák munka, 1750 körül. (1964.99.1.)
M M Top I. 1948, 253.

96. Ereklyetartó ***(kereszt)***
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, poncolt. Ovális, magas talpa fent csavartan végződik, majd lapos vázaidomú szárban folytatódik. Kereszt alakú kettős dicsfénnyel. Az ereklyét csigás, leveles, szőlős keret szegélyezi. M.: 33, talpsz.: 15 cm. Osztrák, 1750 körül. (1964.100.1.)
M M Top I. 1948, 253.

97. Ereklyetartó ***(Szent József)***
Aranyozott vert ezüst. Úrmutató alakú. Ovális talpán kartusok, ovális tokja körül áttört rokokó dísz bőségszaruval és sugárkör. M.: 33,5, talpsz.: 11,5 cm. Osztrák, 1750 körül. (1964.105.1.)
M M Top I. 1948, 254.

98. Ereklyetartó ***(Szent Teréz haja)***
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Talpa ovális, szára a szeplőtelen fogantatást ábrázoló alak (ruhátlan Mária). Az üvegezett ereklyetok rokokó kartusban, dicsfénnyel. M.: 23,5, talpsz.: 9,7 cm. Magyar vagy osztrák, 1750 körül. (1964.104.1.)
Lepold A.-Lippay L., Esztergomi útikönyv. Esztergom, é. n. (1938), 39. – Lepold A., Katalógus 1942, 252. sz. – M M Top I. 1948, 254.

99. Mellkereszt
Részben aranyozott ezüst, áttört, zománcos. Előlapján hat négyzetes és több kisebb gyémánt (három nagyobb hiányzik), levelek és fehér zománcos gömbök. Hátlapja aranyozott, nyitható, benne gyöngyök közé foglalt kis ereklyék. 8,3 × 5,2 cm. Magyar, 1750 körül. Valószínűleg Kondé Miklósé volt. (1964.120.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 96. sz. – M M Top I. 1948, 254.

100. Báró Révay Pál kelyhe
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, poncolt. Hatkaréjos talpán felhők között páros angyalfejek és három kartusban Révay-címer, Nepomuki Szent János, Szent József. Nodusa hatszögű, vázaidomú. Kosarán három kartusban domborművű jelenetek: Izsák föláldozása, Mózes vizet fakaszt, Dávid kenyeret kér a főpaptól. A talp peremén alul bevésve: PAULUS (LIBER BARO DE REVA)... TUROCENSIS COMES. PERPETUUS PROTHO-NOTARIUS APOSTOLICUS E. M. STRIGONIENSIS CUOSTOS ET CANONICUS, AO 1753... IN EPPUM DIBONENSEM CONSECRATUS. A talp peremén AV mesterjegy. M.: 27, talpsz.: 16 cm. Magyar, 1753. Révay Pál báró esztergomi kanonok (1731–1770) készíttette. (1964.121.1,2.)
Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold A., Adatok 1929, 40. – Lepold A., Katalógus 1942, 88. sz. – M M Top I. 1948, 254.

101. Ereklyetartó ***(kereszt)***
Aranyozott réz, ezüst filigránnal, ovális, kartusos talppal, vázaidomú szárral. Tokja ezüst filigrán kerettel, körülötte dicssugár, fent kereszt ékkövekkel. M.: 34, talpsz.: 12,6 cm. Osztrák, 1760 körül. (1964.106.1.)
M M Top I. 1948, 253.

102. Úrmutató
Aranyozott ezüst, öntött, vert, vésett, poncolt. Ovális, hullámos körvonalú talpát négy borda osztja, rajta kartusok virággal és szőlővel. Baluszteres szárán szőlőfürtök. Két szárnyas angyalfej felett emelkedik a baldachinos, áttört, rokokó díszes, csigás és virágfüzéres tartó. A csúcson dicssugaras kereszt, a baldachin alatt az Atyaisten sugárkoszorúban és felhőben, kétoldalt egy-egy térdelő és füstölő angyal, lent Szentlélek-galamb. A lunula alatt angyalfejek. Hátlapján bécsi hitelesítő bélyeg és PS mesterjegy. M.: 68, talpsz.: 23 cm. Bécsi rokokó munka, 1761. Károly Ambrus prímás hagyatékából. Állítólag Mária Terézia ajándéka. (1964.122.1.) Először az 1818-as leltárban.
Lepold A., Adatok 1929, 9. – Lepold A., Katalógus 1942, 92. sz. – M M Top I. 1948, 255.; 272. kép.

103. Ereklyetartó ***(Szent Fidél)***
Aranyozott ezüst és réz, vert, vésett, poncolt. Ovális talpán kartusok. Szárán kicsiny, lapos, vázaidomú gomb. Úrmutató alakú. Kettős sugárkoszorú előtt ovális, rokokó keretes, baldachinos tartó, fent kereszt. M.: 28, talpsz.: 11,8 cm. Osztrák, 1770 körül. (1964.110.1.)
M M Top I. 1948, 254. (Azonos az egyik Szent Erzsébetével?)

104. Ereklyetartó ***(kereszt és Mária fátyla)***
Aranyozott réz és ezüst, vert, ovális talppal, vázaidomú szárral, a tartó kereszt alakú felhős kerettel, rokokó dísszel és dicsfénnyel. M.: 27,5, talpsz.: 10,6 cm. AR mester, Bécs, 1770 körül. (1964.109.1.)

105. A szent jobb egykori tartója
Öntött ezüst, üveglapokkal. Láda alakú, lent két fogóval, tetőzetét akantuszleveles,

négybordás baldachin koronázza; fent eredetileg a magyar korona volt, ez ma hiányzik. Méretei: m.: 52, h.: 47–52, sz.: 31,5–38 cm. Bécsi rokokó munka, 1771. Mária Terézia készíttette a szent jobb számára, melyet 1771–1862 között ebben őriztek; ma a kassai vértanúk ereklyéit tartalmazza. (1964.116.1.)
Lepold A.-Homor I., EK 1924, 72. – Lepold A., Adatok 1929, 28. – Lepold A., Katalógus 1942, 231. sz. – M M Top I. 1948, 255.

106. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Kosarán és kerek talpán kartusokban, csigák között három-három domborművű jelenet. *A* kosáron: Olajfák hegye, ostorozás, töviskoronázás; a talpon: keresztút, Kálvária és feltámadás. Csavart, vázaidomú szárral. Talpán CH mesterjegy és lent felirat, melyből „verehret 1773" olvasható. M.: 30, talpsz.: 17,5 cm. Magyar rokokó, valószínűleg pesti munka, 1773. (1964.123.1,2.)
Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold A., Katalógus 1942, 102. sz. – M M Top I. 1948, 255.

107. Ereklyetartó ***(kereszt)***
Részben aranyozott ezüst, vert, vésett. Ovális, füzéres-virágos talp, baluszteres szár, sugárkör előtt bőségszarus keret és virágos-füzéres tartó. M.: 29, talpsz.: 12,7 cm. Osztrák, 1780 körül. (1964.115.1.)
M M Top I. 1948, 254.

108. Ereklyetartó ***(Szent Anna, Kalazanti Szent József, Szent Péter, Szent Bernát)***
Aranyozott ezüst és réz, vert, poncolt. Úrmutató alakú. Sima, kerek talppal, ezüst virágos, rokokó díszes négynyílású tartóval, keresztes dicssugárral. M.: 27, talpsz.: 12 cm. Osztrák, 1780 körül. (1964.107.1.)
M M Top I. 1948, 255.

109. Ereklyetartó ***(Aquinói Szent Tamás, Mátyás apostol, id. Jakab apostol, Szent Antal, Mária Magdolna, Szent Katalin és Borbála).***
Előbbinek párja. Osztrák, 1780 körül. (1964.108.1.)

110. Ereklyetartó ***(Szent Lukács, Péter, Pál, Máté és mások)***
Ón. Magas, ovális, akantuszleveles és rozettás talppal, baluszteres szárral. A lant alakú tartó mellett és fölött pálmalevelek. Fent négyzetes tartó tetején párnán korona, jogar, kard. M.: 67, talpsz.: 24 cm. Magyar, 1780 körül. Görgey Márton készíttette; eredetileg magyar szenteké. (1964.117.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 3. – M M Top I. 1948, 255.

111. Szenteltvízhintő
Réz, vésett, vörös és fehér festett zománccal. Szárán inda- és virágdísz, alsó gombján kereszt, csillagok, angyalok és olvashatatlan betűk. Nagy gömbjén a szenteléssel kapcsolatos jelvények: templom, pápa, püspök, ördög, sárkány stb. Rajza kínaias. H.: 29 cm. Magyar (?), 1780 körül. Ipolyi Arnold gyűjteményéből. (1964.125.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 71. sz. – M M Top I. 1948, 255.

112. Gyertyatartó ***(lumen fidei)***
Ezüst, vert, vésett, nyeles, lapos. Koszorús tálcáján egyszerű rovátkolt tartó. Nyelén rozetta, kagylós dísz, benne nagyszombati bélyeg és MS mesterjegy. Hátoldalára erősíthető csíptető lánccal. M.: 5, h.: 27 cm. Nagyszombati munka, 1780 körül. Rudnay Sándor prímás tulajdonából (1964.124.1.)
M M Top I. 1948, 255.

113. Immaculata-szobor
Vert ezüst, aranyozott réz gömbön és talapzaton. Háromlábú, volutás talpán ezüst füzérek és rozetták, felette gömb, ezüst kígyóval. Mária palástban, összekulcsolt kézzel, feje körül csillagkoszorúval. Nagyszombati hitelesítő bélyeg és MS mesterjegy. M.: 77, talpsz.: 24,7 cm. Louis XIV. stílusú, Mathias Satzlauer nagyszombati ötvös műve, 1781. (1964.126.1.)
Gerevich T., PA 1928, 198. – Lepold A., Adatok 1929, 7., 40–41. – Lepold A., Katalógus 1942, 170. sz. – M M Top I. 1948, 255.; 273. kép.

114. Áthoszi kereszt
Csont, arany és ezüst filigrános, nyeles foglalatban. Elő- és hátoldalán tizenkét négyzetes, faragott miniatűr dombormű, Jézus és Mária életéből vett jelenetekkel. M.: 18, sz.: 6,7 cm. Áthoszi munka, XVIII. sz. (1964.96.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 69. sz. – M M Top I. 1948, 253.

115. Főpapi gyűrű
Arany, fejében hosszúkás, nyolcszögű akvamarin, hátoldalán vésett rozetta, karikája tövénél egy-egy levél. 3,4 × 3,4 cm. Magyar, XVIII. sz. (1964.119.1.)
1896-iki ezredéves országos kiállítás. A történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. Bp., 1896, 2028. sz. – Lepold A., Katalógus 1942, 93. sz.

116. Ereklyetartó ***(Szent István vértanú és Becket Tamás)***
Aranyozott réz és ezüst. Kerek talp, baluszteres lábazat és kerek sugárkoszorúban rozettás keretű tok. M.: 45, talpsz.: 13 cm. Osztrák, 1800 körül. (1964.103.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 248. sz. – M M Top I. 1948, 254.

117. Ereklyetartó ***(Árpád-házi Szent Erzsébet)***
Részben aranyozott és ezüstözött réz. Úrmutató alakú. Ovális talppal, vázaidomú gombbal. A tartó körül borostyánkoszorú, angyalfejes felhők és dicsfény, csúcsán kereszt. M.: 31,5, talpsz.: 12,2 cm. Magyar vagy osztrák, 1803 (?). (1964.102.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 256. sz. – M M Top I. 1948, 254.

118. Ereklyetartó ***(kereszt és apostolok)***
Aranyozott réz. Sima, kerek talppal, vázaidomú gombbal. Lant alakú tartója körül dicssugár. Talpperemén felirat: „+ Particula SS. Crucis cum Reliquiis SS Apost. Petri Pauli Andreae Math*aei iae.*" M.: 22,5, talpsz.: 11 cm. Magyar, 1820 körül. (1964.111.1.)
M M Top I. 1948, 255.

119. Ereklyetartó ***(Szent Anna)***
Aranyozott réz és ón. Ovális talp, baluszteres szár, tábla alakú tartó, áttört és leveles kerettel. M.: 29, talpsz.: 10,5 cm. Bécsi munka, 1820 körül. Rudnay Sándor prímás *(1819–1831)* szerezte Bécsből. (1964.118.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 246. sz. – M M Top I. 1948, 256.

120. Rudnay prímás mellkeresztje
Arany, előoldalán miniatűr mozaikban Krisztus a kereszten, hátlapja sima. 10,7 × 6,7 cm. Római munka, 1820 körül. Rudnay prímás tulajdonából. (1964.127.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 36. – Lepold A., Katalógus 1942, 106. sz. – M M Top I. 1948, 256.

121. Rudnay prímás pásztorbotja
Ezüst, aranyozott díszítményekkel, vert, vésett. Domború akantuszlevelekkel és virágos gyűrűkkel díszített, csigás kampója angyalhermába végződik. Kis gombján babérlevelek, szárán rozettás gyűrűk. A gomb alatt a száron vésett monogram: PAR (Princeps Alexander Rudnay), hercegi koronával. Bécsi hitelesítő bélyeggel és elmosódott mesterjeggyel. M.: 172 cm. Bécsi munka (Joseph Kern?), 1820 körül. Rudnay prímás tulajdonából. (1964.128.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 36. – Lepold A., Katalógus 1942, 203. sz. – M M Top I. 1948, 256.

122. Pásztorbot
Ezüstözött réz, részben aranyozva, leveles kampóval, leveles gombbal. M.: 192 cm. Bécsi munka, 1820 körül. (1964.129.1,2.)
M M Top I. 1948, 256.

123. Pásztorbot
Réz ezüstözve, aranyozott vert díszítésekkel. Csigás kampóján akantuszlevelek, gerezdes gombján palmetták. M.: 177 cm. Empire stílusú bécsi munka, 1820 körül. (1964.130.1,2.)
Lepold A., Katalógus 1942, 205. sz. – M M Top I. 1948, 256.

124. Pásztorbot
Ezüstözött réz, aranyozott részletekkel, öntött, vert. Kampójában Mária mandorlában, leveles dísszel, lapos, rozettás gombbal. M.: 205 cm. Bécsi munka, 1820 körül. Ürményi Péter esztergomi kanonok (1807–1839) hagyatékából. (1964.131.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 33. – M M Top I. 1948, 256.

125. Ereklyetartó *(Nepomuki Szent János)*
Aranyozott ezüst, vert, öntött. Ovális empire talppal, lapos, vázaidomú gombbal. Úrmutató alakú. Kettős dicssugárban felhő. M.: 27, talpsz.: 12,6 cm. Magyar, 1820 körül. Görgey Márton esztergomi kanonok ajándéka. (1964.112.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 249. sz. – M M Top I. 1948, 256.

126. Ereklyetartó *(Nepomuki Szent János)*
Aranyozott ezüst, vert, vésett. Ovális talpán virágfüzér. Kis úrmutató kettős sugárkoszorúval. Az ereklye körül virágos ezüst keret. M.: 21, talpsz.: 10,5 cm. IR mester, 1820 körül. (1964.113.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 251. sz. – M M Top I. 1948, 256.

127. Pásztorbot
Ezüst, aranyozott részletekkel, vert. Leveles kampóval, rozettás, lapos gombbal. M.: 188 cm. Bécs, 1820 körül. (1964.132.1.)
M M Top I. 1948, 256.

128. Rudnay prímás kisebb körmeneti keresztje
Részben aranyozott ezüst, vert, öntött. Sodronykerettel. A háromkaréjos szárvégeken domborművű szárnyas angyalfejek, a végeken makkok. Aranyozott korpusza öntött, gombja babérleveles. Hátlapján PAR (Princeps Alexander Rudnay). Bécsi hitelesítő bélyeggel és K mesterjeggyel. M.: 196 cm. Joseph Kern bécsi ötvös műve, 1821. Rudnay Sándor prímás *(1819–1831)* ajándéka. (1964.133.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 36. – Lepold A., Katalógus 1942, 214. sz. – M M Top I. 1948, 257.

129. Rudnay prímás kelyhe
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Kerek, magas talpán akantuszleveles szegély és virágdísz. Szára baluszteres, kosarán kalászosleveles dísz és virágszegély. Talpán: CARD. ALEX. A RUDNA, a talp peremén: PESTH 1829 és PARCZER. M.: 28,5, talpsz.: 15 cm. Empire stílusú; Parczer pesti ötvös műve, 1829. Rudnay prímás készíttette. (1964.134.1,2.)
Gerevich T., PA 1928, 190. – Lepold A., Katalógus 1942, 103. sz. – M M Top I. 1948, 257.

130. Rudnay prímás nagyobb körmeneti keresztje
Ezüst, részben aranyozva, vert, öntött részletekkel. A háromkaréjos szárvégeken medaillonokban az evangélisták öntött félalakos domborképei. Ugyancsak öntött a korpusza. A hátoldalon Rudnay-címer. Rozettás, lapos gombbal. M.: 229 cm. Joseph Kern bécsi ötvös műve, 1830. Rudnay prímás ajándéka. (1964.135.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 36. – Lepold A., Katalógus 1942, 213. sz. – M M Top I. 1948, 257.

131. Rudnay prímás pásztorbotja
Ezüst, vert, öntött, aranyozott részletekkel. Csigás kampóján akantusz-, szőlő- és babérleveles dísz, középen felhő felett trónoló Madonna, lábainál a holdsarlóval. Hátán Rudnay domborművű címere, bíbornoki kalappal és gombokkal. Rozettás és palmettás díszű gombbal. Szára alsó végén bécsi hitelesítő jegy és „Joseph Kern in Wien" mesterjegy. M.: 195 cm. Joseph Kern bécsi ötvöstől, 1830. Rudnay prímás tulajdonából. (1964.136.1.)
Gerevich T., PA 1928, 198. – Lepold A., Adatok 1929, 36. – Lepold A., Katalógus 1942, 204. sz. – M M Top I. 1948, 257.

132. Majthényi Antal mellkeresztje
Aranyozott ezüst, malachit lappal, hátlapján vésett indadísz. Végein csavaros gombok, fent karika. Hátlapja nyitható, ereklyékkel. 10,7 × 6,8 cm. Magyar (?), 1830 körül. Majthényi Antal esztergomi kanonok

(1825–1856) hagyatékából. (1964.137.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 33. – Lepold A., Katalógus 1942, 97. sz. – M M Top I. 1948, 257.

133. Kanna és mosdótál
Vert ezüst. Ovális, dísztelen tál CS mesterjeggyel. A kannán gyöngysoros dísz és EA mesterjegy. A tál oldalán és a kanna alján az Országos Katolikus Szövetség címere MCM évszámmal. Mindkettőnek alján felirat: „Csernoch János prímás ajándéka 1925". A tál 40,5 × 30 cm; a kanna m.: 22,7, talpsz.: 8,2 cm. Bécsi munka, 1830. Csernoch prímásnak ajándékozta aranymiséje alkalmával az Országos Katolikus Szövetség. (1964.138.1,2.)
M M Top I. 1948, 257.

134. Ereklyetartó ***(Nepomuki Szent János)***
Aranyozott ezüst, vert, poncolt. Sima, ovális talppal, hengeres szárán gerezdes gombbal. Ovális keretben kettős dicssugár, fent ág országalmával. Pozsonyi hitelesítő bélyeggel és IK mesterjeggyel. M.: 33,5, talpsz.: 15,5 cm. Pozsonyi munka 1833-ból. Jordánszky Elek készíttette. (1964.114.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 33. – Lepold A., Katalógus 1942, 250. sz. – M M Top I. 1948, 257.

135. Kanna és mosdótál
Részben aranyozott ezüst, vert, vésett. Mély, ovális, hajlított szélű tál, peremén applikált domborművű virágkoszorúval. Ugyanaz a dísz a kanna talpán, derekán és száján. Bécsi hitelesítő bélyeggel és I Kern mesterjeggyel. A tál 36,5 × 26 cm; a kanna m.: 24,5, talpsz.: 8 cm. Joseph Kern bécsi ötvös munkája, 1834. (1964.139.1,2.)

136. Két misekanna tálcával
Fehérezüst, belül aranyozva, vert, vésett. A tálca peremén és a kannák talpán, testén, nyakán vert virágkoszorú. Bécsi hitelesítő bélyeggel és I Kern mesterjeggyel. A tálca 26,4 × 18,5 cm; a kannák m.: 13,6, talpsz.: 5,5 cm. Joseph Kern bécsi ötvös műve, 1834. (1964.140.1–3.)
M M Top I. 1948, 257.

137. Oltárkereszt
Ezüst, részben aranyozva, öntött, vert, vésett, poncolt. Ovális lépcsőzetes talpán két sor szőlős-leveles dísz, váza alakú gyűrűs szárán palmetták, kalász, szőlő. A háromkaréjos, gombos szárvégű kereszten öntött, lehajtott fejű Krisztus-test, lent Ádám koponyája, fent csavart szalagon INRI, a szárvégeken levéldísz. Hátlapján: METROPOLITANUM CAPITULUM STRIGONIENSE 1838 1ª Novembris. *F.F.* Alul: „Fecit Aloi: Giergl Argentifaber Pestini Anno 1838." Szárán és talpán: PESTH és GIERGL. M.: 31, sz.: 20, talpsz.: 20 cm. Giergl Alajos pesti ötvös műve, 1838. A káptalan készíttette. Empire stílusú. (1964.141.1.)
M M Top I. 1948, 257.

138. Kehely
Aranyozott ezüst, vert, vésett, poncolt. Kerek talpán és kosarán szőlőindák között kalászok. M.: 22, talpsz.: 15,5 cm. Empire stílű pesti munka, 1840. (1964.243.1,2.)
M M Top I. 1948, 257.

139. Kopácsy prímás mellkeresztje
Arany, egy kerek és hat ovális à jour foglalatú, gyémántokkal keretezett ametiszttel. 13,7 × 9 cm. Bécsi munka, 1840 körül. Kopácsy József prímás (1838–1847) arcképein felismerhető. (1964.142.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 37. – Lepold A., Katalógus 1942, 108. sz. – M M Top I. 1948, 257.

140. Cibórium
Ezüst, aranyozott részletekkel, vert, vésett, poncolt. Lábán ovális medaillonokban a négy evangélista domborművű mellképe. Szára vázaidomú. Csészéjén kalász és szőlőfürtök. Talpán beütve: LACKNER ÉS GESCHMANN. M.: 32, talpsz.: 18,2 cm. Neorokokó magyar munka, 1850 körül. (1964.143.1,2.)
M M Top I. 1948, 257.

141. Pásztorbot
Ezüstözött réz, kampójában virággal.
M.: 192 cm. Magyar, 1850 körül. Kohl Medárd hagyatéka. (1964.206.1–4.)
M M Top I. 1948, 257.

142. Scitovszky prímás arany kelyhe
Színarany, öntött, vésett, poncolt, cizellált. Talpán négy karéjban Szűz Mária, Szent István, Keresztelő Szent János és Szent Adalbert püspök domborművű ülő alakjai. Szára Melkizedek-szobor. Kosarán áttört szőlőfürtös, leveles-kalászos dísz. A talp alján felirat. Arany paténával. M.: 29, talpsz.: 18,5 cm. Neogótikus bécsi munka, a Brix és Anders cégtől, 1859. Scitovszky prímás készíttette és ajándékozta aranymiséje alkalmával, 1859. (1964.154.1,2.)
i., Magyar Sion IV (1886), 791. – Lepold A., Katalógus 1942, 112. sz. – M M Top I. 1948, 259.

143. Maszlaghy Ferenc kelyhe
Aranyozott ezüst, vert, öntött, sodronyzománccal, gyöngyökkel, ékkövekkel. Hatkaréjos talpán sodronyzománcos mezőkben az evangélisták domborművű mellképei, aránytalanul vastag szárán fiálés fülkékben apostol-szobrocskák. A gomb rotulusai gyöngyös és ékköves rozetták. Kosarán sodronyzománcos dísz és liliomos párta. M.: 25,7, talpsz.: 15,5 cm. Magyar munka, 1897. Meglehetősen sikertelen kísérlet a gótikus magyar kelyhek stílusának és a sodronyzománc technikának a felújítására. (1964.235.*5.1.*)
Gerevich T., PA 1928, 194. – Lepold A., Adatok 1929, 35. – Lepold A., Katalógus 1942, 126. sz. – M M Top I. 1948, 264.

144. Koronázási kehely
Részben aranyozott ezüst, öntött, vert, zománccal és drágakövekkel, gyöngyökkel, elefántcsont nodusszal. Kerek talpát négy angyal tartja, lábazatán kartusokban topázok. Az elefántcsont nodus felett pelikánok egy-egy rubinnal. A magas kosáron ezüst szőlő- és kalászdísz, valamint négy zománclap térdelő szentekkel (Szent Gergely, Aquinói Szent Tamás, *Szent Chrysostomos* és olvashatatlan felirattal). A talpperemen felirat: „Gloria et honore coronasti eum. Anno Domini MCMXVI. 30. Decembris." M.: 30,5, talpsz.: 15,6 cm. Richard Zutt Budapesten működő svájci ötvös műve, 1916. A modern egyházi ötvösművészet szecessziós stílusú kísérlete, nem túlságosan sikerült megoldás. (1964.237.*1,2.*)
Nádai P., Magyar Iparművészet XX (1917), 29–*50.*; képe: 35. – Lepold A., Katalógus 1942, 131. sz. – M M Top I. 1948, 265.

145. Zsebóra
Aranyozott réz, áttört és vésett díszű tokban Domborművű számlapján és belsejében: CHRISTOPH SCHÖNER AUGUSTAE. Tokjának átm.: 6, az óra átm.: 4,5 cm. Schöner augsburgi órás műve, 1690 körül. II. Rákóczi Ferenc ajándékozta Olchváry Zsigmondnak, 1700 körül. (1964.250.1,2.)
Magyar Történeti Múzeum, Rákóczi Emlékkiállítás. Bp., 1935, 174. sz . –
M M Top I. 1948, 250–251.

146. Gróf Kemény László ingaórája
(téli kápolna)
Fa aranyozva, vert ezüst. Tetején három tűzlángos, elöl egy virágos váza fából, aranyozva. Óralapján óramutató és másodperc-mutató. Balra kör. „Rep. nicht – Repetirt" felírással, középen fent gróf Kemény László ezüst címere, a négy sarokban két-két angyal a magyar koronával; áttört, vert. Nehezéke sugárkörös nap ékkővel. H.: 64, sz.: 36, m.: 263 cm. Rokokó stílű, Hoffmann János nagyszombati órás műve, 1770 körül. Gróf Kemény László esztergomi kanonok (1763–1787) birtokából, Nagyszombatból. (1964.185.1.)
Lepold A., Adatok 1929, 32. – Lepold A., Katalógus 1942, 276. sz. – M M Top I. 1948, 255.

147. Ordódy Károly álló órája
(káptalanterem)
Fa, tetején márvány medaillonban Szent Pál volt (elveszett), óralapján órafestésű Pietà-kép. A hét napjait is mutatja. Fiókos állványon áll,

alján származására vonatkozó latin vers. Állványának h.: 23,5, sz.: 17, m.: 9,5 cm, az óra h.: 19,5, sz.: 14,5, m.: 51 cm. Louis XIV. stílű magyar munka, 1780 körül. Ordódy Károly a pálosok utolsó rendfőnöke volt a rend eltörlése előtt. Majer István nagyprépost († 1893) ajándéka. *(1964.???.?.)*
M M Top I. 1948, 255.

148. II. Katalin cárnő zsebórája
Arany, zománcos, gyöngyökkel, drágakövekkel, tokja aranyozott réz. Tokjának átm.: 7, az óra átm.: 5,7 cm. Francia munka, 1780 körül. József nádor feleségével, Alexandra Pavlovna orosz nagyhercegnővel került az országba, 1800 körül. (1964.251.1,2.)
M M Top I. 1948, 255.

149. Batthyány prímás zsebórája
Arany, egyszerű zománcos ezüst tokkal. Tokjának átm.: 5,5, az óra átm.: 4,7 cm. Francia, 1800 körül. (1964.252.1,2.)
M M Top I. 1948, 255.

150. Rudnay prímás zsebórája
Arany, három kulccsal. Átm.: 6 cm. Francia munka, 1820 körül. (1964.253.1.)
M M Top I. 1948, 256.

151. Kereszt
Újabb talapzatos ébenfa kereszten elefántcsont korpusz és szalag INRI felirattal. M.: 71, sz.: 27 cm; a korpusz m.: 25, sz.: 22 cm. Német, 1650 körül. Talán Keresztély Ágost prímás birtokából. (1964.280.1.)
Lepold A., Katalógus 1942, 272. sz. – M M Top I. 1948, 247.

152. Kereszt ***(káptalanterem)***
Elefántcsont korpusz, magasra emelt karokkal. Újbarokk, faragott fa keretén szenteltvíztartó, puttók, fent két puttó Veronika kendőjét tartja. A korpusz m.: 52, sz.: 16 cm. Német, 1685 körül. Kohl Medárd *felszentelt* püspök hagyatékából. (1964.281.2.)
Lepold A., Adatok 1929, 35. – M M Top I. 1948, 250.

153. Kereszt
Ébenfa, elefántcsont Krisztus–testtel, lábán ezüstlap, felirattal. M.: 120, sz.: 52 cm; korpusz m.: 44, sz.: 33 cm. Német, 1750 körül, a kereszt 1881-ből. Daniel Wilhelm Sommerwerk hildesheimi püspöktől vásárolta Simor prímás 1876-ban. (1964.282.1.)
Lepold A.-Homor I., EK 1924, 73. – Lepold A., Katalógus 1942, 172. sz. – M M Top I. 1948, 254.

154. Szent Sebestyén
Elefántcsont dombormű: fához kötözött karcsú ifjú ágyékkendővel. Ébenfa kerettel. A keret 38 × 26 cm; az alak m.: 17 cm. Német, XVIII. sz. (1964.284.1.)

155. Mária felhőkön, muzsikáló angyalokkal
Steatit dombormű. 22 × 14 cm. Német, XVIII. sz. (1964.283.1.)

1 B2 218258 ELTE EK

EGYETEMI KÖNYVTÁR
734102

BIBL. UNIVERSITATIS
BUDAPEST
EGYETEMI KÖNYVTÁR